

บทที่ ๔

แนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในสองบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้ศึกษาเพื่อตอบประเด็นปัญหาเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในแนวคิดหรือทฤษฎีของกลุ่มสิทธิของสัตว์ และพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งแต่ละกลุ่มก็มีความคิดเห็นแตกต่างกันไป ดังนั้น ในบทที่ ๔ นี้จะเป็นการศึกษาและวิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้

๑. วิเคราะห์ภาพรวมของสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์
๒. แนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑. วิเคราะห์ภาพรวมของสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์

การทารุณกรรมต่อสัตว์เป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่เคยเกิดขึ้นมานานแล้ว แม้กระทั่งในยุคสมัยพุทธกาล ในสังคมตะวันตก และกำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย แต่ก็สามารถแก้ไขปัญหามาได้ เพราะมีระเบียบวินัยและกฎหมาย โดยเฉพาะด้านศีลธรรมนั้นมีบทบาทเป็นอย่างมากทีเดียว แต่สิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทยและอีกหลายแห่งทั่วโลกนั้น กำลังเป็นปัญหาสำคัญเนื่องจากบทบาททางศีลธรรมลดลงและไม่มีกฎหมายสิทธิของสัตว์ไว้ควบคุมและป้องกันเป็นการเฉพาะ กฎหมายทั่วไปจึงทำได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น ฉะนั้น ในประเด็นนี้จะเป็นการวิเคราะห์ภาพรวมของสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ และเปรียบเทียบบางประเด็นที่ต่างมุมมองหรือเหมือนกัน

๔.๑.๑ วิเคราะห์ภาพรวมของสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์

คุณค่าทางศีลธรรมในทางพระพุทธศาสนากำลังถูกตั้งคำถามว่าลดลงหรือไม่อาจทำอะไรได้อีกต่อไปหรือไม่ในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะความเสื่อมทรามของศีลธรรมทางศาสนากำลังเป็นประเด็นให้ถกเถียงกันอย่างมากในรอบหลายสิบปีที่ผ่านมา สิ่งหนึ่งที่สะท้อนว่าศีลธรรมได้เสื่อมทรามลงคือความเดือดร้อนวุ่นวายที่เพิ่มมากขึ้น ความสงบสุขลดลง มีเฟื่องฟูไปที่ตัวศาสนาเป็นหลักว่าหวังพึ่งไม่ได้ต่อไป โดยเฉพาะเป็นที่พึ่งทางใจและทางปัญญาให้แสงสว่างกับสังคม นอกจากปัญหาความวุ่นวายทางการเมือง เศรษฐกิจแย่ สังคมเสื่อมทรามแล้ว ปัญหาทางศีลธรรมจะถูกพ่วงเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ แม้กระทั่งเรื่องของการทารุณกรรมต่อสัตว์ เช่น การลักลอบค้าขายสุนัข การนำช้างมาเร่ร่อนในกลางเมืองกรุง เป็นต้น เป็นปัญหาทางศีลธรรมที่นับวันหาทางออกยิ่งยากขึ้นไปอีก ผวนกับการไม่มีกฎหมายในด้านนี้แล้วยิ่งทำให้เห็นความหะหลวมของการแก้ไขปัญหา พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนก็มีบทบาทไม่ชัดเจนจึงมักถูกค่อนข้างกดดันถึงแนวทางในการช่วยเหลือสัตว์และสังคม ผู้วิจัยมองว่าคำพูดเหล่านั้นได้แฝงอคติบางอย่างไว้ การจะเรียนรู้หรือปฏิบัติต่อศีลธรรมหรือไม่เป็นเรื่องของปัจเจกชนที่ต้องตระหนักให้มาก ไม่ได้มีส่วนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาแต่อย่างใด หลักพุทธธรรมที่เสนอไว้จึงเป็นหลักกลาง ๆ แล้วนำมาแก้ไขตามเหตุปัจจัยที่

เกิดขึ้น ผลของการแก้ไขนั้นอาจประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวก็ได้ ซึ่งนั่นก็ขึ้นอยู่กับความตั้งใจเรียนรู้และนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล

ปัจจุบันกระแสความคิดเรื่องสิทธิได้แผ่ขยายมายังสังคมไทยอย่างมาก เช่น สิทธิของสตรี สิทธิของเพศที่สาม หรือสิทธิของสัตว์ เป็นต้น สิทธิของสัตว์นั้นในต่างประเทศถูกตราขึ้นถูกต้องตามหลักกฎหมายและมีการประกาศใช้มาเป็นเวลานาน โดยเบื้องลึกก็คือความสงสารต่อสัตว์ที่ถูกนำมาทดลองอย่างทารุณในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก และจากการที่สัตว์อีกเป็นจำนวนมากที่ถูกทารุณกรรมโดยไม่มีเหตุผล คุณค่าของชีวิตสัตว์จึงเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นเพียงวัตถุที่มาตอบสนองรับใช้ศาสตร์ต่าง ๆ (วิทยาศาสตร์ จิตวิทยา ฯลฯ) หาได้มีคุณค่าในชีวิตของตนเองไม่ เมื่อปราศจากชีวิตถูกมองไปอีกด้านหนึ่งจึงมีสถานภาพที่ต่ำกว่ามนุษย์และปราศจากสิทธิอันชอบธรรมที่จะพึงได้รับ จึงมีกลุ่มที่อาจเรียกได้ว่า รักร์สัตว์ ทนเห็นลักษณะเช่นนี้ต่อไปไม่ได้ จึงเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาด้วยการออกกฎหมายเพื่อช่วยเหลือสัตว์ ในสังคมไทยก็เช่นเดียวกัน มีกลุ่มหลายกลุ่มที่ออกมาเรียกร้องให้มีการออกกฎหมายเพื่อการนี้โดยเฉพาะ กระแสที่เกิดขึ้นทำให้สัมผัสถึงแรงกระเพื่อมของปัญหาเรื่องนี้ได้ชัดเจน การตอบสนองของคนในสังคมเริ่มมากขึ้น พระพุทธศาสนานั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจึงไม่อาจนิ่งนอนใจที่จะไม่มีส่วนร่วมในเรื่องนี้ แม้จะไม่กระทบต่อพระพุทธศาสนาก็ตาม

คำถามคือทำไมเราจะต้องมาช่วยเหลือสัตว์ คำตอบก็คือสัตว์นั้นก็มีความรักชีวิตของมันเอง นับเป็นชีวิตหนึ่งที่อยู่ร่วมในระบบธรรมชาติเช่นเดียวกับมนุษย์ คุณค่าของชีวิตแต่ละชีวิตนั้นมีอยู่ภายในตัวของมันเอง ผู้อื่นย่อมไม่อาจละเมิดชีวิตได้ คุณค่าของชีวิตสัตว์ก็เช่นเดียวกัน สัตว์นั้นมีคุณค่าหลายด้าน นอกจากเป็นอาหารของมนุษย์และสัตว์ที่กินเนื้อหรือของพืชแล้ว ยังมีคุณค่าด้านอื่นที่จับต้องได้ เช่น คุณค่าทางด้านจิตใจ (นันทนาการ) คุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์ คุณค่าเชิงศีลธรรม คุณค่าทางการศึกษา คุณค่าต่อชีวิตในอนาคต และคุณค่าต่อธรรมชาติ เป็นต้น^๑ การยกย่องคุณค่าของสัตว์ดังกล่าวนี้มีพื้นฐานมาจากท่าทีที่มนุษย์มีต่อสัตว์และได้ใช้ประโยชน์จากสัตว์ท่าทีนั้นเราอาจกำหนดได้ ๓ ระดับ คือ

๑. ท่าทีต่อสัตว์ในเชิงบวก มาจากการลักษณะโดยรวมของสัตว์ชนิดนั้นที่แสดงออกให้มนุษย์มีท่าทีเชิงบวก ความน่ารัก ความสามารถต่าง ๆ ทำให้สัตว์นั้นมีประโยชน์มีคุณค่าต่อมนุษย์ มนุษย์จึงนำสัตว์มาเลี้ยงไว้ใกล้ชิดหรือนำมาใช้งาน และปฏิบัติต่อสัตว์ในเชิงบวก

๒. ท่าทีต่อสัตว์ในเชิงลบ มาจากการลักษณะของสัตว์ที่ดุร้ายหรือคุกคามความเป็นอยู่ของมนุษย์ โดยเฉพาะสัตว์ที่น่าเชื่อโรครมาสู่มนุษย์ ทำให้มนุษย์มีท่าทีต่อสัตว์ในเชิงลบ และปฏิบัติต่อสัตว์ในเชิงลบ

๓. ท่าทีต่อสัตว์ที่สับสนหรือขัดแย้ง มาจากความไม่แน่ใจในสัตว์แต่ละชนิดทำให้เกิดความสับสนที่จะรักร์สัตว์หรือทำร้ายสัตว์ ความสับสนหรือขัดแย้งตรงนี้ก็อาจจะมาจากท่าทีการมองสัตว์เชิงบวกหรือเชิงลบ อย่างผสมผสานความรู้สึกสองอย่างด้วยกัน ทำให้อาจปฏิบัติต่อสัตว์ชนิดเดียวกันได้ทั้งสองแง่มุมคือรักร์หรือทำร้ายสัตว์ก็ได้ จึงขึ้นอยู่กับคุณค่า (ภายในหรือภายนอก) ของ

^๑ เนืองน้อย บุญเนตร, “หน้าที่ทางจริยธรรมของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๘.

สัตว์ชนิดนั้นด้วย และการปฏิบัติจึงเป็นไปได้ทั้งสองอย่าง อีกอย่างหนึ่ง ก็อาจเกิดความขัดแย้งที่จะพ้นไปจากท่าทีทั้งสองอย่างข้างต้น ทำให้ปราศจากความสนใจสัตว์ สนใจในสิ่งอื่นแทน^๒

หากไม่ร่วมมือกันแก้ไขปัญหานี้ แนวโน้มของสถานการณ์ก็จะเป็นไปในลักษณะนี้ต่อไปคือมีการทารุณกรรมต่อสัตว์กันเป็นประจำทั้งที่ถูกนำมาเปิดเผยและไม่มีการเปิดเผยให้ได้รับทราบกัน การทารุณกรรมต่อสัตว์จะยังคงต่อไปอีกด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น

๑. ศีลธรรมเสื่อมลง ไม่สนใจต่อหลักศีลธรรมอีกต่อไป
๒. ไม่มีกฎหมายสิทธิของสัตว์ที่สามารถลงโทษผู้ทำผิดและสนับสนุนผู้ทำดี
๓. เศรษฐกิจที่รัดตัวมากเกินไปจึงต้องหาช่องทางในการเลี้ยงชีพ การลักลอบค้าขายสัตว์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะเกิดขึ้นต่อไปได้

๔. สังคมที่เน้นวัตถุนิยมและบริโภคนิยม ทำให้ไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการแข่งขันบริโภคใช้สอยวัสดุจากสัตว์ได้หรือกลายเป็นการอาหารจานพิเศษได้

๕. การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ เป็นต้น เพราะการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร ทำให้เป็ดเบียนสัตว์จำนวนมาก

๖. ภัยพิบัติมากมายที่เกิดจากความอยู่รอดของมนุษย์และสัตว์ ทำให้สัตว์จำนวนมากสูญสิ้นไปจากโลกนี้ รวมทั้งมนุษย์ด้วย

๗. โรคระบาดคร่าชีวิตของสัตว์ เช่น ไข้หวัดนก เชื้อไวรัสต่าง ๆ เป็นต้น จำเป็นต้องมีการฆ่าสัตว์เป็นจำนวนมากเพื่อรักษาชีวิตมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม

๘. ความอดอยากหิวโหยจากการขาดแหล่งอาหาร

ในอนาคตนั้นจึงมีแนวโน้มที่สถานการณ์จะยังคงเป็นเช่นนี้และเกิดรุนแรงขึ้น กฎหมายจึงเป็นเรื่องจำเป็นที่จะมาช่วยให้กฎศีลธรรมนั้นเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น (ทั้งในแง่การบังคับ การฝึกฝน ฝึกหัดตน หรือเป็นเพียงข้อตกลงร่วมกัน) ให้กฎหมายกับศีลธรรมอาศัยซึ่งกันและกันได้ สนับสนุนกันและกันได้^๓ จะอย่างไรก็ตาม ปัจจุบันก็มีสิ่งหนึ่งที่แม้จะไม่ค่อยเกิดขึ้นมากนัก แต่ก็เชื่อว่ายังคงมีกระแสสังคมให้รับรู้มากขึ้นสำหรับกลุ่มผู้รักสัตว์ นั่นคือเรื่องการนำศพของสัตว์มาเผาในวัดอย่างเป็นทางการเป็นเรื่องเป็นราว และการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้กับสัตว์ที่รักที่ตายลง^๔ ในแง่นี้มองได้ว่า เป็นผลมาจากความรักที่มากเกินไป แม้จะเคยมีเหตุการณ์ทำนองนี้มาแล้ว เช่น การสร้างอนุสรณ์สถานสุนัขทรงโปรดย่าเล เป็นต้น

การปฏิบัติตามกฎหมายนั้นเป็นรูปธรรมชัดเจนก็จริง แต่ก็อาจเกิดความอึดอัดในการปฏิบัติตามที่เคร่งครัดรัดตัวมากเกินไปก็ได้ การปฏิบัติธรรมะจึงเป็นทางออกหนึ่งที่น่าสนใจ เช่น

^๒ ภัทพร สิริกาญจน, “คุณค่าชีวิตของสัตว์”, ในวารสารราชบัณฑิตยสถาน, ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑, (ต.ค.๒๕๔๓-ม.ค.๒๕๔๔), : ๑๐-๑๒.

^๓ แสง จันทร์งาม, ศาสนศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐.

^๔ ทรงกลด บางยี่ขัน บรรณาธิการบริหาร, “Dogu-mentary”, นิตยสาร a day, ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๑๑๙ (เดือนกรกฎาคม ๒๕๕๓/๒๐๑๐), : ๑๑๓-๑๕๖. ข่าวพระราชดอทคอม (www.hunsa.com/), "ฉาปนกิจศพสุนัข" งานนี้ไม่ธรรมดา มีพระสวด มีทอดผ้าบังสุกุล **พระราชดอทคอม** : <http://news.hunsa.com/detail.php?id=40472> [๒๑ ธันวาคม ๒๕๕๖].

การเรียนรู้และเข้าใจในเรื่องของสัตว์ด้วยสติปัญญาของเราเองทำให้ปฏิบัติต่อสัตว์ได้อย่างถูกต้อง การมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ เป็นต้น หากปฏิบัติตามแนวทางที่ดีทั้งหลายได้ การทารุณกรรมสัตว์ก็ไม่เกิดขึ้น ไม่มีการเบียดเบียน ไม่มีอาชญากรรมต่อสัตว์ กฎหมายก็ไม่มีโอกาสที่จะได้ใช้แม้จะถูกตราขึ้นก็ตาม ดังนั้น แนวคิดทั้งหลายที่เสนอไว้นั้น ก็เพื่อให้รู้จักเคารพต่อชีวิตของสัตว์อื่นที่อยู่ร่วมธรรมชาติเดียวกันกับมนุษย์ มีสถานภาพทั้งทางด้านศีลธรรมและธรรมชาติด้วยกัน จึงไม่จำเป็นต้องเบียดเบียนกัน แม้จะมีความจำเป็นอะไรบางอย่าง ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีการกระทำที่รุนแรงเกินวิสัยของมนุษย์ผู้มีจิตใจสูงส่ง เพราะผลของการกระทำนั้นเรายังจะต้องรับผิดชอบกันไป ไม่ว่าจะทำดีหรือร้าย ผิดหรือถูก ควรหรือไม่ควรตามแนวทางกฎหมายหรือกฎศีลธรรม แนวโน้มสถานการณ์การทารุณกรรมต่อสัตว์ก็จะลดลงและกระตุ้นเตือนจิตสำนึกให้เกิดความร่วมมือกันไม่ให้เกิดการทารุณกรรมต่อสัตว์ทุกด้านด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ

๔.๑.๒ วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบแนวคิดทฤษฎี

จากประเด็นข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้วิจัยเน้นไปที่คุณค่าของชีวิตสัตว์ ท่าทีในการมองสัตว์ กฎหมาย และแนวโน้มสถานการณ์เกี่ยวกับสัตว์บ้างแล้ว ความเข้าใจทั่วไปนี้สามารถลงลึกในรายละเอียดในสองบทที่ผ่านมาแล้ว ดังนั้น ประเด็นที่เหลือจึงได้แก่การวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบบางประเด็นที่จะทำให้เนื้อหาที่มีความเข้มข้นมากขึ้น ผู้วิจัยตั้งประเด็นไว้ ๓ ประเด็น ดังนี้

๔.๑.๒.๑ สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ ความคิดเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ชัดเจนมากยิ่งขึ้นในกลุ่มของสิทธิของสัตว์ ที่นำโดย ปีเตอร์ ซิงเกอร์ (Peter Singer) นักคิดชาวออสเตรเลีย ที่ได้แย้งกลุ่มที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentrism) คือกลุ่มปรัชญาและศาสนาคริสต์ที่มองว่าสัตว์มีสถานภาพที่ต่ำกว่ามนุษย์เพราะไม่มีภาษาในการใช้สื่อสารและไม่มีสติปัญญาเพียงพอที่จะคิดหรือใช้เหตุผลได้ จึงมีหน้าที่รับใช้มนุษย์ และไม่มีสิทธิอะไรที่จะเรียกร้องได้ ซิงเกอร์เห็นว่าเป็นการกดขี่ให้ต่ำลงไปอีก ที่จริงแล้วสัตว์ก็มีสถานภาพเท่าเทียมกับมนุษย์อย่างที่นักสิทธิกลุ่มอื่น ๆ พยายามเรียกร้องหาความเท่าเทียมกันนั่นเอง สิ่งที่ใช้กำหนดสถานภาพคือพฤติกรรมและความรู้สึกของสัตว์นั่นเอง ซิงเกอร์มองว่าสัตว์นั้นก็รู้สึกเจ็บปวด ดีใจ และแสดงออกถึงพฤติกรรมเหล่านี้ผ่านใบหน้า ท่าทาง และเสียงร้อง มนุษย์ก็มีความรู้สึกเช่นนี้ ดังนั้น สัตว์จึงน่าจะมีความเหมือนมนุษย์ ย่อมสมควรที่จะขยายขอบเขตแห่งศีลธรรมไปยังสัตว์ด้วยและให้สัตว์นั้นมีศีลธรรมด้วย แต่ซิงเกอร์เองก็ตอบไม่ได้เมื่อถูกย้อนถามว่าเหตุผลใดที่สัตว์จะต้องมีสิทธิทางด้านนี้ สิทธิที่เรียกร้องให้กับสัตว์จึงยังคงเป็นภาพเลือนลางในเบื้องต้น แต่ต่อมาก็ถูกสานต่อโดยกฎหมาย องค์กรและสมาคมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ได้ถือโอกาสนี้กดดันให้แต่ละประเทศออกกฎหมายสิทธิของสัตว์เพื่อที่จะคุ้มครองและพิทักษ์สัตว์ไม่ให้ถูกทารุณกรรม สัตว์จึงมีสถานภาพและสิทธิตามกฎหมาย ซึ่งระดับสิทธิของสัตว์นี้ขึ้นอยู่กับข้อกำหนดขอบเขตของแต่ละประเทศ แต่ก็ยอมรับปฏิกฎสากลขององค์กรพิทักษ์สัตว์โลกเป็นหลัก สิทธิในระดับกฎหมายจึงชัดเจนมากกว่าสิทธิของซิงเกอร์ อย่างไรก็ตาม ก็นับว่าเป็นผลพวงที่ต่อเนื่องของการทำงานด้านนี้ของกลุ่มสิทธิของสัตว์

นิเวศวิทยาแนวลึกลงนั้น ผนวกรวมชีวิตสัตว์และพืชทั้งหลายเข้าไว้ในประชาคมเชิงศีลธรรมด้วย จึงถือได้ว่ามีสถานภาพทางศีลธรรมที่ชัดเจน และเคารพสิทธิของสิ่งมีชีวิตทั้งปวง

หลักการนั้นค่อนข้างจะเหมือนกันกับกลุ่มสิทธิของสัตว์และกฎหมาย แต่ก็ยังมีรายละเอียดที่แตกต่างไป กล่าวคือกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลัทธินั้นมองทุกอย่างแบบองค์รวมซึ่งต่างจากกลุ่มสิทธิของสัตว์และกฎหมายที่มองระบบย่อยมากกว่าองค์รวม เช่นเดียวกับสัตว์ก็เป็นการมองเพียงแค่ระบบย่อยของระบบนิเวศวิทยาแนวลัทธิ ไม่แตกต่างไปจากภูเขา แหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบนี้ นิเวศวิทยาจึงมองคัดค้านประเด็นตรงนี้ต่อกลุ่มสิทธิของสัตว์และกฎหมาย เพราะพยายามตัดทอนหรือมองแค่ระบบย่อยมากเกินไป โดยขาดมุมมองแบบองค์รวม

สัตว์นั้นแม้จะเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญกับระบบนิเวศวิทยาแต่ก็ถือว่าเป็นเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น เมื่อใดก็ตามที่สัตว์นั้นมีจำนวนที่มากเกินไป อัลโด ลิโอโพลด์เห็นว่า สมควรที่จะสามารถทำลายได้ เช่น แมลงบางชนิดที่มีจำนวนมากเกินไป ก็เข้าไปทำลายระบบนิเวศวิทยาส่วนรวมให้เสียหาย ทำลายไปไม่ต้นไม่ให้เสียหายเร็วกว่าเดิม เป็นต้น ประเด็นนี้ดูเหมือนจะสนับสนุนกับกฎหมายให้เด่นมากขึ้น ตามหลักกฎหมายแล้ว สัตว์ชนิดใดก็ตามที่มีจำนวนมากจนคุกคามความปลอดภัยของส่วนรวมคือต่อชีวิตมนุษย์ สัตว์ และธรรมชาติแล้วสามารถกระทำได้ เช่น ไก่ชนเปิดน้ำ หงส์ขาว เป็นต้น ความสอดคล้องกันระหว่างกฎหมายกับกลุ่มนิเวศวิทยานี้สามารถจัดการกับปัญหาเรื่องสัตว์ได้ ซึ่งกลุ่มสิทธิของสัตว์กลับไม่ได้มองประเด็นเหล่านี้ มุ่งไปที่การทดลองสัตว์ ฟาร์มปศุสัตว์ โรงงานฆ่าสัตว์ เป็นต้น ที่เกี่ยวข้องในระดับที่เล็กลงมาและพยายามเสนอทางแก้ไขที่ค่อนข้างยากสำหรับกลุ่มประกอบการธุรกิจเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม แนวทางที่กลุ่มสิทธิของสัตว์เสนอนี้ ก็ถูกรับมาโดยกฎหมายที่พยายามควบคุมและลงโทษผู้ที่ละเมิดสิทธิของสัตว์ ทำให้ประเด็นเหล่านี้ดูจะเป็นคนละเรื่องกับที่กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลัทธิมองกัน

แล้วพระพุทธศาสนาเถรวาทมองต่างจากสามกลุ่มนี้อย่างไร ประเด็นเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมนั้นไม่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือพระพุทธศาสนาถือเอาหลักปาณาติบาตเป็นหลักการในการจัดการเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ไว้อย่างชัดเจน ผู้ที่ละเมิดศีลข้อนี้ก็ถือว่ากระทำผิดตามหลักศีลธรรมและธรรมชาตินั้น ทำให้สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้นไปอีก จะเห็นได้ว่าแม้จะมีหลักการแตกต่างกัน ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ใช่เรื่องสำคัญนัก สำคัญตรงที่จะนำอะไรมาอ้างเรื่องนี้มากกว่าคือมีหลักการอะไรที่สมเหตุสมผลในการนำมาเป็นจุดยืนอ้างถึงสถานภาพทางศีลธรรม และประเด็นเรื่องสิทธิของสัตว์นั้น เมื่อว่าตามหลักสิทธิตามธรรมชาติแล้วก็เป็นสิ่งที่เหมาะสมกับการที่สัตว์ควรจะมีสิทธิทางด้านนี้ สิทธิตามธรรมชาติครอบคลุมสิทธิทุก ๆ ด้านไว้ แนวคิดของกลุ่มที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางก็ดี คริสตศาสนาก็ดี กฎหมายก็ดี หรือแนวคิดสิทธิของสัตว์ก็ดี มีแนวคิดแบบธรรมชาตินิยมน้อยหรือแทบไม่มีเลยก็ว่าได้ ทำให้ขาดมุมมองด้านธรรมชาติคือสิทธิทางด้านนี้ไป ส่วนนิเวศวิทยาแนวลัทธินั้นก็กำเนิดขึ้นมาไม่นานโดยแนสส์ นักปรัชญาชาวอเมริกัน ที่ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศวิทยาแนวลัทธิคือมองแบบองค์รวม สัตว์จึงมีสถานภาพและสิทธิตามธรรมชาตินี้ค่อนข้างชัดเจน ซึ่งพระพุทธศาสนาก็มองเช่นเดียวกันนี้ งานวิจัยของ Daniel H. Henning ได้เสนอแนวคิดพุทธจริยศาสตร์เชิงธรรมชาติ (General Environmental Ethics/Values) ไว้ ๑๐ ประการ ได้แก่ ๑) กรุณา (Compassion) ๒) เมตตา (Loving Kindness) ๓) วิริยะ (Effort/Responsibility) ๔) อุเบกขา (Equanimity) ๕) ทานะ (Charity) ๖) ความอ่อนน้อม (Humility) ๗) กตัญญูกตเวทิตา (Gratitude/Thankfulness) ๘) อนัตตา (Non-self) ๙) สติ

(Mindfulness) และ ๑๐) ปฏิจจสมุปบาท (Interrelatedness/interbeing)^๕ งานวิจัยนี้ยังทำให้ นักด้านธรรมชาตินิยมของพระพุทธศาสนาเข้มข้นมากขึ้น สิ่งมีชีวิตทุกชีวิตล้วนแต่สำคัญต่อ ระบบองค์รวมด้วยกันทั้งหมด ทุกชีวิตจึงมีคุณค่าภายในตัวของมันเอง ไม่ว่าชีวิตนั้นจะเล็กหรือใหญ่ก็ตาม เมื่อเกิดอยู่ร่วมกันในโลกนี้จึงควรที่จะได้รับสิทธิทางธรรมชาติและทางศีลธรรมด้วย สิทธิในทาง ศีลธรรมที่ว่านี้คือสิทธิและกรรมนั่นเอง สัตว์ทุกชนิดที่ทำการลงไปแล้วจะต้องรับผลของกรรมนั้น ด้วย จะมีเจตนาหรือไม่เจตนากระทำการก็ตาม ผลดีหรือผลชั่วที่สัตว์ทำไว้ จะต้องเป็นเจ้าของ และรับผลของกรรมนั้น หลักกรรมที่เป็นสิทธิทางศีลธรรมนี้จะแตกต่างจากสิทธิในทางศีลธรรมของ ทุกกลุ่มแนวคิด โดยเฉพาะกลุ่มสิทธิของสัตว์และกฎหมาย

จะอย่างไรก็ตาม ความคิดเห็นของกลุ่มที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางหรือกลุ่มสิทธิของ สัตว์ที่พยายามทำให้สัตว์มีสถานภาพเท่าเทียมกับมนุษย์ก็ไม่ใช่จะไม่มีเหตุผลของแต่ละกลุ่ม เช่นเดียวกับกฎหมาย กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก และพระพุทธศาสนาเถรวาท การอ้างหลักการขึ้นมา สนับสนุนให้มีเหตุผลรองรับจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ แต่ประโยชน์ก็จะยังคงตกอยู่กับสัตว์ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติอยู่นั่นเอง การเรียกร้องสิทธิสำหรับสัตว์จึงน่าจะเป็นเรื่องที่ได้จังหวะเวลาที่เหมาะสม เช่นเดียวกับการเรียกร้องสิทธิด้านอื่น ๆ เราจึงควรมุ่งไปที่ศีลธรรมและประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก มากกว่าที่จะมองประโยชน์ของแต่ละกลุ่ม เมื่อศีลธรรมได้รับการปฏิบัติอย่างดีแล้ว แนวคิดหรือ กฎหมายก็มีความสำคัญน้อยและมีฐานะเป็นเพียงผู้สนับสนุนที่ดีเท่านั้น

๔.๑.๒.๒ การเสนอแนวทางออกจากปัญหา กฎหมายนั้นได้เสนอเรื่องการจัดสวัสดิภาพ สำหรับสัตว์เป็นทางออกในการจัดการปัญหาอย่างยืดหยุ่น เช่นเดียวกับกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึกที่ให้ มองแบบองค์รวมและร่วมกันพิทักษ์ปกป้องระบบนิเวศวิทยา แนวคิดสองกลุ่มนี้มีแนวทางแก้ไข ปัญหาไปตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นกรณีไป และค่อนข้างจะมองการแก้ไขปัญหาแบบองค์รวม ซึ่ง ต่างจากกลุ่มสิทธิของสัตว์ที่เสนอแนวทางออกไว้ชัดเจนกว่า นักส่งเสริมสิทธิสัตว์ได้เสนอทางออกจาก ปัญหาการทารุณกรรมสัตว์ (โดยเฉพาะการกิน) ก็คือเรื่อง “มังสวิรัต” ทั้งรีแกนและซิงเกอร์เห็น ร่วมกันว่าการกินนั้นเป็นสาเหตุหลักของการที่สัตว์ถูกฆ่าและทารุณกรรม เราจะอ้างเรื่องการกินแล้ว ทำผิดศีลธรรมด้วยการทารุณสัตว์นั้นไม่ได้ เหตุผลนี้ไม่เพียงพอ ดังนั้น การงดเว้นการกินเนื้อสัตว์จึง เป็นทางออกที่ดีที่สุดในการป้องกันปัญหานี้ รีแกนและซิงเกอร์เองเป็นนักมังสวิรัตเคร่งครัดคนหนึ่ง จึงเห็นว่าเป็นทางออกหนึ่งที่น่าจะเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาได้ ตามความคิดของซิงเกอร์ ถ้ามมนุษย์หันมา รับประทานอาหารมังสวิรัต ไม่เพียงแต่พวกเขาจะลดความทุกข์ของสัตว์อย่างมหาศาลแล้ว พวกเขา ยังจะลดความอดอยากของมนุษย์ได้อย่างมหาศาลเช่นกัน นอกจากเรื่องมังสวิรัตแล้ว การใช้ สัตว์ทดลองก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ไม่เห็นด้วย และเสนอว่าควรจะมีเลิกได้แล้ว หรือใช้สัตว์ทดลอง น้อยที่สุดยิ่งดี และต้องปฏิบัติต่อสัตว์อย่างดีด้วย

เรื่องมังสวิรัตถือว่าเป็นเรื่องแปลกใหม่สำหรับพระพุทธศาสนา เพราะเคยเกิดเหตุการณ์ ทำนองนี้มาแล้วสมัยพุทธกาล พระเวทที่มิจิตใจใฝ่สูงจึงยื่นข้อเสนอหาซื้อต่อพระพุทธองค์ หนึ่งใน

^๕ Daniel H. Henning, Ph.D., **BUDDHISM AND DEEP ECOLOGY**, (Special edition by the World Buddhist University USA, 2002), pp. 64-73. หลักการปฏิจจสมุปบาท เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิทัปปัจจยตา ดูรายละเอียดได้ในหนังสือของพุทธทาสภิกขุหรือหนังสือทำนองเดียวกันนี้ได้ทั่วไป.

ห้านั้นก็คือเรื่องมังสวิรัต “ไม่ควรฉันปลาและเนื้อตลอดชีวิต ภิกษุรูปใดฉันปลาและเนื้อ ภิกษุรูปนั้นมีโทษ”^๖ ข้อสังเกตอย่างหนึ่งก็คือเรื่องมังสวิรัตคงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอยู่ในสมัยนั้นบ้างแล้ว แต่ก็อาจจะยังไม่ได้ได้รับความสนใจมากนัก ประพจน์อยู่ในวงแคบเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอของพระเทวทัตก็สร้างผลกระทบต่อความเชื่อมั่นในระดับหนึ่ง มีผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยต่างกันไป

ประเด็นของเรื่องนี้ก็คือท่าทีของพระพุทธเจ้าที่ไม่รับรองข้อเสนอของพระเทวทัตประมวลตามหลักคำสอนด้านนี้แล้วจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงวางท่าทีที่เป็นกลางต่อการบริโภค แต่ไม่ให้ขัดกับหลักคำสอนอื่น เช่น ไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน ไม่ได้สงสัยต่อเนื้อที่เขานำมาถวาย เป็นต้น การกินเนื้อเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งของการกินเพื่อตอบสนองร่างกายให้แข็งแรงและเป็นการต่อชีวิตของตนเองให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ (ชีววิทยา)^๗ พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบการกินเนื้อให้เหมือนกับ การกินเนื้อบุตรที่รักคือให้พิจารณาก่อนจะกิน และรู้จักประมาณในการกิน กินอย่างมีเหตุผลและเท่าที่จำเป็นเท่านั้น จะเห็นได้ว่า ทั้งพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนมีความสามารถที่จะตัดสินใจเลือกในการบริโภคเอง และแม้เราจะไม่ฆ่าสัตว์เพื่อนำมาเป็นอาหารกระบวนกรนี้ก็ยังคงดำเนินไปตามระบบของธรรมชาติอยู่นั่นเอง การกินเนื้อแม้จะเป็นผลของการที่สัตว์ถูกฆ่า จึงไม่ใช่เหตุผลที่ถูกต้องทั้งหมด ซึ่งตรงนี้อธิบายได้ แต่นอกจากการฆ่าสัตว์แล้ว ยังมีการกระทำบางอย่างที่ดูจะโหดร้ายไม่แตกต่างกันนั้นคือการทารุณกรรมต่อสัตว์ด้วยกรรมวิธีต่าง ๆ จึงถือได้ว่าเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผล เช่น การทรมานสัตว์เพื่อความสนุกสนาน การกระทำทารุณกรรมต่อสัตว์โดยไม่มีเหตุอันควรถือว่าเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผล ในขณะที่การกระทำบางอย่างก็สามารถอธิบายได้ด้วยเหตุผลว่าเกิดจากความจำเป็น เช่น ชาวนาต้องใช้แรงงานวัวควายเพื่อไถนา อุตสาหกรรมด้านยาบางอย่างต้องใช้สัตว์ในการทดลอง เป็นต้น การกระทำประเภทนี้ตามหลักการละเมิดถือว่ามีเหตุผลเพราะสามารถอธิบายถึงความจำเป็นได้^๘

การฆ่าสัตว์เพื่อบริโภคและการทานมังสวิรัตอย่างเข้มข้นนั้น พระพุทธศาสนามองว่าเป็นความสุดโต่งคนละด้าน เพราะเมื่อเลือกด้านใดด้านหนึ่งก็ไม่อาจมีสิทธิที่จะเลือกอีกด้านหนึ่งได้ ดังนั้น แนวทางออกสำหรับเรื่องนี้ จึงอยู่ที่ทางสายกลางแห่งการบริโภคคือต้องมีสติปัญญาพิจารณาก่อนเสพบริโภคอาหารทั้งก่อนและหลังว่าเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ใด การแก้ไขปัญหาก็ต้องมองไปที่เหตุปัจจัยของแต่ละเหตุการณ์แล้วแก้ไขปัญหาให้ถูกจุด เน้นคุณค่าแท้และความพอประมาณ และจิตเจ้านั้นก็ปราศจากเจตนาชั่วร้ายที่จะเสพบริโภค แต่ประกอบด้วยจิตใจที่เมตตากรุณา ไม่คิดเบียดเบียนสัตว์อื่นให้ได้รับความลำบาก แต่การเสพบริโภคนั้นเป็นความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดเท่านั้น ส่วนแนวทางของกลุ่มนิเวศวิทยานั้น มีลักษณะเป็นการสร้างจิตสำนึกด้วยการเรียนรู้และเข้าใจให้ชัดเจนในระบบนิเวศวิทยาและร่วมมือกันปกป้องระบบนี้ให้อยู่รอดต่อไปให้ได้ จึงนับว่าเป็นภารกิจสำคัญของแต่ละกลุ่มที่พยายามจะเสนอทางออกเพื่อแก้ไขปัญหานี้

^๖ คุรยละเอียดใน วิ. มห. (ไทย) ๑/๔๐๙-๔๑๐/๔๔๑-๔๔๔. วิ. จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๑๙๙-๒๐๑.

^๗ พระศรีญาณโสภณ (ปิยโสภณ), **อำนาจที่แท้จริง เมตตา อภัย สันติ**, (กรุงเทพมหานคร : ปิสิเคอร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๘.

^๘ สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา : รายงานการวิจัย” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒-๓ พฤษภาคม-ธันวาคม ๒๕๔๑), : ๓๖.

จากทิวเคราะห้มา สรุปได้ว่า

๑. ทุกกลุ่มนั้นยอมรับได้ว่าสัตว์นั้นมีสถานภาพทางศีลธรรมเหมือนกับที่มนุษย์มี สิ่งทีกลุ่มเหล่านี้ยืนยันคือเรื่องความรู้สึกชีวิต ความรู้สึกเจ็บปวดและความพึงพอใจของสัตว์นั้นเมื่อเทียบกับกับมนุษย์แล้วไม่ได้มีความแตกต่างกัน เช่นเดียวกับพระพุทธศาสนาเถรวาทยอมรับว่าสัตว์นั้นมีความรู้สึกรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกัน ปาณาติบาตเป็นหลักการที่กล่าวได้ว่ายอมรับสถานภาพของสัตว์อย่างเต็มตัว แม้จะมองว่าสัตว์นั้นไม่มีศักยภาพพอที่จะบรรลุธรรมได้ แต่พฤติกรรมของเชิงศีลธรรมนี้ก็มากพอที่จะเป็นที่ยอมรับกันได้

๒. กลุ่มสิทธิของสัตว์ค่อนข้างจะหาคำตอบเรื่องนี้ค่อนข้างยาก โดยพยายามยกเรื่องพฤติกรรมของสัตว์นั้นมาเป็นประเด็นและเรียกร้องให้สัตว์นั้นมีสิทธิ แต่ก็ไม่สามารถตอบได้ว่าทำไมสัตว์จึงสมควรมีสิทธิได้ ส่วนกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลิกันนั้นแม้จะไม่ได้ตอบต่อประเด็นนี้แต่ก็ยอมรับได้กับการที่จะให้สัตว์นั้นมีสิทธิในฐานะที่สัตว์ก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาแนวลิกันเช่นเดียวกัน ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นมองว่าสัตว์นั้นสามารถมีสิทธิทางศีลธรรมคือสัตว์นั้นจะต้องรับผิดชอบต่อผลของการกระทำที่สัตว์ได้กระทำลงไป ซึ่งเรียกว่า “กรรม” เพราะสัตว์นั้นมีพฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรมได้ จึงสมควรที่จะต้องได้รับสิทธิทางนี้ด้วย ดังเช่นที่ปรากฏในชาดกมากมาย และสุดท้ายคือกฎหมายที่ให้สิทธิแก่สัตว์อย่างเต็มที่คือเรื่อง “การจัดสวัสดิภาพให้แก่สัตว์” ในระดับปัจเจกชนและสังคม (ผู้ประกอบการธุรกิจต่าง ๆ) จะต้องจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์อย่างเหมาะสม

๓. กฎหมายระบุอย่างชัดเจนว่า หากมีการละเมิดสิทธิของสัตว์หรือทารุณกรรมต่อสัตว์จะต้องถูกลงโทษตามที่กำหนดไว้ สิทธิของสัตว์นั้นก็สนับสนุนในประเด็นนี้เช่นเดียวกับกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลิกัน อีกทั้งยังเสนอเรื่องจิตสำนึกจากการยึดเอาตัวตนเป็นสำคัญไปสู่การมองอย่างองค์รวมเป็นสำคัญ ส่วนพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้นแม้จะไม่มองในแง่ของการลงโทษนัก แต่ก็ให้นัยยะสำคัญว่าผู้ที่ละเมิดสิทธิสัตว์ด้วยการทารุณกรรมต่อสัตว์นั้นจะได้รับผลกระทบคือความเดือดร้อนทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ทุกฝ่ายจึงเห็นร่วมกันว่าการทารุณกรรมต่อสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ผิด ไม่สมควรที่จะกระทำ และเมื่อทำลงไปแล้วจะต้องได้รับบทโทษเท่าที่จะสามารถกระทำได้ตามระดับของกฎหมาย

๔. กลุ่มสิทธิของสัตว์นั้นเสนอแนวทางออกจากเรื่องนี้ไว้ค่อนข้างสุดโต่งคือในระดับการกินนั้นเห็นว่าควรที่จะงดเว้นไม่กินเนื้อสัตว์อีกต่อไป เพราะเป็นสาเหตุหลักของการฆ่าและทารุณกรรมต่อสัตว์ ควรที่จะทานมังสวิรัตามากกว่า และหากทานได้ตลอดชีวิตเลยก็จะเป็นเรื่องที่ดี เช่นเดียวกับนักสิทธิสัตว์หลายคนได้หันมาทานมังสวิรัติกัน เช่น ทอม รีแกน ปีเตอร์ ซิงเกอร์ เป็นต้น ส่วนกฎหมายนั้นยังคงเสนอทางออกด้วยการเน้นให้ผู้คนและกลุ่มองค์กรจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์ตามความเหมาะสม จะเห็นได้ว่าสองกลุ่มที่เน้นระบบย่อยเป็นหลักนี้ก็จะมีมองในอีกระดับหนึ่งที่แตกต่างกันไปจากกลุ่มนิเวศวิทยาแนวลิกันและพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ให้ความสำคัญกับองค์รวมเป็นหลัก นิเวศวิทยาแนวลิกันแตกต่างจากทัศนคติแบบสิทธิสัตว์โดยการให้ความสำคัญกับองค์รวมเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ภารกิจเรื่องการปกป้องธรรมชาตินี้ก็ดูจะมีอยู่ในทุกกลุ่มแนวคิดด้วย

๔.๒ แนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาทมีความสำคัญต่อพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญาของสังคมไทยที่มีความนับถือเป็นอย่างมาก เมื่อเกิดปัญหาอะไรขึ้น ไม่ว่าปัญหานั้นจะหนักหรือเบาแค่ไหน การแก้ไขปัญหานั้นที่ด้านจิตใจจะเป็นเรื่องง่ายที่สุดนั่นคือการทำให้ใจได้ ปลงให้ตก เพราะทุกสรรพสิ่งมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ความเข้าใจอย่างนี้ถึงกับทำให้มีการใช้สำนวนในการปลงตกต่อปัญหาต่าง ๆ สิ่งที่เราเข้าใจและประพฤติปฏิบัติกันมานั้นก็คือประพฤติปฏิบัติตามคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคำสอนเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตทุกรูปแบบ วิธีการแก้ไขปัญหานั้นชัดเจนที่สุดจึงได้แก่ การปฏิบัติตามแนวคำสอนและการปฏิบัติตามหลักการต่าง ๆ ด้วยการมองให้ทะลุปัญหาและแก้ไขปัญหานั้นตามแนวทางอริยสัจ เพื่อจุดหมายสูงสุดในชีวิตหรือประโยชน์สูงสุดในชีวิตทั้งในชาตินี้และชาติหน้า แนวทางดังกล่าวจึงกลายเป็นคตินิยมแห่งชีวิตของแต่ละคนที่จะพึงยึดถือเป็นหลักในการดำเนินการตามแต่จะพึงยึดไว้ได้ด้วยการพิจารณาถ้อยให้เหมาะสมกับจริงหรืออุปนิสัยของแต่ละบุคคล

กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ พุทธธรรมนั้นมีความหลากหลาย มีความกว้าง และเป็นกลาง ๆ ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยแต่ละอย่างแต่ละเรื่องที่เกิดขึ้น แล้วแก้ไขตามเหตุปัจจัยนั้น ๆ แต่เมื่อสังคมพัฒนาก้าวหน้าไปไกลและรวดเร็วจึงทำให้การแก้ไขปัญหานั้นยากลำบากและซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ต้องอาศัยหลักการประยุกต์ใช้หรือบูรณาการให้เข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ โดยเฉพาะกับความเข้าใจในด้านกฎหมายที่มีมาอยู่เสมอ กฎหมายป้องกันการทารุณกรรมและการจัดสวัสดิการสัตว์นั้น จึงเป็นกฎหมายที่เพิ่มเติมเข้ามาภายหลังตามกระแสของเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่ากฎหมายศีลธรรมและกฎหมายในพระพุทธศาสนานั้นตกลงไป แต่เป็นความยากที่จะปฏิบัติตามได้ง่ายอีกต่อไป เพราะการเปิดกว้างของการพัฒนาสังคม กลายเป็นสังคมแห่งการบริโภควัตถุเป็นหลัก เป็นสังคมแห่งทุนนิยม เป็นสังคมแห่งเทคโนโลยีที่แตกต่างจากอดีต ดังนั้น พระพุทธศาสนาก็ต้องปรับตัวด้วยการปรับวิธีการด้วยเช่นเดียวกัน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งก็ต้องยึดหลักการอันเป็นแนวทางปฏิบัติตามคำสอนไว้ให้ได้ด้วย

๔.๒.๑ ลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนในเรื่องของทุกข์และการดับทุกข์ เป็นศาสนาที่เน้นสันติภาพทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่ออสิริภาพสูงสุดคือความสุขที่แท้จริง ผู้ที่ปฏิบัติตามพุทธธรรมคำสอนได้อย่างแท้จริงก็จะเกิดสันติสุข กลายเป็นคุณลักษณะพิเศษและสำคัญของพระพุทธศาสนา ดังนั้น คำสอนอันดับแรกคือหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา และอันดับต่อมาคือลักษณะพิเศษสำคัญของพระพุทธศาสนา การเข้าใจในสองประเด็นสำคัญจะทำให้เห็นจุดยืนที่ชัดเจนของพระพุทธศาสนาและนำไปสู่การปฏิบัติต่อเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างดี ยิ่งนอกจากนี้แล้วยังจะเป็นหลักยึดในการแก้ไขปัญหาและปฏิบัติตนได้ก้าวหน้า

๔.๒.๑.๑ หัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนา^๙ พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ อันเป็นหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการของพระพุทธศาสนา หลักการเหล่านี้ถือเป็นหัวใจสำคัญที่มัก ถูกนำมาอ้างอิงอยู่เสมอและเป็นการแสดงจุดยืนของพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑) การไม่ทำบาปทุกประการ หมายถึง การไม่ทำความชั่วทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจทุกประการ ในที่นี้หมายเอา การไม่ทำร้ายสัตว์ ไม่ทรกรรม ไม่ทารุณกรรมสัตว์ทุกชนิด ทั้งที่เป็นเจ้าของ (ฟาร์มปศุสัตว์ โรงงานอุตสาหกรรม) และที่อยู่ในที่สาธารณะ (ป่าไม้ สวนสาธารณะ) ด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทุบตีด้วยท่อนไม้ ก้อนหินก้อนดิน ไม่ปล่อยให้หอดอาหาร ไม่กักขัง และ เกมกีฬา เป็นต้น และไม่ฆ่าให้ตายด้วยความทรมาน เช่น ไม่ซื้อไม่ขายสัตว์เพื่อนำมาทำเป็น เครื่องประดับตกแต่ง เพื่อเสพบริโภคอวัยวะสัตว์ เป็นต้น เนื่องจากการทำบาปเช่นนี้ย่อมได้รับผล กรรมคือเป็นทุกข์ โทษ ตีเตียน ทั้งในชาตินี้ทั้งในชาติต่อไป

๒) การทำกุศลหรือความดีงามให้ถึงพร้อม หมายถึง การกระทำความดีงาม สิ่งดี งาม การกระทำที่เป็นบุญเป็นกุศลทุกประการ ในที่นี้หมายเอา การกระทำที่ดีต่อสัตว์ในฐานะที่เป็น สัตว์เลี้ยงของตนเอง สัตว์ที่เป็นของสาธารณะ เช่น ในป่าไม้ แหล่งน้ำ อากาศ ภูเขา เป็นต้น ด้วย วิธีการที่เอื้อเกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตของสัตว์นั้น ๆ เช่น การให้อาหาร น้ำ การดูแลรักษาป่าไม้ อากาศ ภูเขา หรือกระทั่งการพุดจาสัตว์ เป็นต้น เป็นการปฏิบัติที่จิตใจเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาที่ แท้จริงและประกอบด้วยปัญญาคือมีวิธีการในการจัดการอย่างเหมาะสมกัน เช่น สัตว์น้ำที่ต้องเลี้ยง อยู่ในแม่น้ำก็ควรที่จะเลี้ยงดูในแหล่งน้ำ ไม่กักขังให้อยู่ในที่แคบ เป็นต้น การทำดีต่อสัตว์ก็เป็นเหตุ ปัจจัยสนับสนุนให้ประสบสิ่งที่ดี มีอายุยืนยาว ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีความสุข ไม่มีโทษ และ ได้รับการสรรเสริญ ทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป

๓) การชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด หมายถึง การทำจิตใจของตนเองไม่ตกอยู่ ภายใต้อิทธิพลของกิเลสสำคัญอันเป็นสาเหตุแห่งการเบียดเบียนสัตว์ กล่าวคือ โลภะ โทสะ โมหะ ปราศจากอคติและนิรณในการปฏิบัติตนต่อสัตว์ อธิบายว่า ไม่โลภะอยากได้แล้วแสวงหาด้วยวิธีการ ที่เป็นการเบียดเบียน เช่น โลภอยากได้เงินจึงค้าขายสุนัขด้วยเบียดเบียน ค้าขายงาช้างบ้าง หนั งสัตว์บ้าง ด้วยจิตใจที่โลภ เป็นต้น แม้กระทั่งการทำร้ายสัตว์ก็มาจากฐานจิตใจที่พยาบาทปองร้ายมุ่ง ร้าย จิตใจคับแคบ ชุนมัว มืดมัว เต็มไปด้วยมิจฉาทิฐิ จึงเป็นที่มาของการทำบาปอกุศลมากมาย การทำจิตใจให้ผ่องแผ้วอยู่เสมอจะทำให้จิตใจไม่สับสนวุ่นวายและติดข้องอยู่กับกิเลสดังกล่าว จึง นำไปสู่อิสรภาพคือความสุขที่แท้จริง

๔) การไม่กล่าวร้ายผู้อื่น (หรือสัตว์อื่น) หมายถึง การไม่สนทนาว่าร้าย ไม่ด่า ไม่ กล่าวร้ายต่อผู้อื่นสัตว์อื่นหรือต่อธรรมชาติ การให้ข้อมูลที่แท้จริง ในที่นี้หมายเอาสัตว์ทั่วไป ซึ่ง จะต้องมีการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องและเป็นจริงให้ประชาชนได้รับทราบทั่วกัน ไม่ปกปิด ข้อมูล ตัวอย่างเช่น สุนัขที่อยู่ทั่วกรุงเทพมหานครหรือสถานที่ทั่วไป ซึ่งมักจะประสบกับการถูกทำ ร้าย และมักจะพุดถึงในแง่ที่เป็นผลเสีย ข้อมูลที่เป็นเท็จ หรือบิดเบือนข้อมูล อันเป็นเหตุให้สุนัขนั้น ถูกทำร้าย กลั่นแกล้ง การเสวนาในประเด็นต่าง ๆ เกี่ยวกับสัตว์จึงต้องให้ข้อมูลที่แท้จริง สาเหตุ นั้น เกิดจากสุนัขหรือเกิดจากมนุษย์ ดังนั้น จึงต้องหาข้อมูลให้ชัดและสื่อสารให้รับรู้ข้อมูลที่เป็นจริงแล้ว

^๙ พุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๘๓-๑๘๕/๙๐-๙๑. ที. ม. อ. (ไทย) ๑๓/๑๖๑-๑๖๓. วศิน อินทสระ, **หัวใจพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมดา, ๒๕๕๒), หน้า ๑๐๑-๑๑๙.

หาทางร่วมกันแก้ไข และเรื่องของช้างอันเป็นประเด็นทางสังคมที่เกิดขึ้นอยู่ประจำ ก็ต้องให้ข้อมูลที่เป็นจริง โดยเฉพาะด้านการลดลงของจำนวนประชากรช้างและแหล่งที่อยู่อาศัย (ปางช้าง) กุ้ยสัตว์ คลินิกสัตว์ โรงพยาบาลรักษาสัตว์ หรือแหล่งที่จะติดต่อประสานงานให้ได้รับการช่วยเหลืออย่างทันทั่วถึง เป็นต้น ดังนั้น การให้ข้อมูลที่เป็นจริงต่อสาธารณชนเกี่ยวกับสัตว์จึงเป็นเรื่องสำคัญและนำไปสู่การร่วมมือกันแก้ไขปัญหา

๕) การไม่ทำร้ายผู้อื่น (หรือสัตว์อื่น) หมายถึง การไม่เบียดเบียน ไม่ทำร้ายด้วยวิธีการต่าง ๆ ต่อผู้อื่น ต่อสัตว์อื่น หรือต่อธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึงการไม่เบียดเบียนไม่ทำร้ายสัตว์ด้วยวิธีการรุนแรง เช่น การทุบตีด้วยอาวุธนานาชนิด การสาธยาย หรือการเข่นฆ่าล้างผลาญสัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ เป็นต้น แม้สัตว์นั้นจะมีเจ้าของหรือไม่ก็ตาม สัตว์ทุกชนิดย่อมรักชีวิตของตนเองและกลัวต่อโทษทัณฑ์ที่จะถูกกระทำ ดังนั้น การไม่ทำร้ายสัตว์สัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ทุกชนิดจึงเป็นวิธีการสำคัญในพระพุทธศาสนา เน้นให้เห็นมนุษยธรรมคือความมีจิตใจสูงของมนุษย์ที่จะพึงมีและพึงปฏิบัติต่อสัตว์ทั้งหลาย เป็นการเคารพศีลธรรมอันดีงาม

๖) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร หมายถึง การเสพบริโภค การรับประทาน การดื่ม การกิน ที่รู้จักกับประมาณหรือพอเพียงกับความต้องการของร่างกาย เป็นการบริโภคที่เน้นคุณค่าของโภชนาหารมากกว่าปริมาณหรือฟุ่มเฟือยเกินจำเป็น บริหารการกินให้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายเพื่อสุขภาพที่ดี ซึ่งจะนำไปสู่การดำเนินชีวิตที่ดี การทำงานที่เหมาะสม สุขภาพที่ดีและแข็งแรงมาจากหลายปัจจัย ไม่ได้มาจากสาเหตุแห่งการรับประทานอาหารอย่างเดียว ในที่นี้จึงหมายถึงการไม่ฆ่าสัตว์เพื่อรับประทานอวัยวะบางอย่างด้วยความเชื่อในเรื่องการบำรุงร่างกาย สมรรถภาพทางเพศ เช่น หูฉลาม ปลาสองแผ่นดิน สมอลิง และตับห่าน เป็นต้น การฆ่าสัตว์ในรูปแบบอุตสาหกรรมเพื่อการเสพบริโภค โรงฆ่าสัตว์ ฟาร์มปศุสัตว์ หรือแม้กระทั่งสัตว์เลี้ยง ก็ต้องคำนึงถึงบริบทหลายประการที่จะต้องเน้นถึงคุณค่าและความจำเป็นที่จะต้องเสพบริโภค ดังนั้น การเสพบริโภคที่เกินจำเป็นจึงทำให้ต้องเบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่น ๆ อย่างมาก ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหารคือการใช้สติปัญญาพิจารณาให้อ่องแท้ถึงคุณค่าที่แท้จริงและถึงความจำเป็นด้านความต้องการของร่างกาย เป็นการเสพบริโภคที่ต้องเกื้อหนุนชีวิตของเราและไม่เบียดเบียนชีวิตสัตว์อื่นทุกวิถีทาง

๗) การรู้จักใช้สอยเสนาสนะอันสงัด หมายถึง การรู้จักใช้สอยเสนาสนะให้เหมาะสมกับความต้องการของตนเองด้วยการคิดถึงคุณค่าของการใช้สอยมากกว่าประดับประดาตกแต่งเพื่อความโก้หรู เป็นการใช้สอยที่ฟุ่มเฟือยและเกินจำเป็นสำหรับชีวิต ในที่นี้หมายถึงการใช้สร้างบ้านที่ไม่รุกล้ำถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของสัตว์ ไม่เป็นการรบกวนวิถีชีวิตของสัตว์ ไม่ฆ่าสัตว์เพื่อเอาหนัง งา กระดูก หรืออวัยวะต่าง ๆ มาทำเป็นเครื่องประดับตกแต่งบ้านหรือที่อยู่อาศัย ข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือมักจะเป็นการเลียนแบบอย่างในการกระทำที่มักจะอ้างว่ามีหรือความโก้หรู เช่น การฆ่ากวางเพื่อเอาเขามาประดับบ้าน การฆ่าช้างเพื่อเอาเขาประดับฐานะของตนเอง การฆ่าแพะฆ่าแกะเพื่อเอาหนังสัตว์มาทำเป็นเสื้อผ้า เป็นต้น ทำให้มีการประทุงจากกลุ่มผู้รักสัตว์ เพราะการใช้สอยที่เกินจำเป็นเพราะมาจากการทำร้ายชีวิตสัตว์อื่นเพื่อเอาอวัยวะมาประดับประดาตนเองหรือเสนาสนะต่าง ๆ กระทั่งกลายเป็นการทำตามกัน (fashion) พระพุทธศาสนาจึงสอนวิธีการในการดำเนินชีวิตที่เน้นคุณค่ามากกว่าเน้นวัตถุ (วัตถุนิยม) หรือการเสพบริโภค (บริโภคนิยม) เป็นการอนุเคราะห์ที่เกื้อกูลต่อมนุษย์และต่อสัตว์ทั้งหลายด้วย

สรุปว่า หัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนานั้นครอบคลุมด้านปัญญา จิตใจ และพฤติกรรม โดยแยกเป็นหลักการ อุดมการณ์ และวิธีการ ยังมีหัวใจสำคัญอีกหลายข้อที่ไม่ได้นำมากล่าวถึงในที่นี้ ได้นำมาเฉพาะหัวข้อที่พอจะกล่าวถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์เท่านั้น ดังนั้น การเข้าใจถึงหัวใจสำคัญของพระพุทธศาสนาจะทำให้เราเปิดใจกว้างเพียงพอที่จะเห็นหรือเข้าใจถึงจุดยืนพระพุทธศาสนาได้อีกประการหนึ่ง หัวใจสำคัญที่กล่าวถึงข้างต้นจึงถูกเฟ้นออกมาให้เห็นถึงลักษณะพิเศษหรือจุดเด่นแห่งพระพุทธศาสนาที่ได้กลายมาเป็นจุดยืนที่เสริมกันและกัน

๔.๒.๑.๒ ลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา^{๑๐} พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีประวัติศาสตร์อย่างยาวนานศาสนาหนึ่งในโลกนี้มีผู้ศรัทธาจนกระทั่งมานับถือมากมาย พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นพระบรมศาสดาทรงสั่งสอนธรรมะให้ผู้คนทุกคนขึ้นหันมานับถือและปฏิบัติตาม ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีเอกลักษณ์เฉพาะหรือมีลักษณะพิเศษลักษณะเด่นเฉพาะที่มีผู้ยอมรับมานับถือ ลักษณะเหล่านี้จำแนกแล้วมีอยู่มากมาย ในที่นี้ ผู้วิจัยจะขอเน้นเฉพาะที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันได้โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับสัตว์ทั้งในแง่ที่เป็นสถานภาพและสิทธิของสัตว์ กล่าวโดยทั่วไปแล้วลักษณะพระพุทธศาสนาถูกจัดไว้เป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ ๑ ลักษณะลบหรือลักษณะด้อย ได้แก่ มองว่าพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นทุนนิยมคือมองโลกในแง่ร้ายด้วยการสอนเน้นแต่เรื่องทุกข์ มีลักษณะขัดขวางความเจริญเติบโตของโลกด้วยการเน้นคำสอนเรื่องสันโดษ และมีลักษณะเป็นสัจนิยมเพราะนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดนั้นมีลักษณะคล้ายความว่างคือสูญสิ้นไปจากโลก

กลุ่มที่ ๒ ลักษณะเด่นหรือพิเศษ ได้แก่ พระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นเหตุผลนิยม มีลักษณะเป็นอเทวนิยม มีลักษณะเป็นมนุษยนิยม มีลักษณะเป็นปฏิบัตินิยม มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย มีลักษณะเป็นสันตินิยม และมีลักษณะเป็นสากลนิยม^{๑๑}

การจัดลักษณะด้อยดังกล่าวนี้มีส่วนเฉพาะที่มีเนื้อหาสาระต่างจากการค้นหาแนวทางปฏิบัติสำหรับสัตว์ในการเน้นคำสอน ดังนั้น ผู้วิจัยจะไม่ขอเน้นในประเด็นดังกล่าว แต่จะเน้นกล่าวถึงเฉพาะส่วนที่เป็นพิเศษที่เกี่ยวข้องกับสัตว์เท่านั้น ในมุมมองของแสง จันทรงาม สุชีพ ปุญญานุภาพ และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) แล้วมองลักษณะเด่นแห่งพระพุทธศาสนาไว้แตกต่างกันด้านจำนวน แต่ลักษณะที่คล้ายกันนั้นก็มียุ่่มากที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ ดังนี้

๑. พระพุทธศาสนาสอนปฎิบัติเรื่องการทำบุญโดยไม่ใช้วิธีฆ่าสัตว์หรือฆ่ามนุษย์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน (ฆ่าสัตว์บูชายัญ) แต่สอนให้ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ แทนการเบียดเบียน สอนให้มีเมตตา กรุณาต่อผู้อื่นสัตว์อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดว่าเรารักชีวิตรักและสุขเกลียดทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็มีความรักชีวิตและรักสุขเกลียดทุกข์

^{๑๐} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๘-๒๐. รศ.วนิดา ขำเขียว, **พุทธศาสน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : พี.เอส.พรินท์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐. และ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **รู้หลักก่อนแล้วศึกษาและสอนให้ได้ผล**, (นครปฐม : ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๗-๖๘.

^{๑๑} แสง จันทรงาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔-๓๙.

๒. พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้เหตุผลในการแก้ความเสื่อมทางศีลธรรม โดยให้งดเว้นการเบียดเบียนฆ่าสัตว์ สอนให้แก้ความชั่วด้วยความดี และสอนให้แก้ไขที่ตัวเราก่อน ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิตให้รู้จักกำจัดความทุกข์ความเดือดร้อนด้วยพิจารณาให้เห็นต้นเหตุของความทุกข์ แล้วแก้ไขให้ถูกทาง ไม่ให้เชื่อถืออย่างงมงายไร้เหตุผล

๓. พระพุทธศาสนามีหลักการเป็นสากล หมายความว่า คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะเป็นกลาง ๆ สามารถนำไปใช้ไปปฏิบัติกับเหตุการณ์ เรื่องราว หรือปัญหาต่าง ๆ ได้ ซึ่งจะต้องประยุกต์ใช้หรือบูรณาการให้เหมาะสมกัน ทั้งในด้านทฤษฎี ศีลธรรม และกฎหมาย

๔. พระพุทธศาสนาถือสำคัญทั้งสาระและรูปแบบ หมายความว่า คำสอนของพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะที่เน้นทั้งด้านสาระสำคัญและเน้นตัวรูปแบบในการนำไปปฏิบัติ ยกตัวอย่างเรื่องสัตว์ก็เน้นสาระสำคัญคือการไม่เบียดเบียน ไม่ทำรุนแรงสัตว์ เน้นรูปแบบคือการมีเมตตากรุณา อนุเคราะห์เกื้อกูลต่อสัตว์อย่างที่จะพึงกระทำได้ทั้งทางกายทั้งทางวาจา

๕. พระพุทธศาสนาเป็นกรรมวาท กิริยวาท วิริยวาท ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนาที่ยอมรับกันมากคือเน้นเรื่องกรรมและเรื่องความเพียร สิ่งที่เน้นหนักคือความเชื่อกรรม (กรรมสัทธา) และผลแห่งกรรม (วิปากสัทธา) กฎแห่งกรรมนั้นจะทำให้ผู้กระทำได้รับผลตามที่กระทำไว้ ทั้งในด้านที่ดีทั้งในด้านที่ชั่ว ผู้ที่กระทำความผิดเกี่ยวข้องกับสัตว์ก็เป็นเช่นเดียวกันไม่มีข้อยกเว้น ผู้ที่ทำดีต่อสัตว์ก็มีโอกาสที่จะเข้าถึงสุคติได้ ผู้ที่ทำบาปคือทารุณสัตว์หรือฆ่าสัตว์ก็มีโอกาสที่จะเข้าถึงทุคติได้เช่นเดียวกัน มีตัวอย่างในชาดกปรากฏให้ทราบกันเป็นอย่างดี และการลงมือกระทำการทุกอย่างด้วยความเพียรพยายามของตนเอง ฝึกฝนพัฒนาตนเองด้วยความเพียรพยายามในการก้าวหน้าทั้งในทางโลกียะและโลกุตระ

๖. พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาด้วยการมองตามเหตุปัจจัย หมายความว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นมีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง แล้วเริ่มต้นที่แก้ไขที่สาเหตุนั้นด้วยตัวของตนเองก่อน โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาจะเน้นมากคือปัญหาด้านจิตใจและด้านปัญญา ปัญหาการทารุณกรรมสัตว์ก็มีอยู่ในขอบข่ายของจิตใจที่โหดร้ายและปัญญาที่มีดบอด โดยเฉพาะอกุศลมูลที่เป็นต้นเหตุสำคัญของปัญหา ส่วนพฤติกรรมนั้นเป็นปัญหาที่เป็นรูปธรรมที่สะท้อนมาจากจิตใจและปัญญา แต่ก็ไม่ควรละเลยถึงบริบทที่เกี่ยวข้องอยู่มาก เช่น สุนัขจรจัดหรือข้างเร่ร่อน เป็นปัญหาทางด้านเศรษฐกิจของปัจเจกชนทำให้กลายมาเป็นปัญหาที่กระทบต่อส่วนรวม ทำให้เกิดการแก้ไขปัญหาก็อาจจะไม่ถูกต้อง ทางออกของปัญหาที่อาจจะมีความซับซ้อนอย่างมากและมีความเกี่ยวพันหลายประการ ดังนั้น การมองตามเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นจึงเป็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งของพระพุทธศาสนา การแก้ไขปัญหากับสัตว์จึงอาจต้องแก้ไขทั้งในด้านปัจเจกและองค์รวมด้วย แต่ทั้งนี้ก็ต้องมองให้เห็นเหตุและปัจจัยของปัญหาคือสาเหตุหลักและรายละเอียดตัวที่สนับสนุนให้เกิดขึ้น รวมทั้งผลที่จะเกิดขึ้นตามมาด้วย

๗. พระพุทธศาสนามุ่งประโยชน์เพื่อมวลชน หมายความว่า พุทธธรรมคำสอนนั้นมุ่งเน้นประโยชน์ส่วนรวม เป็นประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ตัวประโยชน์ที่แท้จริงก็คืออิสรภาพคือความสุขกายสุขใจที่ปราศจากการเบียดเบียนกัน ในที่นี้จึงได้แก่พุทธธรรมเป็นประโยชน์ให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในศีลธรรมเชื่อมั่นในกฎแห่งกรรม เมื่อมนุษย์ได้รับ

ประโยชน์เช่นนี้ทั่วถ้วนแล้วก็แผ่ประโยชน์นี้ไปยังสัตว์ทั้งหลายด้วย เช่น การช่วยเหลือสัตว์ สร้างเขตอุทยานแก่สัตว์ เป็นต้น รวมทั้งประโยชน์ที่เกิดต่อธรรมชาติ ดังนั้น ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป แต่สิ่งสำคัญคือการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ในธรรมชาติ มีความไว้วางใจกัน เคารพกันและกัน ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอันดีงาม

ลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาที่กล่าวมานั้นเป็นฐานสนับสนุนให้มีการปฏิบัติต่อสัตว์อย่างเมตตากรุณาและปัญญา คำถามคือลักษณะพิเศษที่ว่ามานั้นกระทบต่อหลักใหญ่ใจความพระพุทธศาสนาหรือไม่ ผู้วิจัยเห็นว่าไม่ส่งผลกระทบ เหตุผลก็คือสัตว์ก็เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของธรรมะเช่นเดียวกัน แต่หลักใหญ่นั้นเน้นองค์รวมคือสัตว์ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ลักษณะพิเศษดังกล่าวที่เน้นเรื่องสัตว์เป็นการเฉพาะจึงไม่ส่งผลกระทบต่อหลักใหญ่ อีกอย่างหนึ่งหลักใหญ่ที่ว่ามานั้นก็เน้นตัวมนุษย์ที่เป็นผู้จัดการเป็นหลัก เพราะมนุษย์เป็นผู้กระทำการต่อสัตว์ในหลายรูปแบบ เมื่อเกิดการทารุณกรรมจึงต้องแก้ไขที่ตัวมนุษย์โดยตัวมนุษย์เองเป็นผู้ลงมือแก้ไขให้สอดคล้องเกื้อกูลกับชีวิตของสัตว์ สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ลักษณะพิเศษที่ว่ามาจึงไม่ได้ลดคุณค่าหรือลดลักษณะพิเศษให้ต่ำลง กลับเป็นการแสดงออกอย่างชัดเจนถึงเจตนาโดยตัวคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นกลาง ๆ ที่สามารถนำมาขยายขอบเขตไปถึงยังสัตว์และมนุษย์ทั้งหลายได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังที่ในมิลินทปัญหาแสดงถึงคุณมหาศาลซึ่งไม่ได้ของพระพุทธศาสนาไว้ ๕ ประการ คือ ๑) ความเป็นภูมิใหญ่ ๒) ความบริสุทธิ์ ๓) ไม่อยู่ร่วมกับผู้เลวร้าย ๔) ความรู้แจ้งแทงตลอดได้ยาก ๕) มีการสำรวมระวังมาก^{๑๒} ผู้วิจัยจึงต้องการเน้นย้ำว่า การรู้และเข้าใจนี้จะต้องนำไปปฏิบัติให้ครบถ้วนจึงจะเกิดประโยชน์และความสุขแก่ตนเองและสังคม หากนำมาปฏิบัติไม่ครบทุกแง่ย่อมเกิดความผิดพลาดคลาดเคลื่อนและไม่เกิดประโยชน์สุข และที่สำคัญก็ไม่อาจแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริง

ในงานประชุมไซเตส (CITES : The Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora อนุสัญญาว่าด้วยการค้าระหว่างประเทศซึ่งชนิดสัตว์ป่าและพืชป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์) เมื่อเดือนมีนาคม ๒๕๕๖ ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ โดยประเทศไทยรับเป็นเจ้าภาพ เพราะประเทศไทยถูกมองว่าเป็นประเทศที่มีการค้างานช้างที่ถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย และมองว่าประชาชนคนไทยนั้นนับถือพระพุทธศาสนาที่เน้นหลักการเมตตาและปัญญา มีการพูดถึงคำสอนพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นแนวทางปฏิบัติด้านนี้ได้ เนื้อหาดังกล่าวสรุปโดย โมไนย พจน์ ว่า ฟิลิป คอตเลอร์ นักการตลาดระดับโลก บอกว่า ประเทศไทยควรเสนอความเป็น “Buddhist Culture” ต่อสาธารณะในฐานะเป็นประเทศที่มีความงดงามทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทของการประชุมจึงจะเสนอว่าไม่ว่าผลการประชุมจะเป็นอย่างไร ทำที่หรือทิศทางพระพุทธศาสนาต่อประเด็นของสังคมโลกที่กำลังเกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตสัตว์ป่า และการค้า ทศนะของพระพุทธศาสนาสามารถนำมาอธิบายร่วมต่อประเด็นเหล่านี้ได้ คือ

๑. พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการเบียดเบียนชีวิต ที่สัมพันธ์ไปถึงการละเมิดต่อชีวิต (ปาณาติบาต) ในความหมายก็คือ ทำที่หรือทิศทางพระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการเบียดเบียนชีวิต แม้สิ่งมีชีวิตนั้นจะเป็นสิ่งเล็กน้อยก็ตาม อาจนิยามได้ว่า พุทธศาสนาไม่สนับสนุนการ

^{๑๒} ปุ๋ย แสงฉาย, มิลินทปัญหา ชำระโดย พระธรรมหาวีรานุวัตร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ส.ธรรมภักดี, ๒๕๐๙), หน้า ๓๑๙-๓๒๑.

เบียดชีวิตในทุกกรณี แม้สิ่งมีชีวิตจะเป็นสัตว์เล็กน้อยก็ตาม นับประสาอะไรกับสัตว์ใหญ่ หรือสัตว์ใกล้สูญพันธุ์แล้ว ดังนั้น เมื่อเราชาวพุทธสมาทานต่อหลักการพระพุทธศาสนา การเบียดเบียนสิ่งมีชีวิตถือเป็นพฤติกรรมแสดงถึงความห่างไกลจากความเป็นชาวพุทธ หรือไกลจากหลักการพระพุทธศาสนา

๒. พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการค้าชีวิตหรือสิ่งมีชีวิต การค้าที่ไม่สอดคล้องกับศีลธรรมอันดี ไม่สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมือง [มีฉาวาณิชา] ถึงการค้านั้นจะได้บัญญัติไว้ชัดเจนแต่พุทธศาสนาก็มีแนวคิดในเรื่อง “การอนุโลมตามกฎหมายบ้านเมือง” การใช้วิจารณ์ญาณผ่านเกณฑ์ทางสังคม (ตามหลักมหาปเทศ ๔) หากตีความจะสะท้อนให้เห็นว่าพฤติกรรมหรือการกระทำใด ๆ ของการค้า ที่ผิดจากวัฒนธรรมเงื่อนไขทางสังคม สิ่งนั้นถือว่าผิดกฎหมาย สิ่งใด ที่ผิดแผกจากกฎหมายบ้านเมืองสิ่งนั้นถือว่าไม่สอดคล้องกับเกณฑ์ทางพระธรรมวินัยด้วย ถ้าตีความต่อไปก็แปลว่าพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการค้าชีวิต หรือสิ่งผิดกฎหมาย ที่ไม่จำเพาะพืชและสัตว์ เช่น การค้ายาพิษ ให้โทษ สิ่งเสพติด อาวุธ ตามหลักการห้ามค้าของพุทธ เป็นต้น

๓. พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการละเมิดทรัพย์สิน (อทินนาทาน) หมายถึงการค้าชีวิต ซากสัตว์ มองมุมหนึ่งคือการลัก ขโมย เพราะสัตว์ พืช เหล่านั้น เป็นทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละประเทศนั้น ๆ ทั้งมีเอกลักษณ์การเป็นเจ้าของตามหลักรัฐและเขตแดน และขึ้นทะเบียนเป็น “สิ่งสงวน” ก็แปลว่าห้าม ของนั้นมีเจ้าของ การลักลอบ ฆ่า เพื่อนำมาค้าขาย ย่อมเป็นการละเมิดต่อทรัพย์สินในฐานะสัตว์นั้นเป็นเจ้าของชีวิต ประชาชนพลเมืองเป็นเจ้าของทรัพย์สินส่วนรวมในประเทศนั้น ๆ ตามหลักเขตแดน

๔. ทำที่พระพุทธศาสนาไม่เบียดเบียน ทำลายสิ่งแวดล้อม ข้อบัญญัติทางพระพุทธศาสนาบางประการเช่น ห้ามทำลายต้นไม้ “ภูตคามวรรค” จะแปลได้หรือไม่ว่าทำที่ของพระพุทธศาสนากับพืช สิ่งแวดล้อม ต้องเป็นไปอย่างระมัดระวัง รวมไปถึงการวางทำที่ต่อสิ่งแวดล้อม เช่น การกักขังห้ามถ่มน้ำลาย อุจจาระ ปัสสาวะ ห้ามทิ้งเศษอาหารในน้ำ ในพืช ในดินที่มีสิ่งมีชีวิตทำที่และหลักคตินี้ย่อมสะท้อนได้ว่าพระพุทธศาสนาไม่ทำที่ต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบ ตั้งแต่เล็กไปจนกระทั่งใหญ่ ผ่านแนวคิดและวิธีปฏิบัติในชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา คือ ไม่เบียดเบียน ทำลายละเมิด

๕. คำสอนทางพุทธศาสนาส่งเสริม “ความสมดุล” จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนา นับแต่การเกิด ในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า การเผยแผ่ และวิถีชีวิตของการดำเนินชีวิต ปฏิบัติธรรมของนักบวช (วัดแห่งแรก “เวฬุวัน” เกิดขึ้นในป่า) จึงสะท้อนแนวคิดได้ว่าพระพุทธศาสนา ส่งเสริมการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมอย่าง สร้างสรรค์ และในเวลาเดียวกัน แปลงาย ๆ คือความสมดุล เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิต และในเวลาเดียวกันในความสมดุลคุณค่าของการใช้ชีวิต ย่อมเป็นประโยชน์ต่อการ รักษาคุณค่าของการใช้ชีวิตในฐานะเป็นมนุษย์คนหนึ่ง ๆ จะพึงกระทำหรือสามารถกระทำได้ ภายใต้ความแตกต่างของสภาพแวดล้อมอื่น และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย ทั้งพืชและสัตว์ ดังที่พระพุทธศาสนาโดยพระพุทธเจ้าเป็นผู้เคยปฏิบัติ และวางหลักให้ปฏิบัติไว้

๖. ความเชื่อต่อสิ่งสร้าง สิ่งเคารพที่ไม่ถูกต้อง ในความหมายคือพระพุทธศาสนา สอนเรื่อง “ธรรมะ” เป็นสิ่งสูงสุด ไม่ใช่วัตถุ ที่ทำให้เชื่อว่าเป็นวัตถุมงคล เช่น เขี้ยวหมู เสือ งาช้าง แกะสลักเป็นรูปเคารพต่าง ๆ หรือทำเลียนแบบเทียบขึ้น ดังนั้นสิ่งสร้างเหล่านี้จึงเป็นเพียงวัตถุที่ถูกกระทำให้เชื่อว่าเป็นสิ่งสูงสุด ทั้งที่ในความเป็นจริงไม่ใช่ ถ้าเรากระทำ ทารุณต่อสัตว์ โดยเฉพาะช้าง

นำมาสรางเป็นรูปเคารพ ตามหลักศาสนา ก็แปลว่าชาวพุทธสนับสนุนการเปียดเบียน ทารุณกรรมฆ่า ต่อสิ่งมีชีวิต ก็แปลผิดตั้งแต่คิด เรากำลังทำบาป อย่างนั้นหรือไม่ ถ้าเราเชื่อสิ่งที่เรียกว่า “วัตถุ” จากงา แม้จะเป็นรูปพระ โดยไม่สนใจคำสอน ก็แปลว่าเราไม่ใช่ชาวพุทธที่แท้จริง เป็นเพียง ชาวพุทธที่ “กลวง” ในการถือสมาทานต่อความเป็นชาวพุทธ? แปลว่าพุทธศาสนาไม่ได้สอน แล้วสมาทานว่าเป็นพุทธ เท่ากับเป็น “โจรปล้นศาสนา” และกระทำนอกกริยา แล้วจะมาแอบอ้างว่าเป็นพุทธ เป็นคำสอนพุทธ ได้อย่างไร?

เมื่อกล่าวโดยสรุป พฤติกรรมการกระทำใด ๆ ต่อสิ่งมีชีวิตและพืชในฐานะที่มีหลักเขตแดน ประเทศ และเป็นสิ่งหวงห้าม และมองว่าเป็นสิ่งมีชีวิต ในมติของการประชุมถือเป็นอาชญากรรมทางสิ่งแวดล้อม ส่วนทัศนะทางพระพุทธศาสนา มองไปถึงว่า ห้ามมีการเปียดเบียน ห้ามเรื่องการฆ่า ห้ามการค้าขายสิ่งมีชีวิต หรือสิ่งใดที่ไม่สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมืองสิ่งนั้นก็ควรถูกห้ามไปด้วย พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการบริโภคสัตว์ใหญ่ ไม่จนถึงการไม่เปียดเบียนสัตว์เล็กและสิ่งมีชีวิต หากเอาเจตนาธรรมเหล่านี้มาประมวลกัน จะทำให้เห็นทราบได้ชัดว่าพระพุทธศาสนาไม่ได้สนับสนุนการบริโภค การฆ่า การเปียดเบียน รวมไปถึงการค้าต่อพืช สัตว์ สิ่งมีชีวิต ที่ไม่เอื้อสอดคล้อง กับกฎหมายบ้านเมือง รวมทั้งผิดศีล ผิดธรรม ดังนั้นท่าทีของชาวพุทธและพระพุทธศาสนาต้องชัดเจน และยืนยันหนักแน่นว่าการประชุม CITES หลักการพระพุทธศาสนาและชาวพุทธเห็นด้วย และสนับสนุนต่อข้อตกลงที่เป็นไปเพื่อการไม่เปียดเบียน อนุรักษ์ ทั้งพันธุ์พืชและสัตว์ โดยไม่ขัดแย้งกับหลักการทางพระพุทธศาสนา^{๑๓}

สรุปได้ว่า การศึกษาอย่างมีความรู้ความเข้าใจในลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึงก่อน เพราะจะแสดงให้เห็นถึงจุดยืนของพระพุทธศาสนาต่อชีวิตของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายในเชิงปกป้องคือไม่ให้เปียดเบียนด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่ให้เกื้อกูลต่อชีวิตของสัตว์เท่าที่จะพึงปฏิบัติได้ ทั้งในการไม่ทำทารุณหรือการฆ่าสัตว์เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ ของตนเองและสังคม แต่เป็นการกระทำด้วยจิตใจที่เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาและปัญญาที่มองเห็นเหตุและผลที่เกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยแล้วแก้ไขหรือจัดการกับปัญหานั้น ๆ ได้

๔.๒.๒ หลักธรรมที่สนับสนุนการปฏิบัติต่อสัตว์

คำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น มีความหลากหลายเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน เมื่อยกข้อพุทธธรรมใดขึ้นมาจะมีข้อธรรมอื่น ๆ หนุนเสริมกันและกัน เป็นการเพิ่มพูนขึ้นของข้อธรรมอื่น ๆ ที่จะทำให้เกิดการปฏิบัติขึ้นได้ดียิ่งขึ้น โดยแยกออกเป็นส่วนเฉพาะก็ได้ หรือเป็นองค์รวมก็ได้ ดังนั้น คำสอนที่เชื่อมโยงกับการปฏิบัติต่อสัตว์นี้จึงมีความหมายในแง่ที่เป็นการแก้ไขปัญหาอย่างหนึ่งและในแง่ที่เป็นการป้องกันก่อนที่จะเกิดปัญหาอย่างหนึ่ง โดยมุ่งสู่เป้าหมายคือการอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างมนุษย์กับสัตว์ มนุษย์กับระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ปัญหาการทารุณสัตว์นั้นเกิดมาจากหลายสาเหตุหลายปัจจัย การแก้ไขจึงต้องพิจารณาถึงเหตุปัจจัยเป็นสำคัญว่ามีเหตุปัจจัย

^{๑๓} ไม่นาย พจน์ (www.oknation.net/), การประชุม CITES & มุมมองพระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์พันธุ์พืชและสัตว์, <http://www.oknation.net/blog/print.php?id=860046>. [๑ ตุลาคม ๒๕๕๖] ผู้วิจัยนำเนื้อหาสาระที่อ้างถึงมาลงทั้งหมดโดยไม่ตัดตอนเพื่อให้แสดงให้เห็นถึงข้อมูลที่เป็นจริงที่ถูกอ้างอิงถึงหลักการของพระพุทธศาสนา.

ภายนอกอะไรบ้างที่เป็นตัวกระตุ้นให้กระทำการหรือมีเหตุปัจจัยภายในอะไรบ้างที่คอยกระตุ้นให้กระทำการดังกล่าว (ค้นหาหรือปัญญา) พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเหตุปัจจัยภายในและภายนอกทั้งสองประการ แต่ให้ความสำคัญโดยเน้นตัวเหตุปัจจัยภายในเสียก่อนนั่นคือจิตใจและปัญญา ดังนั้น แนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ในที่นี่จะแยกออกเป็น ๒ แนวทางหลัก คือ แนวทางปฏิบัติที่เน้นคำสอนคือเข้าใจหลักใหญ่ใจความก่อน และแนวทางปฏิบัติเชิงประยุกต์ โดยยึดหลักการโลกทัศน์แห่งภาวนา ๔ ประการ ได้แก่

๑) กายภาวนา การพัฒนาทางกาย เป็นการพัฒนากายพร้อมกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางกายภาพ

๒) สีสภาวนา การพัฒนาสังคม เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีและเป็นมิตรกับคนอื่นสัตว์อื่น เพื่อที่ว่าจะได้ก่อตั้งสังคมที่น่าปรารถนาโดยมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีในโลกนี้

๓) จิตตภาวนา การพัฒนาจิต เป็นการพัฒนาสภาวะทางจิต เช่น เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สติ และสมาธิ

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา เป็นการพัฒนาความรู้รอบ^{๑๔}

๔.๒.๒.๑ ระดับปัญญาภาวนา คำว่า “ปัญญา” (Wisdoms) แปลว่า รู้ทั่วถึง รู้รอบด้าน หมายความว่า การปลูกฝังด้านปัญญา มีปัญญาเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต เป็นชีวิตที่มีการศึกษา ใฝ่แสวงหาความรู้ความเข้าใจ ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ อย่างทะลุปรุโปร่งรอบด้าน ความรู้ความฉลาดเป็นเรื่องที่ฝึกฝนอบรมกันได้ แหล่งเกิดของปัญญานั้นมี ๓ ประการ คือ

๑. สุตมยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นมาได้เพราะการฟัง ค้นคว้าข้อมูล การศึกษาเล่าเรียน อธิบายได้ว่า แนวทางปฏิบัติที่จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะการค้นคว้าข้อมูล การศึกษาเล่าเรียน การสดับฟังจากการเสวนา สัมมนา หรือแหล่งข้อมูลด้านใดที่ต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดความรู้ด้านนี้ ซึ่งสังคมจะต้องเพิ่มและเสริมความรู้ด้านนี้ให้มาก อันจะเป็นทางเลือกในการปฏิบัติได้ถูกต้อง

๒. จินตามยปัญญา หมายถึง ปัญญาที่จะเกิดขึ้นมาได้เพราะการคิดไตร่ตรองพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ด้วยเหตุและผล อธิบายได้ว่า ปัญหาเรื่องสัตว์ที่เกิดขึ้นนั้นเกิดเพราะเหตุปัจจัยอะไร เมื่อเข้าใจชัดเจนก็คิดหาเหตุผลในการที่แก้ไขปัญหานั้น และมีแนวทางในการแก้ไขปัญหาย่างถูกต้อง รวมทั้งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ร่วมกันในสังคมได้

๓. ภาวนาปัญญา หมายถึง ปัญญาที่เกิดขึ้นมาได้ด้วยการศึกษาฝึกฝนอบรมให้เกิดเป็นความเชี่ยวชาญชำนาญ อธิบายได้ว่า เมื่อได้รู้เข้าใจในเหตุและผลแล้ว การลงมือปฏิบัติตามแนวทางปฏิบัตินั้นจะต้องเกิดจากการฝึกฝนอบรมให้เกิดการปฏิบัติที่แท้จริงและเป็นประโยชน์รอบด้าน ทั้งใน

^{๑๔} อัง. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๖-๓๔๑. พระเทพโสภณ (ประยูร มีฤกษ์), A BUDDHIST WORLDVIEW **โลกทัศน์ชาวพุทธ**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๙), หน้า ๑๘๐-๑๘๘. และ สุรพศ ทวีศักดิ์, “จริยธรรมพุทธศาสนากับจริยธรรมสากล” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๑๖ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๕๒), : ๖๖.

ส่วนปัจเจกและส่วนรวม โดยเฉพาะด้านศีลธรรมและกฎหมายที่ประชาชนจะต้องเข้าใจอย่างถูกต้อง และเสริมสร้างให้เกิดพลังในการร่วมลงมือปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง^{๑๕}

แหล่งเกิดปัญญาจึงมีความสำคัญ ซึ่งรัฐ ชุมชน หรือวัดในพระพุทธศาสนาจะต้องสนับสนุนให้เกิดความรู้ความเข้าใจในกรอบขอบเขตข้างต้น อันจะทำให้ปัญญาที่เกิดขึ้นมาได้จะช่วยทำให้ปัจเจกและสังคมเกิดความรู้ ปัญญา ๓ ระดับ ขึ้นมาได้อย่างแท้จริง คือ

๑. ปัญญารู้จักความเสื่อม (อปายโกศล) หมายถึง รู้ว่าอะไรคือความเสื่อม อะไรคือเหตุทำให้เกิดความเสื่อมด้วย รู้เพียงแง่ใดแง่หนึ่งยังไม่ถือว่าเป็นอปายโกศล เช่น การลักลอบค้าขายสุนัขข้ามชาติด้วยการบรรจุนัขใส่กรงเป็นจำนวนมาก ทำให้สุนัขแออัดกัน บางครั้งกัดกันเอง ขาดอากาศหายใจ ขาดอาหารและน้ำ เกือบกกล้วทั้งอุจจาระและปัสสาวะ ถือเป็นความเสื่อมทางศีลธรรมและผิดกฎหมายซื้อขายทารุณสัตว์ด้วย เขาจะรู้ว่าจะทำให้เกิดปัญหาและมีความผิดความทุกข์ด้วย แต่สิ่งที่เขานั่นมองว่าเป็นความจำเป็นและเป็นหนทางให้ได้เงินจำนวนมาก แม้จะลักลอบค้าขายก็ตาม แต่เขาหาวิธีไม่ว่าสาเหตุแท้จริงก็คือการที่เขาไม่จิตใจโลภอยากได้เงินจำนวนมาก ชอบรังแกสัตว์ มีจิตใจโหดร้ายหรือจิตใจคับแคบ จึงทำการลักลอบค้าขายสุนัข เป็นต้น ดังนั้น การทารุณสัตว์เป็นความเสื่อมที่มาจากเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วแต่กรณีที่เกิดขึ้น ประการสำคัญของอปายโกศลจึงได้แก่ การคิดได้การรู้ได้ถึงถึงความเสื่อมและสาเหตุแห่งความเสื่อมทุกประการ

๒. ปัญญารู้ความเจริญ (อายุโกศล) คือ รู้ว่าอะไรคือความดี ความเจริญที่แท้ และก็รู้ด้วยว่าอะไรคือสาเหตุให้เกิดความดีความเจริญนั้น เช่น คนที่รู้ว่าการมีเมตตากรุณาต่อสัตว์ การสงเคราะห์สัตว์เป็นความดีงามทางด้านศีลธรรมและไม่มีผิดกฎหมายที่มนุษย์ปุถุชนพึงกระทำได้ และเป็นการกระทำที่ชอบที่ถูกต้องดีงามสร้างความเจริญความสุขให้แก่ตนเองและสังคม เป็นต้น ดังนั้น การแก้ไขปัญหาและการปฏิบัติต่อสัตว์ด้วยการจัดสวัสดิภาพแก่สัตว์อย่างเหมาะสมก็เป็นการทำสิ่งที่ดีงามอย่างหนึ่ง ความสำคัญของอายุโกศลคือการรู้จักสาเหตุที่ทำให้เกิดความดี ความเจริญดีงามของปัจเจกและสังคม

๓. ปัญญารู้จักวิธีการและเหตุแห่งความเสื่อมและสร้างเหตุแห่งความเจริญ (อุปายโกศล) คือ รู้ทั้งอปายโกศลและอายุโกศล คนที่รู้จักมองแต่ความเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม อาจเพียงระมัดระวังไม่ทำความชั่วเท่านั้น ไม่ทำความดีหรือสร้างสรรค์ประโยชน์อะไรให้แก่คนและสังคมก็ได้ เขาอาจเป็นคนดีเพียงเพราะไม่ทำความชั่วความผิดเท่านั้น แต่ไม่ได้ทำความดีอะไรเพิ่มพูนขึ้นมาใหม่และในบางกรณีอาจจะระมัดระวังจนเกินไปก็กลายเป็นโทษได้ ยกตัวอย่าง การไม่เลี้ยงสัตว์อะไรเลย เพราะระมัดระวังที่จะไม่ต้องถูกตำหนิว่าจะเข้าข่ายทารุณสัตว์จึงพยายามที่จะหลีกเลี่ยง ไม่เกี่ยวข้องทุกประการ เป็นต้น ในทางตรงกันข้าม ถ้ามองแต่ในแง่ความเจริญและเหตุแห่งความเจริญอย่างเดียวก็อาจทำให้ไม่ระมัดระวัง ตกอยู่ในความประมาท เพราะคิดแต่จะได้หรือจะเกิดประโยชน์ต่อสัตว์จนเกินควร มุ่งหวังจนเกินไป ยกตัวอย่าง คนที่มีจิตอาสาช่วยเหลือสัตว์ต้องทำงานอยู่กับสัตว์ตลอดเวลาจนกระทบกับครอบครัว หรือกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม แม้ตนเองจะมีความสุขที่ได้ทำก็ตาม ก็ทำให้ต้องอยู่คนเดียวและแวดล้อมด้วยสัตว์ ไม่มีเพื่อนไม่มีครอบครัว ความเจริญจึงเกิดแก่สัตว์ส่วนเดียว ไม่เกิดต่อตนเองและสังคม ได้ด้านใดด้านหนึ่งแต่ก็ส่งผลเสียต่อด้านใดด้าน

^{๑๕} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๑. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : สือตะวัน, ๒๕๔๕), หน้า ๙๖.

หนึ่ง จึงเป็นการมองที่ไม่รอบด้าน หรือการเลี้ยงสัตว์ร้ายไว้ในบ้านก็เช่นเดียวกัน แม้จะแสดงออกถึงความเมตตาต่อสัตว์ แต่อาจเป็นอันตรายต่อคนในครอบครัวหรือคนอื่นก็ได้ ดังนั้น อุปายโกศลจึงเป็นปัญหาที่สำคัญเพราะทำให้เข้าใจและเกิดความเชื่อมโยงเพื่อป้องกันความผิดพลาดและก่อให้เกิดการสร้างสรรค์สิ่งดีงามต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง^{๑๖}

ปัจเจกชนและสังคมที่ฉลาดแท้จริงจึงต้องมีปัญหาทั้งสามประการ ต้องจัดปัญหาและรักษาความเจริญให้คงอยู่ ตลอดถึงส่งเสริมให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีกด้วย สิ่งที่จะเป็นตัวฝึกฝนพัฒนาปัญญายู่เสมอจึงเป็นกระบวนการที่จะต้องแสวงหาและพัฒนาให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้น กระบวนการทางปัญญา ๓ กลุ่มนี้เป็นหลักการสำคัญเพราะเป็นหลักการที่จะช่วยเสริมสร้างวิธีการคิดหรือปัญญาให้เจริญก้าวหน้า นั่นคือการรู้จักคิดเป็น รู้จักใช้เป็น รู้จักแก้ปัญหาเป็น และรู้จักสร้างสรรค์เป็น เป็นการพัฒนาปัญญาในรูปแบบที่เป็นสัมมาทิฐิซึ่งเป็นแกนนำในกระบวนการของการศึกษา คือการรู้จักคิด หรือคิดเป็น การฝึกฝนพัฒนาความรู้จักคิด หรือคิดเป็น ก็คือการฝึกฝนพัฒนาตน หรือการฝึกฝนพัฒนาบุคคล ตามแนวทางของวิธีคิดสัมมาทิฐินั้น คือ

๑. ปัจจัยภายนอก เรียกว่า ปรโตโมสะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น หรือเสียงบอกจากผู้อื่น ได้แก่ การรับถ่ายทอด หรืออิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ เพื่อนที่คบหา หนังสือ สื่อมวลชน และวัฒนธรรม ซึ่งให้ข่าวสารที่ถูกต้อง สั่งสอนอบรม แนะนำชักจูงไปในทางที่ดีงาม ปัจจัยภายนอกจึงมีความสำคัญกับปัจเจกชนที่จะคอยกระตุ้นให้เกิดปัญญาที่จะช่วยแก้ไขปัญหามาและเสริมการปฏิบัติได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้นจากกัลยาณมิตรหรือสังคมที่มีกฎเกณฑ์ที่ดี

๒. ปัจจัยภายใน เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำในใจโดยแยบคาย หมายถึง การคิดถูกวิธีความรู้จักคิด หรือคิดเป็น อธิบายก็คือ เมื่อปัจจัยภายนอกสมบูรณ์ก็เสริมปัจจัยภายในตัวปัจเจกชนให้รู้จักคิดเป็น แก้ไขปัญหาเป็น และนำไปสู่การปฏิบัติอย่างถูกต้อง อีกอย่างหนึ่ง แม้ปัจจัยภายนอกจะไม่เกิดขึ้น แต่อาศัยปัจจัยภายในทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการไตร่ตรองพิจารณาเหตุปัจจัยตามความเป็นจริงแล้วก็เป็นพลังให้รู้จักคิดเป็นและนำไปสู่การปฏิบัติได้ถูกต้อง^{๑๗}

จากที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นหลักการทั่วไปเกี่ยวกับปัญญา ตัวที่เป็นปฏิบัติการแห่งการพัฒนาปัญญานั้นจำแนกได้หลายอย่าง ซึ่งสามารถนำมาพัฒนาฝึกหัดปัญญาของแต่ละคนหรือเสนอตัวหลักการเหล่านี้ให้เป็นพื้นฐานในการพัฒนาปัญญาของคนในสังคม ในแง่นี้จะเกิดประโยชน์ด้วยกันทุกฝ่าย คือประโยชน์ตนเองก็ได้ ประโยชน์ของสังคมก็ไม่สูญเสีย ปัญหาดังกล่าวนี้นี้ ผู้วิจัยขอเสนอหลักเชิงคำสอน ดังนี้

ก. ใช้วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ พระพุทธศาสนามีหลักคิดด้านปัญญาหลายประการ วิธีคิดตามหลักพุทธธรรมนั้นเกิดมาจากการพิจารณาโดยแยบคาย หรือที่รู้จักกันคือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ คำ "โยนิโสมนสิการ" นั้นประกอบด้วยคำสองคำ คือ "โยนิโส" มาจาก "โยนิ" แปลว่า เหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิดปัญญา อุปาย วิธี ทาง และ "มนสิการ" หมายถึง การทำในใจ การคิดคำนึง นึกถึง ใส่ใจ พิจารณา ดังนั้น คำว่า "โยนิโสมนสิการ" จึงหมายถึง การทำในใจให้แยบคาย

^{๑๖} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๔.

^{๑๗} อัง. ทุก. (ไทย) ๒๐/๑๒๗/๑๑๕. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑.

หรือ การพิจารณาโดยแยกกาย กล่าวคือ ความเป็นผู้ฉลาดในการคิด คิดอย่างถูกวิธี มีระบบ มีเหตุ มีผล พิจารณาไตร่ตรองสาวไปจนถึงสาเหตุหรือต้นตอของเรื่องนั้น ๆ แล้วประมวลความคิดจนกระทั่งสามารถสรุปออกมาได้ว่า สิ่งนั้นควรหรือไม่ควร ดีหรือไม่ดี โยนิโสมนสิการเป็นวิถีทางแห่งปัญญา ภายใน เป็นธรรมสำหรับกลั่นกรองแยกแยะข้อมูลหรือแหล่งข่าวที่เป็นภายนอกคือปรัตโทษะอีกชั้นหนึ่ง และเป็นบ่อเกิดแห่งความคิดชอบหรือสัมมาทิฐิ ทำให้การคิดนั้นมีเหตุผลและไม่มมายุ^{๑๘} ลักษณะวิธีคิดนี้แบ่งไว้ ๔ ประการ คือ

- ๑) อุบายมนสิการ แปลว่า การคิดถูกวิธี (ถูกระบบ)
- ๒) ปถมนสิการ แปลว่า การคิดถูกทาง
- ๓) การณมนสิการ แปลว่า การคิดอย่างมีเหตุผล
- ๔) อุปาทกมนสิการ แปลว่า การคิดอย่างมีเป้าหมาย

ลักษณะสำคัญของมนสิการนี้ทำให้เข้าใจอย่างกว้างถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้วนำไปสู่การคิดหาทางแก้ไขและปฏิบัติได้อย่างมั่นใจ อย่างไรก็ตาม ลักษณะการคิดดังกล่าวนี้บรรณกถาได้ขยายความไว้ แต่วิธีคิดตามหลักพุทธธรรมแล้ว มีถึง ๑๐ ประการ กล่าวคือ

- ๑) วิธีคิดแบบสาวเหตุปัจจัย คือสืบค้นจากผล สืบสาวหาสาเหตุที่แท้จริง
- ๒) วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ คือแยกย่อยออกเป็นส่วน ๆ เพื่อหาความ

สอดคล้องสัมพันธ์

- ๓) วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา คือคิดและรู้ความเป็นไปตามธรรมดาของสรรพ

สิ่งตามความจริง

- ๔) วิธีคิดแบบอริยสัจ คือคิดตามเหตุผล สืบสาวสาเหตุแล้วแก้ปัญหาที่ต้นเหตุ
- ๕) วิธีคิดเชื่อมโยงหลักการและความมุ่งหมายให้สัมพันธ์กันคือคิดถึงหลักการ

ของเรื่องหรือสิ่งนั้นคืออะไร ความมุ่งหมายเพื่ออะไร การกระทำนั้น ๆ ตรงตามหลักการ และความมุ่งหมายหรือไม่

- ๖) วิธีคิดแบบคุณ โทษ และทางออก คือคิดทั้งในแง่บวก แง่ลบ และคิดเสนอ

แนวทางแก้ไข

- ๗) วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม คือ คิดวิเคราะห์ถึงประโยชน์ที่แท้จริง หรือประโยชน์เทียมของสิ่งนั้น ๆ คืออะไรเพื่อจะได้รู้จักเสพรู้จักใช้สิ่งทั้งหลายเพื่อคุณที่แท้จริง
- ๘) วิธีคิดแบบปลูกเร้าคุณธรรม คือคิดเพื่อให้เกิดกำลังใจสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงาม

เพื่อตนและสังคม

- ๙) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน คือคิดแบบมีสติ รู้เท่าทันปัจจุบัน ไม่ฟุ้งซ่าน
- ๑๐) วิธีคิดแบบจำแนกประเด็นและแง่มุมต่าง ๆ หรือพยายามมองหลายมุม

เพื่อให้ได้คำตอบหรือความเข้าใจที่ถูกต้องสมบูรณ์^{๑๙}

^{๑๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๓๑. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๖. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๖๖๙-๖๗๐. พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช, ป.ธ.๙), **คำวัด**, (กรุงเทพมหานคร : เลียงเชียง, ๒๕๔๘), หน้า ๘๑๔.

^{๑๙} **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๔๓-๑๒๙.

จะเห็นได้ว่า การดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและเกิดผลดีต่อชีวิตนั้น จะต้องมาจากการ รู้จักคิดเป็นซึ่งจะทำให้มีการปฏิบัติถูกต้องต่อส่วนย่อยที่เป็นความหลากหลายของการดำเนินชีวิตนั้น ได้ผลอย่างมากมาย พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านสรุปไว้ว่า

๑. ในแง่ของการลวงพ้นปัญหา ได้แก่ สามารถแก้ปัญหาเป็น แก้ปัญหาได้
๒. ในแง่ของการทำกรรม ได้แก่ คิดเป็น พูดเป็น/สื่อสารเป็น ทำเป็น ลงมือปฏิบัติได้อย่างถูกต้องชัดเจน

ค. ในแง่ของการรับรู้ (อายตนะ) ได้แก่ ดูเป็น ฟังเป็น ดมเป็น ลิ้มเป็น สัมผัสเป็น คิดเป็น

ง. ในแง่ของการเสพหรือบริโภค ได้แก่ กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น คบหาเป็น รู้จักพอเพียง รู้จักประมาณในการเสพหรือบริโภควัตถุต่าง ๆ^{๒๐}

กล่าวโดยสรุป วิธีคิดตามหลักโยนิโสมนสิการ คือการคิดถูกต้อง รู้จักคิด หรือคิด เป็น เป็นศูนย์กลางที่บริหารการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องทั้งหมด เพราะจะทำหน้าที่เป็นตัวจัดปัญหา ชี้แนะแนวทาง และควบคุมการปฏิบัติถูกต้องในแง่อื่น ๆ ทั้งหมด เมื่อคิดเป็นแล้ว ก็ทำให้หน่วยย่อยอื่น เช่น พูดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น ดูเป็น ฟังเป็น กินเป็น ใช้เป็น บริโภคเป็น เป็นต้น ดำเนินไปอย่างถูกต้อง สนับสนุนให้ชีวิตนั้นดำเนินไปตามแนวทางที่ถูกต้องทั้งในทางศีลธรรมและทางกฎหมาย และทำให้ชีวิตนั้นดีและงดงาม

ข. สปัจริสธรรม^{๒๑} หลักการคิดหรือวิธีการทางปัญญาอีกวิธีหนึ่งที่สำคัญคือการรู้จัก คิดตามหลักสปัจริสธรรมหรือหลักการของคนดี ๗ ประการ คือ

๑) ฉัมมัณฺณุตตา เป็นผู้รู้จักเหตุรู้จักกรรม คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น รู้ว่าสัตว์ก็ เป็นสิ่งมีชีวิต อาศัยลมหายใจและอาหารดำรงชีวิตเหมือนกับมนุษย์ เป็นส่วนหนึ่งในชีวลัย และเป็น ส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติด้วย เป็นต้น การทารุณกรรมหรือฆ่าสัตว์มิใช่เป็นการกระทำของคนดี เพราะทำให้สัตว์ได้รับความเดือดร้อน ทุกข์ โทษ นานาประการ ดังนั้น การรู้จักและเข้าใจเหตุหรือ รู้จักหลักการจะทำให้เกิดหนทางในการแก้ปัญหาและเป็นแนวทางปฏิบัติที่สำคัญของคนดีมีศีลธรรม

๒) อัตถัญญุตตา เป็นผู้รู้จักผล ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ เป็นผู้รู้จัก ผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการ กระทำหรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาสิตข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลัก นั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำ อยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้างดังนี้ เป็นต้น

๓) อัตตัญญุตตา เป็นผู้รู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้ เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๑} อัง. สุตตก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓-๑๔๖. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๑๐-๒๑๑.

๔) มัตตัญญูตา เป็นผู้รู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์ทอาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕) กาลัญญูตา เป็นผู้รู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

๖) ปริสสัญญูตา เป็นผู้รู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

๗) ปุคคลัญญูตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญูตา เป็นผู้รู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น

หลักการคิดต่อไปนี้ถือว่ามีส่วนคล้ายคลึงกันกับโยนิโสมนสิการอย่างมาก เป็นวิธีคิดที่ทันสมัยเข้าใจง่าย ซึ่งเป็นวิธีคิดที่เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้แบ่งประเภทของวิธีคิดที่ควรมีการพัฒนาต่อยอดอย่างสำคัญ โดยแยกออกเป็น ๑๐ มิติ ดังนี้

๑. การคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) หมายถึง ความตั้งใจที่จะพิจารณาตัดสินเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยการไม่เห็นคล้อยตามข้อเสนออย่างง่าย ๆ แต่ตั้งคำถามท้าทายหรือโต้แย้งสมมติฐานและข้อสมมติที่อยู่เบื้องหลัง และพยายามเปิดแนวทางความคิดออกสู่ทางต่าง ๆ ที่แตกต่างจากข้อเสนออื่น ๆ เพื่อให้สามารถได้คำตอบที่สมเหตุสมผลมากกว่าข้อเสนอเดิม

๒. การคิดเชิงวิเคราะห์ (Analytical Thinking) หมายถึง การจำแนกแจกแจงองค์ประกอบต่าง ๆ ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และหาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุผลระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น เพื่อค้นหาสาเหตุที่แท้จริงของสิ่งที่เกิดขึ้น

๓. การคิดเชิงสังเคราะห์ (Synthesis-Type Thinking) หมายถึง ความสามารถในการดัดองค์ประกอบต่าง ๆ มาผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อให้ได้สิ่งใหม่ตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

๔. การคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thinking) หมายถึง การพิจารณาเทียบเคียงความเหมือนและ/หรือความแตกต่างระหว่างสิ่งนั้นกับสิ่งอื่น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจสามารถอธิบายเรื่องนั้นได้อย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการคิด การแก้ปัญหา หรือการหาทางเลือกเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

๕. การคิดเชิงมโนทัศน์ (Conceptual Thinking) หมายถึง ความสามารถในการประสานข้อมูลทั้งหมดที่มีอยู่เกี่ยวกับเรื่องหนึ่งเรื่องใดได้อย่างไม่ขัดแย้งแล้วนำมาสร้างเป็นความคิดรวบยอดหรือกรอบความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้น

๖. การคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง การขยายขอบเขตความคิดออกไปจากกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่สู่ความคิดใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนเพื่อค้นหาคำตอบที่ดีที่สุดให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น

๗. การคิดเชิงประยุกต์ (Applicative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการนำสิ่งที่มีอยู่เดิมไปปรับใช้ประโยชน์ในบริบทใหม่ได้อย่างเหมาะสม โดยยังคงหลักการของสิ่งเดิมไว้

๘. การคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategic Thinking) หมายถึง ความสามารถในการกำหนดแนวทางที่ดีที่สุดภายใต้เงื่อนไข ข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการ

๙. การคิดเชิงบูรณาการ (Integrative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการเชื่อมโยงแนวคิดหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเข้าหาแกนหลักได้อย่างเหมาะสม เพื่ออธิบายหรือให้เหตุผลสนับสนุนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง

๑๐. การคิดเชิงอนาคต (Futuristic Thinking) หมายถึง ความสามารถในการคาดการณ์สิ่งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตอย่างมีหลักเกณฑ์ที่เหมาะสม^{๒๒}

วิธีคิดทั้งสองด้านนี้เมื่อนำมาเชื่อมเข้าด้วยกันแล้วจะทำให้มีแนวปฏิบัติต่อสัตว์ในด้านปัญญาคือการสร้างความรู้ความเข้าใจในเรื่องราวเกี่ยวกับสัตว์ ลักษณะเชิงวิวัฒนาการ ลักษณะเชิงชีววิทยาหรือสัตววิทยา สิทธิของสัตว์ในแง่ที่เป็นกฎหมาย ปัญหาการทารุณกรรมต่อสัตว์ วิธีทางในการร่วมแก้ไขปัญห และไม่ยอมสนับสนุนการทารุณสัตว์ทุกประการ เมื่อปัญญาวานานำมาผสมผสานกับแนวคิดทฤษฎีต่าง ๆ ก็จะช่วยให้เราวางท่าทีที่ถูกต้อง

สรุปว่า การคิดตามรูปแบบของปัญญาวานานี้จะทำให้เข้าใจเกี่ยวกับสัตว์ได้อย่างมาก กล่าวคือสามารถคิดเชื่อมโยงได้ว่าสัตว์นั้นก็มีส่วนสภาพในธรรมชาติคือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ สัตว์นั้นสามารถที่จะนำมาฝึกฝนให้ทำงานรับใช้มนุษย์ เช่น วัว ควาย ม้า ช้าง เป็นต้น นำมาฝึกฝนเป็นสัตว์เลี้ยงใกล้ชิดมนุษย์หรือรักษาด้านจิตใจ เช่น สุนัข แมว ปลาโลมา เป็นต้น ในฐานะเป็นผู้ถูกบริโภคคือเป็นอาหาร เช่น ปลา ไก่ หมู นก และเนื้ออื่น ๆ เป็นต้น นำมาเป็นสัตว์ทดลองอุตสาหกรรมยาและวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ ซึ่งไม่อาจนำมนุษย์มาทำการทดลองได้ เช่น หนู ลิง เป็นต้น และนำมาฝึกเพื่อการบันเทิงของมนุษย์ เช่น ละครสัตว์ สวนสัตว์ เป็นต้น รวมทั้งการนำสัตว์มาเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ เช่น เป็นเครื่องประดับ เป็นรูปภาพ เป็นเกมส์เลี้ยงสัตว์ เป็นหุ่น เป็นต้น การคิดและเข้าใจอย่างนี้สามารถนำมาจัดตามระบบกับแนวคิดแบบใหม่ได้อย่างลงตัว การคิดตามหลักพุทธธรรมจึงเป็นการคิดแบบเชิงบวกคือสัมมาทิฐิ คิดถูก คิดได้ คิดเป็น และเห็นชอบในฐานะเป็นปัจจัยภายใน โดยอาศัยสัตว์นั้นเป็นเหตุปัจจัยในการคิดชอบ และอาศัยการปฏิบัติจากคำสอนแนวคิดทฤษฎี วัฒนธรรม ประเพณีดั้งเดิม และปัจจัยภายนอกทำให้เกิดปัญหาในการคิดพิจารณาถึงความดีงามหรือความเสื่อมทรามที่เกิดขึ้นแล้วแก้ไขได้ต่อไป กระบวนการด้านปัญญาจึงเป็นสิ่งสำคัญมากซึ่งเป็นขั้นตอนปฏิบัติอย่างแรกที่ต้องมีและสร้างเสริมให้มากที่สุด เช่น คบหา ปัญญาชน การคบหาคนดี การเสวนาหรือสัมมนา การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับสัตว์ เป็นต้น

๔.๒.๒.๒ ระดับจิตตาวานา หมายถึง การพัฒนาจิต เป็นการพัฒนาสภาวะทางจิต เช่น เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา สติ และสมาธิ เป็นต้น พระพุทธศาสนาเน้นการปฏิบัติทางด้านจิตใจคือให้ความสำคัญกับจิตใจเป็นอย่างยิ่ง เมื่อเกิดปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นสิ่งที่ต้องตรวจสอบก็คือด้านจิตใจว่าเกิดขึ้นในแง่ลบ เช่น จิตใจคับแคบ สับสน วุ่นวาย โหดเหี้ยม และเห็นแก่ตัว เป็นต้น หรือไม่ หากเกิดขึ้นในลักษณะดังกล่าวจะต้องแก้ไขที่จิตใจด้วยตัวของบุคคลนั้น

^{๒๒} เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, *ลายแทงนักคิด*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ชัคเชสมิเดีย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒๗-๑๓๓.

วิธีการในการแก้ไขก็มีหลายประการ โดยเน้นที่การปรับปรุงจิตใจอย่างสม่ำเสมอ คอยตรวจสอบอย่างพิเคราะห์ ดังนั้น จิตตภาวนานี้เริ่มต้นด้วยคำสอนและประยุกต์ใช้

ก. เมตตา (loving-kindness; friendliness; goodwill) หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับสุข ความปรารถนาดีต่อกันและกัน ความสุขเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา ความสุขเกิดขึ้นได้ทั้งกายและใจ เช่น ความสุขเกิดจากการมีทรัพย์ ความสุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการบริโภค ความสุขเกิดจากการไม่เป็นหนี้ และความสุขเกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า ความรักก็ได้ หมายถึง รักที่จะมุ่งเพื่อปรารถนาดีโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ต่อกันและกัน หากหวังผลตอบแทนจะเป็นเมตตาที่เจือด้วยกิเลส ไม่ตรงต่อเมตตาในพรหมวิหารนี้ ลักษณะของเมตตา ควรสร้างความรู้สึกร่วมอารมณ์ไว้ตลอดวันว่า เราจะเมตตาสงเคราะห์เพื่อนที่ เกิด แก่ เจ็บ ตาย จะไม่สร้างความลำบากให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ความทุกข์ที่เขามี เราก็มีเสมอเขา ความสุขที่เขามี เราก็สบายใจไปกับเขา รักผู้อื่นเสมอด้วยรักตนเอง คำว่า “เมตตา” กับ คำว่า “มิตร” มีรากศัพท์เดียวกันและมีความหมายเหมือนกัน เมตตา จึงแปลว่า มีเยื่อใยต่อกัน มีไมตรีต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกัน เห็นอกเห็นใจกัน ห่วงประโยชน์เกื้อกูลต่อกัน โดยกว้าง ๆ แล้วพระพุทธองค์ทรงสอนให้เราเมตตาต่อคน เทวดา อมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน รวมถึงสรรพชีพ (สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มองไม่เห็น) สรรพสัตว์ (สิ่งมีชีวิตทั้งหมดที่มองเห็น) ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม^{๒๓}

ความรุนแรงที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์จึงทำให้ภาพลักษณ์ของมนุษย์จะเป็นผู้ที่โหดร้ายจนเกินไปและอาจถูกมองเพียงด้านลบด้านเดียวในสายตาของมนุษย์ด้วยกันเองและในสายตาของสัตว์ทั้งหลาย ความจริงแล้ว ยังมีอีกด้านหนึ่งที่มนุษย์มีหน้าที่ที่จะต้องทำต่อสัตว์และเชื่อว่าเป็นวิธีการพื้นฐานที่ทุกคนจะต้องมี นั่นคือความเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย ในทัศนะของชาวพุทธทั่วไป การเมตตาต่อสัตว์จะทำได้ง่ายมากกว่าการทำอย่างอื่นและมีผลมาก การเมตตาที่ว่าจะต้องมีจิตที่สงบตั้งมั่นเพื่อจะแผ่เมตตาต่อสัตว์ทั้งหลาย จึงมีการสวดแผ่เมตตาต่อสรรพสัตว์อยู่เสมอ ดังกรณีที่ปรากฏในเมตตสูตร ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ และสุตตนิบาต อรรถวรรค ที่พรรณนาถึงการแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจงว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงมีความสุข มีความเกษม มีตนเป็นสุขเกิด...ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณไปยังสรรพสัตว์ ดุจมารดาเฝ้าถนอมบุตรคนเดียวด้วยชีวิต ฉะนั้น อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตชนิดไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรูไปยังสัตว์โลกทั่วทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง”^{๒๔}

การแผ่เมตตานี้มี ๒ ประเภท คือ การแผ่เมตตาเพื่อตนเองและการแผ่เมตตาเพื่อผู้อื่น โดยมากมักแผ่เมตตาให้ผู้อื่นคือสรรพสัตว์ทั้งหลาย วิธีการแผ่เมตตานี้ไม่ได้แตกต่างกันด้วยตั้งใจจิตใจแผ่เมตตาว่า “ขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นสุข ๆ เกิด อย่าได้มีเวรแก่กันและกัน อย่าได้เบียดเบียนกันและกัน อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจ รักษาตนอยู่เกิด”^{๒๕} การแผ่เมตตาจึงทำได้ง่ายและทำได้ทุกโอกาส และควรที่แผ่ไปไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณ ไม่มีความคับแคบไม่มีเวรภัยหรือ

^{๒๓} พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี, **อภิสมา มรรคาสู่สันติภาพ**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยพุทธเศรษฐศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐.

^{๒๔} คุุรายละเอียดใน พุ. ส. (ไทย) ๒๕/๑๔๕-๑๕๑/๕๓๓-๕๓๔. พุ. พ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๐/๒๐-๒๒. ดูเทียบกับกับอภิสมาสูตร ใน อก. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๑๑๐-๑๑๒.

^{๒๕} พุ. พ. อ. (ไทย) ๓๙/๓๓๐-๓๕๗.

และทำได้ทุกโอกาส และควรที่แผ่ไปไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณ ไม่มีความคับแคบไม่มีเวรภัยหรือข้าศึก แผ่ไปทั้งในทิศน้อยทิศใหญ่ (อัมปมัญญา) หลักการที่ว่าถึงนี้แม้จะมองว่าง่าย แต่ในระดับของการลงมือปฏิบัตินั้น ก็ไม่อาจทำได้ง่ายนัก เพราะพื้นฐานด้านจิตใจของแต่ละบุคคลนั้นแตกต่างกัน การแผ่เมตตาที่ทำได้ง่ายเพราะมีพื้นฐานจิตใจที่ดีงามปรารถนาดีต่อสรรพสัตว์อยู่เสมอ แต่ที่ทำได้ยากเป็นเพราะมีจิตใจโลเลและขาดการฝึกฝนฝึกหัดแผ่เมตตาให้คนอื่น เมตตาที่มั่นคงจะทำให้กรุณาทำงานอย่างเข้มแข็ง เพราะเมตตานี้หมายถึงการมีจิตใจเปี่ยมคุณธรรมมีไมตรีอ่อนโยนต่อสัตว์ทั้งหลาย ในขณะที่กรุณานั้นคือการลงมือช่วยเหลือสัตว์ การช่วยเหลือหรือกรุณาเมื่อทำงานอย่างเต็มที่ผลที่เกิดขึ้นได้มากเช่นกัน และการช่วยเหลือสัตว์นั้นก็ยิ่งทำให้ได้บุญกุศลอีกด้วย การช่วยเหลือแม้จะไม่มากนัก แต่ก็เกิดประโยชน์แก่สัตว์ที่ได้รับความเดือดร้อน ดังที่ปรากฏให้เห็นในคัมภีร์อยู่แล้ว พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า “ชาวพุทธเรามีหลักในการปฏิบัติต่อสัตว์ทั้งหลาย อย่างเช่นเรามีความใกล้ชิดกับมันได้อาศัยมันทำประโยชน์มากมาย เราก็ไม่ควรไปรังแกมันหรืออย่างกระรอกเวลานี้ เราไม่จำเป็นต้องเอาเป็นอาหารแล้ว เราก็ควรแสดงเมตตากรุณาได้เต็มที่ และมันก็จะเป็เครื่องประดับในธรรมชาติที่สวยงามด้วย นี่ก็เป็นเรื่องของการปฏิบัติอย่างน้อยในขั้นต้นคือถือศีล ๕ ข้อที่หนึ่งว่าเราจะไม่รังแกสัตว์ เราไม่ไปทำร้ายมัน ได้แค่ศีล ๕ ข้อที่ ๑ นี้ ก็ช่วยรักษาสัตว์ได้มากมาย”^{๒๖} เมตตานี้เกิดจากการละความเห็นแก่ตนเอง ห่วงใยคนอื่นสัตว์และคำนึงถึงประโยชน์ของคนอื่นด้วย โดยไม่จำเป็นต้องให้มีการเรียกร้องให้ช่วยเหลือ เมตตาสร้างคนให้เป็นคนและสร้างคนให้เป็นคนดีที่น่าคบหาอย่างแท้จริง การใช้เมตตาก็ก็นำมาป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ความเห็นแก่ตัว การเอารัดเอาเปรียบกัน เป็นต้น ถ้าคนเรามีเมตตาต่อสัตว์ก็จะเว้นจากการเบียดเบียนและช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สัตว์อย่างเหมาะสมด้วย ดังนั้น หลักเมตตาธรรมจึงเป็นหลักยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนาที่ถูกเลือกนำมาใช้มากกว่าจะใช้เรียกร้องสิทธิ แม้ในด้านอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน สิทธิมีความสำคัญน้อยกว่าเมตตา เมื่อใช้หลักเมตตาไม่ได้ผลแล้ว จึงจะคำนึงถึงหลักของสิทธิซึ่งถือเป็นเรื่องรองลงไป

เมตตาจึงเป็นธรรมที่เหมาะสมกับยุคปัจจุบันที่มีการทารุณกรรมสัตว์อย่างมาก เพราะคนมีภาวะความเครียดสูง เนื่องภาวะผันผวนทางการเมือง เศรษฐกิจ ครอบครัว การศึกษา ความรัก และสังคม จึงทำให้จิตใจผันแปรและเร่าร้อนตลอดเวลา การเจริญเมตตานี้จะสามารถทำให้จิตใจสงบและไม่สับสนวุ่น เป็นธรรมโอสถอันยอดเยี่ยม ผู้เจริญจะได้านิสงส์ของการเจริญเมตตาหลายประการ ในอานิสงส์การแผ่เมตตา ๑๑ ประการ คือ

๑. หลับเป็นสุข คือ นอนหลับสบาย นอนหลับสนิท นอนหลับง่าย
๒. ตื่นเป็นสุข คือ เมื่อตื่นขึ้นมาก็สบายตัวสบายจิตใจ หายอ่อนเพลีย ไม่มีอาการง่วงติดต่อกัน
๓. ไม่ฝันร้าย คือ จะไม่ฝันเห็นสิ่งเลวร้ายทำให้สะดุ้งตื่นกลางคัน หรือไม่ฝันหวาดเสียวต่าง ๆ

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **คนไทยกับสัตว์ป่า**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖-๓๗. ในหนังสือ “เมตตาทาน” ได้รวบรวมทัศนะของผู้เขียนหลากหลายที่เน้นลักษณะแห่งเมตตาไว้หลากหลายประการ.

๔. เป็นที่รักของคนทั่วไป คือ จะเป็นคนมีเสน่ห์ดึงดูดใจ ไปที่ใดก็ปราศจากศัตรูผู้คิดร้าย แม้ผู้ไม่ชอบใจก็จะกลับมาชอบได้

๕. เป็นที่รักของมนุษย์ทั่วไป คือ แม้สัตว์ต่าง ๆ ก็รักผู้แผ่เมตตา ไม่ขบกัด ไม่ทำร้าย ทำให้ปลอดภัยจากเขี้ยวเงาเล็บทุกชนิด ไม่เป็นที่หวาดระแวงต่อกันและกัน

๖. เทวดารักษาคุ้มครอง คือ จะเดินทางไปไหนมาไหนเทวดาจะคุ้มครองให้ความปลอดภัยตลอดเวลา จะไม่ประสบอุบัติเหตุต่าง ๆ ทั้งทางบก ทางน้ำ และทางอากาศ

๗. ไฟ ศาสดรา ยาพิษ ไม่แผ้วพาน คือ สิ่งเหล่านี้จะทำอันตรายมิได้ จะปลอดภัยจากสิ่งเหล่านี้

๘. จิตเป็นสมาธิเร็ว คือ ผู้แผ่เมตตาเป็นประจำ ถ้าทำสมาธิ จิตจะสงบนิ่งได้เร็ว หรือจะอ่านหนังสือ จะทำงานอันใดก็ตาม จิตจะไม่ฟุ้งซ่าน ตั้งมั่นได้เร็ว ทำงานนั้นก็สำเร็จสมประสงค์

๙. หน้าตาผิวพรรณจะผ่องใส คือ ผู้มีเมตตาจิตเป็นประจำ หน้าตาและผิวพรรณจะมีน้ำมีนวลมีเสน่ห์เรียกความสนใจได้ จะคู่มือเฝ้าตลอดเวลา แม้จะมีอายุมาก รูปร่างไม่สวยงาม และไม่ได้รับการแต่งเติมด้วยเครื่องสำอางใด ๆ หน้าตาผิวพรรณก็ผ่องใสน่าดูน่าชมได้เสมอ

๑๐. ไม่หลงเวลาตาย คือ เวลาใกล้ตาย จะไม่หลงเพ้อ ละเมอ หรือโวยวายอย่างนั้นอย่างนี้ หรือไม่ดิ้นทุรนทุรายเป็นที่น่าเวทนาของผู้พบเห็น จะสิ้นใจอย่างสงบเหมือนนอนหลับไป

๑๑. เมื่อไม่อาจบรลุตตรมชั้นสูงยอมเข้าถึงพรหมโลก คือ ผู้มีเมตตาจิตเป็นประจำ แม้ไม่ได้บรลุตตรมชั้นสูงขึ้นไปกว่านี้ ก็ยอมจะไปบังเกิดในพรหมโลกอันเป็นที่เกิดของผู้ได้มาน^{๒๗}

ในอรรถชาดก ขุททกนิกาย มีพุทธพจน์ตรัสรับรองไว้ว่า “ผู้ใดอนุเคราะห์ชาวโลกทั้งมวลด้วยเมตตาจิตหาประมาณมิได้ ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ และเบื้องขวางโดยประการทั้งปวง จิตก็เกื้อกูลหาประมาณมิได้ เป็นจิตบริบูรณ์อันผู้นั้นอบรมดีแล้ว กรรมใดที่เขาบำเพ็ญแล้วพอประมาณ กรรมนั้นจักไม่เหลืออยู่ในจิตของเขานั้น”^{๒๘} ตัวอย่างหนึ่งที่มักนำมาเล่าไว้ประกอบกันอย่างมากมาย มีเรื่องเล่าว่า พระเถระผู้เป็นอาจารย์มองเห็นว่าสามเณรผู้เป็นลูกศิษย์ดวงชะตาขาดจะอยู่ได้อีกไม่กี่วัน จึงออกอุบายให้สามเณรกลับไปเยี่ยมญาติที่บ้านเพื่อเป็นการอำลาโดยที่สามเณรไม่เข้าใจในอุบายนี้ สามเณรเดินทางผ่านเส้นทางหนึ่งที่แห้งแล้ง เห็นปลาตัวหนึ่งที่นอนดิ้นรนเพราะน้ำแห้งขอด ด้วยจิตใจที่เปี่ยมเมตตาจึงทำการช่วยเหลือปลาตัวนั้น นำไปปล่อยที่สระแห่งหนึ่ง ปลาจึงรอดชีวิตมาได้ เมื่อสามเณรเดินทางต่อไปถึงบ้านเพื่อเยี่ยมเยียนตามสมควรแก่เวลาก็กลับมาหาพระเถระ ผ่านเวลาไปพอสมควรสามเณรก็ยังไม่ได้ถึงชาติจึงได้เรียกสามเณรมาสอบถามจนรู้ความจริง ท่านสรุปว่าเป็นเพราะจิตใจที่เปี่ยมเมตตาและทำการช่วยเหลือปลาของสามเณรจึงรอดพ้นความตายมาได้และมีอายุ

^{๒๗} คุรยละเอียดใน อัง. อฏฐก. (ไทย) ๒๓/๑/๑๙๓-๑๙๕. อัง. เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖. ขุ. ป. (ไทย) ๓๑/๒๒-๒๓/๔๖๐-๔๗๔. พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค สมเด็จพระ-พุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (Taiwan : The Corporate Body of the Buddha Educational Foundation, ๒๕๔๘), หน้า ๕๐๘-๕๐๙. และ ปุ้ย แสงฉาย, **มลินทปัญหา ขำระโดย พระธรรมทวารานวัตร**, หน้า ๒๘๐-๒๘๓.

^{๒๘} ขุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๓๗-๓๘/๗๓.

ยืนยาว^{๒๙} ตัวอย่างเรื่องนี้จึงมักถูกนำมาสอนและทำตามกันมาเสมอในส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานกับชีวิตของชาวพุทธ เช่น งานครบรอบวันเกิดก็มักจะปล่อยนกปล่อยปลา ไถ่ชีวิตโคกระบือ เป็นต้น เพราะอานิสงส์แห่งเมตตาไม่เพียงแต่จะได้รับข้อใดข้อหนึ่งแต่อาจได้รับมากกว่านั้นก็ได้ นอกจากนี้พระเมตตาของพระพุทธเจ้าก็ปรากฏเป็นอุทาหรณ์ให้เห็นอยู่เสมอ เช่น ทรงโปรดช้างนาฬาคีรีให้หายดุร้าย ทรงโปรดปลาในสระที่แห้งน้ำ เป็นต้น

ในมุมมองของ ปรีชา ช่างขวัญยืน เทียบเคียงระหว่างประโยชน์ของมโนทัศน์ระหว่างสิทธิ (กฎหมาย) และเมตตาในพระพุทธศาสนาแล้วมองว่าเมตตานี้ย่อมดีกว่าสิทธิแน่นอน ด้วยเหตุผล ๔ ประการ คือ

ประการแรก สิทธิเป็นวิถีทาง (means) ไปสู่จุดหมายอื่น มิใช่เป็นจุดหมาย (end) ในตัวเอง จุดหมายของสิทธิซึ่งบุคคลอ้างก็มักได้แก่ประโยชน์ของตนเอง ดังนั้น การที่คนเรากำหนดความคิดเรื่องสิทธิขึ้นก็เพราะค่านึงหรือห่วงใยตัวเองเป็นที่ตั้ง ต้องการที่จะให้คนและสิ่งที่ตนยึดถือว่าเป็นของตนดำรงอยู่ได้อย่างปลอดภัย เช่น สิทธิในชีวิตก็เพื่อป้องกันการถูกผู้อื่นทำร้าย สิทธิในทรัพย์สินก็เพื่อให้ตนเกิดความมั่นใจว่าจะได้บริโภคทรัพย์สินนั้นโดยไม่ถูกผู้อื่นแย่งชิงไป ส่วนเมตตานี้เกิดจากหลักการละตัวเองมิใช่ห่วงตัวเอง การละตัวเองได้ทำให้คิดห่วงใยผู้อื่น คำนึงถึงผลประโยชน์ของผู้อื่น จึงให้สิทธิแก่ผู้อื่นโดยที่ผู้นั้นไม่ต้องเรียกร้อง (เป็นหน้าที่เพื่อผู้อื่นโดยไม่ต้องเรียกร้อง) หากคนเรามีความเมตตาแล้วก็จะให้อะไรแก่ผู้อื่นมากกว่าสิทธิที่เขามีและเรียกร้อง ถ้าคนมีเมตตาแล้วสิทธิก็เกือบไม่ต้องพูดถึง แต่ถ้าคนเราใช้สิทธิอย่างเดียว คนก็จะต้องทำอะไรหลายอย่างที่มาจากความเมตตา เช่น การช่วยเหลือผู้อื่น การเอาใจเขามาใส่ใจเราอย่างถูกกฎหมาย ก็เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะคนเราอาจอ้างสิทธิในการทำสิ่งที่ตนได้เปรียบ หรือไม่ทำสิ่งที่ตนเห็นว่าเป็นภาระโดยไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทน ในที่สุดสังคมจะเป็นแบบตัวใครตัวมัน คนฉลาดเอาเปรียบคนโง่ คนแข็งแรงเอาเปรียบคนอ่อนแอ คนรวยเอาเปรียบคนจน ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งทางสังคมขึ้นในที่สุด เราอาจคิดว่าการสร้างคนให้ดีมีเมตตาทั้งหมดนั้นทำได้ยากยิ่ง จึงต้องมีคนที่ไม่ดีและหากคนพวกนี้ละเมิดผู้อื่น หลักเมตตาก็ไม่อาจช่วยได้ จึงต้องยอมรับเรื่องสิทธิเพื่อแก้ปัญหาอันจะเกิดจากคนพวกนี้ ข้อคิดดังกล่าวนี้ถูกต้อง แต่ไม่ควรใช้สิทธิเป็นเครื่องมืออย่างเดียว เพราะคนไม่ดีที่วั้นมีน้อย และอาจน้อยลงได้อีกถ้าเราอบรมกล่อมเกลাজิตใจคนอยู่เสมอ แต่ถ้าอ้างสิทธิแล้วทั้งการอบรม คนก็จะเห็นแก่ตัวและเฝ้าปกป้องสิทธิของตนยิ่งกว่าจะคิดช่วยเหลือใคร แม้การสร้างคนดีจะยากกว่าการกำหนดสิทธิแล้วรักษาด้วยกฎหมาย แต่ถ้าคนดีแล้ว ภาระในการใช้กฎหมายก็ลดลง ยิ่งทำให้คนดีได้มากเพียงไร การละเมิดกฎหมายก็น้อยลงมากเพียงนั้น และถ้าระบบการศึกษาปัจจุบันดีจริง เราก็ต้องสร้างคนที่ดีมีเมตตาได้เช่นเดียวกับการสอนเรื่องสิทธิซึ่งก็เป็นนามธรรมไม่น้อยกว่ากัน และการศึกษาควรสร้างคนดีให้แก่สังคมได้มากขึ้นเรื่อย ๆ

ประการที่สอง สิทธินั้นรักษาและควบคุมได้ด้วยอำนาจรัฐคือกฎหมาย การควบคุมด้วยอำนาจนั้นทำได้รวดเร็วและสามารถลงโทษได้ในระยะเวลาสั้น มีตัวบทกฎหมายที่เปิดเผยและชัดเจน จึงดูเหมือนจะมีประสิทธิภาพกว่าการสั่งสอนให้คนมีเมตตาเพื่อจะได้ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น แต่ถ้ามองกันโดยส่วนรวมและระยะยาวแล้ว การทำให้คนมีเมตตาให้ประโยชน์มากกว่า เพราะคน

^{๒๙} พ. ฐ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๖๔. พ. ฐ. อ. (ไทย) ๔๑/๔๕๙-๔๖๔.

พวกนี้จะไม่ละเมิดสิทธิ ภาระทางกฎหมายก็ไม่เกิดแก่รัฐ และเป็นการควบคุมที่ถาวรเพราะบุคคลควบคุมตนเอง การใช้หลักเมตตาและความเต็มใจช่วยเหลือผู้อื่นเป็นการป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น ส่วนการใช้หลักสิทธิและใช้อำนาจกฎหมายบังคับเป็นมาตรการเมื่อปัญหาเกิดขึ้นแล้ว เราจึงควรเน้นที่การป้องกันปัญหามากกว่าการปล่อยให้ปัญหาเกิดขึ้นแล้วตามแก้ไข

ประการที่สาม สิทธิเป็นแนวความคิดที่จะแยกคนออกเป็นหน่วย ๆ แล้วสร้างขอบเขตให้ทุกคนอยู่แยกกัน เมื่อไม่มาเกี่ยวข้องกันในเรื่องที่กำหนดไว้ก็ไม่มีปัญหาวิวาทกันด้วยเหตุ นั้น สิทธิเป็นหลักการของปัจเจกนิยม (individualism) ต้องการให้ปัจเจกชนมีอำนาจมาก ๆ รัฐหรือปัจเจกชนอื่นเข้ามายุ่งเกี่ยวได้น้อย ยิ่งให้สิทธิแก่ปัจเจกชนมากเพียงไร รัฐก็มีอำนาจน้อยลงเพียงนั้น บางครั้งถึงกับเป็นการปล่อยให้คนเบียดเบียนกันก็มี ความเมตตานี้ไม่ต้องการแยกคนออกจากกัน แบบต่างคนต่างอยู่ แต่ช่วยให้คนที่เหนือกว่าคอยดูแลผู้ที่ด้อยกว่า ไม่เอาไรต์เอาเปรียบแม้เมื่อทำได้ อย่างถูกกฎหมาย และจะช่วยผู้อื่นแม้ไม่มีกฎหมายบังคับให้ช่วย แต่ทั้งนี้ต้องถือว่าคนมีความสัมพันธ์กันและพึงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สุขด้วยกัน ทำให้คนร่วมมือกันแทนที่จะพยายามแยกกัน ในปัจจุบัน เราจะเห็นว่าคนถูกทำร้ายมักไม่ได้รับความช่วยเหลือเพราะคนถือว่าไม่ใช่กงการอะไรของตัว แม้ไม่ช่วยก็ไม่ได้ละเมิดสิทธิใคร แต่ถ้าคนมีเมตตาแล้วก็ช่วยเหลือ โดยไม่ต้องพิจารณาเรื่องสิทธิ ข้อนี้สะท้อนให้เห็นผลเสียของการเน้นสิทธิแทนเมตตา สิทธิทำให้คนอ้างว้าง ว่าเหวและขาดเพื่อน เมื่อไรที่คนหนึ่งอ้างสิทธิที่จะได้ อีกคนหนึ่งก็จะอ้างสิทธิที่จะไม่ให้ คนทั้งสองก็จะขาดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันหรืออาจกลายเป็นศัตรูกัน ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักเมตตาอย่างเห็นได้ชัด

ประการที่สี่ สิทธิเป็นแนวความคิดเชิงลบ ส่วนเมตตาเป็นแนวความคิดเชิงบวก เช่น ถ้าอ้างว่าสัตว์มีสิทธิจะไม่ถูกทำลายชีวิตและรัฐออกกฎหมายห้ามเบียดเบียนสัตว์เพื่อรักษาสิทธิของสัตว์ไว้ คนก็จะไม่เบียดเบียนสัตว์ แต่คนก็จะไม่เอาใจใส่สัตว์ ไม่ช่วยเมื่อสัตว์อยู่ในอันตรายหรือไม่ให้ทานแก่สัตว์ แต่ถ้าคนเรามีเมตตา การเบียดเบียนสัตว์ก็เป็นสิ่งที่เขาไม่ทำโดยอัตโนมัติ นอกจากนั้นเขายังช่วยเหลือเกื้อกูลแก่สัตว์ ไม่เพียงเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ แต่เขาจะทำสัตว์ให้อ้วนด้วย คนในสังคมก็เช่นกัน ถ้าคิดเฉพาะเรื่องสิทธิ คนรวยอาจไม่ละเมิดคนจน แต่เขาก็อาจปล่อยให้คนจนทุกข์ยากโดยไม่ช่วยเหลือ ตรงกันข้าม ถ้าคนรวยมีเมตตา แม้ไม่พูดถึงสิทธิก็จะได้รับความช่วยเหลือ คนรวยที่มีเมตตาก็จะช่วยคนจนให้อยู่ในสภาพที่ดีขึ้น ดังที่เราบริจาคช่วยการกุศลทั้งที่โดยสิทธิแล้วเราจะไม่บริจาคก็ได้ เพราะเป็นหน้าที่โดยตรงของรัฐที่จะต้องจัดการเรื่องเหล่านั้น

พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการลงโทษเท่ากับการสร้างสภาวะทางเศรษฐกิจให้ดีและไม่สนับสนุนการลงโทษคนผิดเท่ากับการให้ทานซึ่งป้องกันมิให้คนทำผิด พระพุทธศาสนาเลือกความเมตตาเป็นหลัก เมื่อใช้หลักเมตตาไม่ได้ผลแล้วจึงจะคำนึงถึงหลักของสิทธิซึ่งพระพุทธศาสนาถือเป็นเรื่องรองและให้ความสำคัญน้อยกว่าความเมตตา การพูดกันด้วยสิทธิจะไม่ทำให้คนมีใจผูกพันกันและไม่ทำให้คนดีขึ้น แต่เมตตาสร้างคนให้ดีและคบหากันด้วยน้ำใสใจจริง เป็นเครื่องทำลายร้ายกัน สิทธิที่สร้างขึ้น^{๓๐}

^{๓๐} ปรีชา ช่างขวัญยืน, **ทรงสนทนากับการเมืองของพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๒๐. และ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **ปัญญาต้องคู่กับกรุณาจึงจะพาชาติรอด**, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๒๓-๓๑.

พระพุทธศาสนามีวิธีการฝึกหัดให้แผ่เมตตา ดังนี้

๑. การแผ่เมตตาให้ตนเอง ดังนี้

อะหัง สุขีโต โหมิ ขอให้ข้าพเจ้า มีความสุข
 อะหัง นิททุกโข โหมิ ขอให้ ข้าพเจ้าปราศจากความทุกข์
 อะหัง อะเวโร โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากเวรภัย
 อะหัง อภัยาปิซโณ โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากความเบียดเบียนทั้งปวง
 อะหัง อนิโฆ โหมิ ขอให้ข้าพเจ้าปราศจากความลำบากทุกข์กายทุกข์ใจ
 สุขี อัตตานัง ปะริหะรามิ ขอให้ข้าพเจ้า จงมีความสุขกายสุขใจ รักษากายวาจา
 ให้พ้นจากความทุกข์ภัยทั้งปวงเทอญ...

๒. การแผ่เมตตาให้กับคนอื่นหรือสัตว์อื่น ดังนี้

สัพเพ สัตตา สุขิตา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด แก่
 เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงเป็นสุขเป็นสุขเถิด
 สัพเพ สัตตา นิททุกขา โหนตุ ขอสัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ที่เป็นเพื่อนทุกข์ เกิด
 แก่ เจ็บ ตาย ด้วยกันทั้งหมดทั้งสิ้น จงปราศจากความทุกข์
 อะเวรา โหนตุ อย่าได้มีเวรแก่กันและกันเลย
 อภัยยาปิซมา โหนตุ อย่าได้เบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย
 อนิฆา โหนตุ อย่าได้มีความทุกข์กายทุกข์ใจเลย
 สุขี อัตตานัง ปะริหะรันตุ จงมีความสุขกายสุขใจ รักษาตนให้พ้นจากทุกข์ภัย
 ทั้งสิ้นเทอญ^{๓๑}

กล่าวโดยสรุป การแผ่เมตตาจึงเป็นเรื่องของจิตใจที่ต้องฝึกฝนกันให้มากเพื่อให้จิต
 นั้นเกิดความสุขความสงบความเยือกเย็นแห่งจิตใจ มีสมรรถนะทางจิตใจที่เข้มแข็ง และควรได้แผ่
 เมตตาต่อกันและกันให้มากกว่าการสร้างแก่กันและกัน สร้างเมตตาธรรมไว้ในจิตดีกว่าจะมาเดือดร้อน
 ใจด้วยไฟโกรธไฟริษยาอาฆาต เพราะวิธีปลูกต้นเมตตานี้ไม่ทำให้หนักตัวเพราะพกพาไปได้ ไม่ต้อง
 ก้าวหายและไม่ต้องกลัวถูกลักขโมย เพราะมีติดตัวติดใจประจำอยู่ตลอดเวลา เมตตาธรรมจึงเป็น
 ธรรมที่เป็นที่พึงของโลก (โลโก ปตณฺณิกา เมตตา) สังคมใดที่ขาดเมตตาและกรุณาสังคมนั้นย่อม
 วุ่นวาย สับสน และเบียดเบียนกัน และเมตตานี้ยังให้ผลเป็นคุณเบื้องสูงคือไปเกิดเป็นพรหมหรือ
 บรรลุธรรมขั้นสูงต่อไป ดังนั้น การเพาะบ่มเมตตาธรรมไว้ประจำตัวย่อมทำให้ตนเองจิตใจสงบเยือก
 เย็น อยู่เป็นสุขเสมอ และสังคมก็ไร้การเบียดเบียนสัตว์ พลังแห่งความเมตตาที่แผ่คลุมไปยังสัตว์
 ทั้งหลาย จะทำให้สัตว์นั้นไม่หวาดระแวงภัยจากมนุษย์และแสดงให้เห็นถึงจิตใจสูงส่งและสำนึกแห่ง
 ศีลธรรมหรือมโนธรรม การแผ่เมตตานี้เราสามารถแผ่เมตตาให้กับมนุษย์ ให้กับสัตว์ ให้กับผู้อื่น
 อย่างเฉพาะเจาะจงหรือไม่จำเพาะเจาะจงก็ได้ การแผ่เมตตาให้กับสัตว์นั้นมาจากการที่เรารักสัตว์
 เมตตาต่อสัตว์ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกัน เป็นการยกระดับจิตใจของเราให้สูงขึ้น จิตใจก็จะ
 สงบ เมื่อฝึกฝนเสมอจะทำให้จิตใจสูงขึ้น ก็จะหาหนทางในการช่วยเหลือสัตว์ ทั้งการไม่ฆ่าสัตว์
 ไม่ทารุณสัตว์ หรือไม่รับประทานเนื้อสัตว์ก็สามารถทำได้

^{๓๑} พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี, **เมตตาธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง
 แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐-๒๒ และ ๓๙-๔๐.

ข. อภินิพจน์ภาวะ : คำนึงสูตรแห่งชีวิต แม้ไม่ใช่เวลาที่ย่อมเห็นเหตุทุกประการพิจารณาอยู่เสมอตามหลักที่เรียกว่า อภินิพจน์ภาวะ (สิ่งที่ทุกคน ไม่ว่าหญิง ไม่ว่าชาย ไม่ว่าชาวบ้าน ไม่ว่าชาววัด ควรหัดพิจารณาเนื่อง ๆ) ซึ่งมี ๕ ประการ คือ

๑. ชราธัมมตา ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ หากขาดการพิจารณาจะประมาทหมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว (วัย) ซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤตชั่วทางกาย วาจา และใจ การพิจารณาเห็นว่า “ไม่ใช่เราคนเดียวเท่านั้นที่มีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้ แท้จริง สัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีความแก่เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้” จะทำให้ไม่ประมาทในวัยและเข้าใจถึงความจริงแห่งชีวิต

๒. พยาธัมมตา ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บป่วยไปได้ หากขาดการพิจารณาจะประมาทในความไม่มีโรคซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤตชั่วทางกาย วาจา และใจ การพิจารณาเห็นว่า “ไม่ใช่เราคนเดียวเท่านั้นที่มีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้ แท้จริง สัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความเจ็บไข้ไปได้” จะทำให้ไม่ประมาทและเข้าใจถึงความจริงแห่งชีวิต

๓. มรณธัมมตา ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ หากขาดการพิจารณาจะประมาทหมัวเมาในชีวิตซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤตชั่วทางกาย วาจา และใจ การพิจารณาเห็นว่า “ไม่ใช่เราคนเดียวเท่านั้นที่มีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ แท้จริง สัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีความตายเป็นธรรมดาไม่ล่วงพ้นความตายไปได้” จะทำให้ไม่ประมาทและเข้าใจถึงความจริงแห่งชีวิต

๔. ปิยวินาभावตา ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เราจะต้องประสบความพลัดพรากจากของรักชอบใจไปทั้งสิ้น (จากคนและสิ่งของ) หากขาดการพิจารณาจะประมาทเพราะความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจซึ่งเป็นเหตุให้ประพฤตชั่วทางกาย วาจา และใจ การพิจารณาเห็นว่า “ไม่ใช่เราคนเดียวเท่านั้นที่จะต้องประสบความพลัดพรากจากของรักชอบใจไปทั้งสิ้น แท้จริง สัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนจะต้องประสบความพลัดพรากจากของรักชอบใจไปทั้งสิ้น” จะทำให้ไม่ประมาทและเข้าใจความจริงแห่งชีวิต

๕. กัมมัสสกตา ควรพิจารณาเนื่อง ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น หากขาดการพิจารณาจะทำให้มีกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต การพิจารณาเห็นว่า “ไม่ใช่เราคนเดียวเท่านั้นที่มีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น แท้จริง สัตว์ทั้งปวงที่มีการมา การไป การจุติ การอุบัติ ล้วนมีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมต้องเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น” จะทำให้ไม่ประมาทและเข้าใจกฎแห่งกรรมและความจริงแห่งชีวิต^{๓๒}

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อก. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๙๙-๑๐๔. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมญูชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๔๘.

เมื่อพิจารณาอยู่เสมออย่างนี้ ก็จะช่วยป้องกันความมัวเมาในความเป็นหนุ่มสาว ในสุขภาพ ในทรัพย์สมบัติ และในชีวิต เป็นต้น เป็นอุบายบรรเทาความลุ่มหลงความถือมั่นยึดติดและป้องกันการทำความทุจริต ทำให้เร่ร่อนขวยท่าแต่สิ่งที่ตั้งงามเป็นประโยชน์ นอกจากนี้ การระลึกนึกถึงความตายอยู่เนื่อง ๆ ที่เรียกว่า มรณานุสสติ ก็เป็นอุบายฝึกฝนด้านจิตใจที่ยึดโยงไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นกับสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เพื่อจะให้ถอนจิตใจและคลายความถือมั่น จึงมักนำมาสั่งสอนกันในปัจจุบัน ซึ่งปรากฏให้เห็นกันอยู่เป็นอย่างมาก การพิจารณาถึงสูตรแห่งชีวิตจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยปรับปรุงจิตใจให้ค้ำจุนแข็งเปรียบเทียบกับสัตว์ทั้งหลายว่ามีลักษณะเช่นเดียวกับตัวเรา ไม่ล่วงพ้นความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความพลัดพราก และต้องไปตามกรรมที่กระทำไว้ได้ เมื่อตั้งจิตใจไว้ได้อย่างนี้ก็จะเข้าใจถึงลีลาชีวิตของสัตว์อื่นที่ต้องการดำรงชีวิตเหมือนกับตัวเรา ความเข้าใจนี้จึงทำให้ไม่เกิดการเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายด้วยกลอุบายนานาประการ กลับเป็นเหตุให้เกิดเมตตาและกรุณาที่จะช่วยเหลือสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์อย่างไม่มีเขตไม่มีประมาณ

สรุปว่า ในระดับของการพัฒนาด้านจิตใจนี้ ก็คือ ความสามารถควบคุมยับยั้งชั่งใจในด้านชั่วร้ายของจิตใจที่เกิดจากกิเลสต่าง ๆ เช่น โลภ โกรธ หลง เป็นต้น จิตตภาวนานั้นเป็น ๑) การพัฒนาจิตใจในด้านดี คือสามารถพัฒนาคุณธรรมภายในจิตใจให้เจริญงอกงามยิ่งขึ้น เช่น ฉันทะ เมตตา กรุณา เป็นต้น มีการสั่งสมคุณสมบัติคือกุศลธรรมและอกุศลธรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกนึกคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุขความทุกข์ ในแง่ที่เป็นคุณและโทษต่อชีวิต หรือต่อจิตใจและบุคลิกภาพ คือเป็นสภาวะที่เกื้อกูลต่อชีวิตจิตใจหรือไม่เอื้อต่อคุณภาพชีวิต ส่งเสริมหรือบั่นทอนคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ทำให้กุศลธรรมหรืออกุศลธรรมทั้งหลายอันลดถอยหรือเจริญงอกงาม ในแง่ที่เป็นผลต่อมโนธรรม หรือโดยสำนักอันมีตามธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ คือพิจารณาเห็นด้วยความรู้สึกลึกซึ้งข้อดีของตนเองว่า การนั้นเมื่อทำแล้ว ตนเองดีเตียนหรือกล่าวโทษตนเองได้ และ ๒) การแก้ไขความทุกข์ของจิตใจ เช่น ความขุ่นมัว ความสับสน ความวุ่นวายของจิตใจ และความเศร้าหมองของจิตใจ เป็นต้น ในการแก้ไขประยุกต์ใช้ร่วมกับสัตว์นั้น เป็นเน้นการประยุกต์ใช้คือจิตใจที่ไม่ได้รักไม่ชอบ สัตว์ก็หันมาเพิ่มเติมความรักความปรารถนาต่อสัตว์เพิ่มขึ้น สร้างฉันทะในการชอบที่จะไม่เบียดเบียนสัตว์ให้มากขึ้น เพิ่มความเข้มแข็งของจิตใจที่จะไม่ทารุณสัตว์หรือห้ามจากการเบียดเบียนสัตว์ได้ เพิ่มความรู้สึกรักชีวิตของสัตว์อื่นด้วยการเปรียบเทียบกับความรู้สึกที่เรารักตัวเอง เข้าใจในกฎเกณฑ์แห่งความรักชีวิต คือสรรพสัตว์ล้วนรักชีวิต ต้องการสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งสิ้น เข้าใจกฎเกณฑ์แห่งธรรมชาติของสรรพชีวิตว่าจะต้องตกอยู่ภายใต้วังวนของสังขารอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้คือการพิจารณาให้เห็นความจริงของชีวิตทั้งตนเองและสัตว์อื่น พิจารณาเมตตาทานทั้งต่อตนเองและสัตว์อื่น ๆ อยู่เสมอ เรียกได้ว่าเป็นพัฒนาจิตใจตามแนวทางอริยจิตตสิกขาในอริยมรรคมีองค์ ๓ ด้าน คือ เพียรชอบ (สัมมาวาจา) ระลึกชอบ (สัมมาสติ) และตั้งใจชอบ (สัมมาสมาธิ) การแผ่เมตตาสามารถทำได้ทั้งต่อตนเองและต่อสัตว์อื่น เป็นการปรับปรุงความรู้สึกและจิตใจของเราให้อ่อนโยน เข้าใจหัวอกเขาหัวอกเรา ดังปรากฏในชั้นธชาดก ขุททกนิกาย ที่สอนให้แผ่เมตตาถึงสัตว์

ตระกูลทั้งหลาย สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า สัตว์สี่เท้า สัตว์หลายเท้า ด้วยการไม่เบียดเบียนกัน และด้วยการให้มีความสุขความเจริญ^{๓๓}

๔.๒.๒.๓ ระดับศีลภาวนา หมายถึง การพัฒนาสังคม เป็นการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดี และเป็นมิตรกับคนอื่น เพื่อที่ว่าจะได้ก่อตั้งสังคมที่น่าปรารถนาโดยมีสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดีในโลกนี้ การปฏิบัติต่อสัตว์ในด้านสังคมหรือศีลภาวนานี้เป็นการเน้นที่ตัวสังคมหรือนับบุคคลที่อยู่ร่วมกันเป็นสังคมหมู่่มากที่จำจะต้องเสียสละสิทธิบางอย่างเพื่อสังคมให้ร้อยรวมกันเป็นหนึ่ง ทำให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขร่วมกัน คำถามคือพระพุทธศาสนาเน้นการทำงานเพื่อสังคมหรือไม่ พระศรีญาณโสภณให้คำตอบว่า “ที่พระพุทธศาสนาก้าวมาได้ถึงวันนี้ เพราะหุ่นส่วนยึดในปณิธานของพระพุทธองค์ หากสาวกของพระพุทธองค์ต่างคนต่างอยู่อย่างงอมืองอเท้า ไม่กระฉับกระเฉงชวนช่วยช่วยเหลือโลกให้ร่มเย็น พระพุทธศาสนาก็คงหมดความหมายไปนานแล้ว ไม่อาจยืนหยัดอยู่ได้ถึงวันนี้”^{๓๔} ในขณะที่ สมภาร พรหมทา มองว่า “พุทธศาสนาให้ความสำคัญกับสังคมในปริมาณและน้ำหนักที่เป็นดุลยภาพกับปัจเจกบุคคล และเมื่อกล่าวถึงสังคมพุทธศาสนาไม่ได้คิดว่าเป็นเพียงที่รวมของปัจเจกบุคคลที่มีประโยชน์ส่วนตนที่ต้องปกป้องหรือแบ่งสรรกันอย่างเสมอภาคและยุติธรรม... หากแต่สังคมเป็นอินทรีย์ภาพที่มีเป้าหมาย มีจิตวิญญาณ มีโครงสร้างทางคุณธรรมบางประการคำจูน...”^{๓๕} คำสอนของพระพุทธศาสนาจำนวนมากเป็นธรรมะที่เกี่ยวกับสังคมอันเป็นหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติต่อผู้อื่นซึ่งเป็นการช่วยเหลือสังคม เช่น ทิศ (หน้าที่) ๖ เมตตา กรุณา สังคหวัตถุ ๔ ศีล ๕ โอวาท ๓ และสุจริต ๓ เป็นต้น ดังนั้น นอกจากจะต้องมีคำสอนเป็นแนวทางปฏิบัติแล้วจึงมีกฎหมาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ มากมายอีกด้วย ในแนวทางปฏิบัติด้านนี้จึงค่อนข้างจะเน้นไปที่ตัวคำสอนที่เกี่ยวข้องโยงกับสังคมเป็นหลัก ดังนี้

ก. เน้นความมีระเบียบวินัย พระพุทธศาสนามีหลักวินัยหลายประการที่สอนให้พระสงฆ์ไม่เบียดเบียนสัตว์ สำหรับคฤหัสถ์ก็ใช้หลักศีล ๕ เป็นฐานในการคิดหากฎหมายในอุดมคติของพุทธศาสนาจึงเหมาะสมที่สุดเพราะศีลห้ามีลักษณะเป็นข้อเรียกร้องต่ำสุดในทางศีลธรรมทั้งในแง่บุคคลและในแง่สังคม^{๓๖} ความมีระเบียบวินัยนี้จะทำให้เกิดระยะที่พอเหมาะในการอยู่ร่วมกันและเป็นเรื่องร้อยรัดคนในสังคมให้เป็นระเบียบ ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อน การทำลายกฎเกณฑ์หรือทำลายวินัยจึงเป็นเรื่องที่ไม่อาจยอมรับได้ การจะมีวินัยได้นั้นจึงต้องมาจากการฝึกฝน ตามพุทธพจน์ที่ว่า “ทณฺโต เสฏฺฐํ มนุสฺเสสุ ในหมู่มนุษย์ ผู้ที่ฝึกตนดีแล้ว ประเสริฐที่สุด”^{๓๗} ระเบียบวินัยจึงเป็นเครื่องมือใช้สำหรับฝึกหัดของบุคคลให้มีระเบียบตั้งงามแม้วินัยจะเป็นเรื่องการควบคุมกายและ

^{๓๓} ชู. ขา. (ไทย) ๒๗/๑๐๕-๑๐๖/๙๒.

^{๓๔} พระศรีญาณโสภณ (ปิยโสภณ), **อำนาจที่แท้จริง เมตตา อภัย สันติ**, หน้า ๑๖๒.

^{๓๕} สมภาร พรหมทา, **พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ศยาม, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕๕.

^{๓๖} สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา : รายงานการวิจัย” **วารสารพุทธศาสนศึกษา**, : ๓๓.

^{๓๗} ชู. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓. ในมงคลสูตร ขุททกนิกาย มงคลข้อที่ ๙ คือวินัยที่ศึกษามาดี กล่าวถึงการมีระเบียบวินัยที่ศึกษาไว้ดีและปฏิบัติถูกต้องถือเป็นมงคลที่ตั้งงามอย่างหนึ่งใน ๓๘ มงคล

วาทะให้เรียบร้อยก็ตามแต่การควบคุมให้เป็นไปเช่นนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม วินัยนี้จึงก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมากในแง่ที่

๑. เป็นเกณฑ์ที่ดีต่อปัจเจกชน โดยเฉพาะผู้ที่มีจิตใจรักสัตว์ ผู้ที่เป็นเจ้าของสัตว์ชนิดต่าง ๆ และเป็นเกณฑ์ที่ดีในการฝึกหัดปัจเจกชนให้ขัดเกลาดตนเองให้เป็นผู้ทำตามกฎหมายและมีจิตใจเมตตา กรุณาต่อสัตว์

๒. เป็นมาตรฐานของสังคม เมื่อเกิดปัญหาทารุณกรรมสัตว์จะได้มีเกณฑ์มาตรฐานในการตัดสิน หรือเป็นหลักยึดในการบังคับต่อคนในสังคม

๓. เป็นการสร้างจิตสำนึกแห่งมโนธรรม (มนุษยธรรม) เป็นเกณฑ์ในการฝึกหัดขัดเกลาศักดิ์และสังคมให้เป็นสังคมแห่งความเมตตา กรุณา และปัญญา^{๓๘}

ระเบียบวินัยหรือกฎเกณฑ์กติกาของสังคมจึงมีความสำคัญอย่างมากในแง่ที่จะเป็นตัวสร้างสรรค์สังคมให้เกิดสันติสุข แต่ในทางตรงกันข้ามบุคคลไม่ยึดระเบียบวินัย ประพฤติตรงกันข้าม ปฏิบัตินอกกรอบแล้ว ย่อมทำให้สังคมสับสนวุ่นวาย ตัวกฎระเบียบจึงเป็นเครื่องมือในการยึดเป็นหลักหรืออุดมคติในการสร้างสังคมที่ดีงาม ทำให้ผู้คนสามารถครองตนเป็นพลเมืองที่ดี นำชีวิตและครอบครัวของตนไปสู่ความเจริญ สงบสุข และเป็นพลเมืองที่สร้างสรรค์สังคมได้อย่างแท้จริง พระพุทธศาสนาจึงเสนอหลักแห่งการครองตนเป็นพลเมืองที่ดี โดยประพจน์ ดังนี้

๑. น สาธารณทาสส ไม่คบซู้สู่มัวหมกมุ่นในทางเพศ
๒. น ภุณเช สาธเมกโก ไม่ใจแคบเสพสิ่งเลิศจสผู้เดียว
๓. น เสเว โลกายติโก ไม่พรวาเวลาถกถ้อยที่เลื่อนลอยไร้สาระ
๔. สีสวา ประพตติ มินันย ตั้งอยู่ในศีล ๕
๕. วตตสมปนโน ปฏิบัติกิจหน้าที่สม่ำเสมอโดยสมบูรณ์
๖. อปมตโต ไม่ประมาท กระตือรือร้นทุกเวลา
๗. วิจกขโณ มีวิจารณ์ญาณ ทำการโดยใช้ปัญญา
๘. นิวาตวุตติ อตถทโธ สุภาพ ไม่ดื้อด้าง ยินดีรับฟังผู้อื่น
๙. สุรโต เสงี่ยมงาม รักความประณีตสะอาดเรียบร้อย
๑๐. สขิโลมทุ พุดจน่าฟัง ทั้งใจกายก็อ่อนโยน ไม่หยาบคาย
๑๑. สงคเหตา จ มิตตาน มีน้ำใจเอื้อสงเคราะห์ต่อมิตรสหาย
๑๒. สวิภาคี เผื่อแผ่แบ่งปัน ช่วยเหลือคนทั่วไป
๑๓. วิชานวา รู้จักจัดการงานให้เรียบร้อยและได้ผลดี
๑๔. ตปเปยย บำรุงพระสงฆ์ทรงความรู้ ผู้ทรงศีลทรงธรรม
๑๕. ธมมกาโม ใคร้ธรรม รักความสุจริต
๑๖. สุตาโร อ่านมากฟังมาก รู้วิชาของตนเชี่ยวชาญ
๑๗. ปริปัญโก ชอบสอบถามคั่นคว้า ใฝ่หาความรู้ยิ่งขึ้นไป^{๓๙}

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๑๘๗-๑๘๘.

^{๓๙} พุ. ขา. (ไทย) ๒๘/๑๔๔๔-๑๔๕๗/๔๑๐-๔๑๑. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**,

กล่าวโดยสรุป คำสอนพระพุทธศาสนาทั้งเรื่องศีลและธรรม ทั้งหลักการครองตน เป็นพลเมืองที่ดีดังที่กล่าวมาจึงเป็นหลักการที่เน้นความสงบเรียบร้อยของสังคมและระบบนิเวศ โดยเน้นที่ตัวมนุษย์เป็นหลักที่คอยเชื่อมผู้คนให้สามานสามัคคีกัน และยังเน้นเชื่อมโยงหลักเหล่านี้ให้อื้อต่อหลักกฎหมาย ระเบียบ ประเพณี และวัฒนธรรมของสังคมอีกด้วย คำสอนเรื่องวินัยจึงเป็นเรื่องใหญ่กว่าที่จะคาดคิดนัก เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างมาก กรณีตัวอย่างพระวินัยสำหรับพระสงฆ์ก็ดี หลักศีลและธรรมที่เกี่ยวข้องกับสังคมก็ดี ก็เป็นไปเพื่อสังคมโดยตัวปัจเจกชนเป็นผู้ร่วมกันปฏิบัติในแนวทางเดียวกันเพื่อสันติสุขของสังคม

ข. กรุณา (compassion) หมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ การช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ ความทุกข์ คือ สิ่งที่เข้ามาเบียดเบียนให้เกิดความไม่สบายกายไม่สบายใจ และเกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการด้วยกัน พระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องทุกข์และการดับทุกข์เป็นหลัก ทรงสรุปไว้ว่า ความทุกข์มี ๒ กลุ่มใหญ่ คือ ๑) กายิกทุกข์ คือ ทุกข์ทางร่างกาย ทุกข์ที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับร่างกาย ทุกข์ที่เกิดจากเปลี่ยนแปลงตามธรรมชาติของร่างกาย เช่น การเกิด การเจ็บไข้ ความแก่ และความตาย สิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่เกิดมาในโลกจะต้องประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางร่างกายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกข์โดยสภาวะ ๒) เจตสิกทุกข์ คือทุกข์ทางใจ อันเป็นความทุกข์ที่เกิดจากสาเหตุที่อยู่นอกตัวเรา เช่น เมื่อปรารถนาแล้วไม่สมหวังก็เป็นทุกข์ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ก็เป็นทุกข์ หรือเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ก็เป็นทุกข์ เป็นต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ปิณฑกทุกข์หรือทุกข์จร ดังนั้น เมื่อเกิดความทุกข์ขึ้นจึงต้องช่วยเหลือให้พ้นจากความทุกข์ พระกรุณาคุณของพระพุทธองค์จึงแผ่ไพศาลไปทั่วสากลโลกเพื่อช่วยให้พ้นทุกข์คือพ้นจากสังสารวัฏ ไม่เพียงจะทรงเมตตาเท่านั้น แต่ยังทรงช่วยเหลือเวไนยสัตว์และสัตว์อื่น ๆ ไร้มากมาย ทั้งมนุษย์ ทั้งเทวดา ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ดังที่ปรากฏในบทที่ผ่านมา ปัญหาการทารุณกรรมสัตว์จึงต้องอาศัยจิตที่ประกอบด้วยเมตตาและกรุณาเข้าช่วยเหลือเท่าที่จะพึงทำได้

สังคมพระพุทธศาสนาจึงไม่ใช่แค่สังคมแห่งความเมตตาเท่านั้น ยังเป็นสังคมแห่งกรุณาคือการลงมือช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ดังกล่าว ในที่นี้ กรุณา จึงหมายถึง ความปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ ความสงสารปรานีนี้ก็มิหวังผลตอบแทนเช่นเดียวกัน เป็นการสงเคราะห์สรรพสัตว์ที่มีความทุกข์ให้หมดทุกข์ตามกำลังกาย กำลังปัญญา กำลังทรัพย์ ลักษณะของกรุณา นั้นเน้นการสงเคราะห์ด้านวัตถุโดยถูกต้องชอบธรรม ว่าผู้ที่จะสงเคราะห์นั้นขัดข้องทางใดก็ช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยสิ่งหรือด้วยทรัพย์เหล่านั้น ด้านปัญญานั้น เมื่อสงเคราะห์ด้วยวัตถุไม่ได้ ก็สงเคราะห์ด้วยปัญญาคือชี้แนะชี้แนะชี้ช่องทางในการแก้ไขปัญหามาจนกลายเป็นปัญญา พลิกวิกฤตเป็นโอกาสได้^{๔๐} กรุณามาจากพรหมวิหารเป็นการช่วยเหลืออย่างจำเพาะเจาะจงผู้ที่มีทุกข์ก็ได้ เป็นการช่วยเหลือไม่จำเพาะเจาะจงก็ได้ เป็นการช่วยเหลือที่แผ่ไปสมำเสมอในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต (อัปมัญญา) กรุณามีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหัตถุเป็นต้น

^{๔๐} ที. ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖. ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๘/๒๕๐.

พรหมวิหารนั้นเป็นคุณธรรมที่ต้องดำเนินไปด้วยกันเป็นกระบวนการทำงานที่ประกอบด้วยปัญญา คือเมื่อจิตใจประกอบด้วยเมตตาที่ใช้ปัญญาพิจารณาถึงเหตุปัจจัยและหาวิธีการในการลงมือช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ ร่วมยินดีที่เขาพ้นจากความทุกข์ (มุทิตา) และวางเฉยคอยตรวจสอบและมีท่าทีที่ถูกต้องพร้อมที่จะเข้าไปช่วยเหลือในยามมีทุกข์ (อุเบกขา) ต้นเหตุของ กรุณา อยู่กับการประสพกับอารมณ์ทุกข์ของคนสัตว์เหมือนกัน พบเห็นแล้วเกิดจิตเมตตาอยากช่วยให้สัตว์ บุคคลนั้นพ้นไปจากทุกข์แล้วกรุณาก็เกิดติดตามมาคือการลงมือกระทำทั้งกายวาจาใจช่วยเหลือสัตว์ บุคคลนั้นทันที หรือเมื่อมีโอกาส ดังนั้น กรุณาจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยเมตตาเป็นตัวนำร่อง แต่เมตตานั้นเกิดขึ้นโดยลำพังไม่ต้องมีกรุณาประกอบก็ได้ เช่น เห็นสัตว์ติดกับดัก ไม่สามารถช่วยเหลือได้ ได้แต่มีจิตใจเมตตาสงสาร แม้อยากช่วยเหลือก็ไม่อาจทำได้ เพราะเป็นทรัพย์สินสมบัติของคนอื่น เป็นต้น ในกรณีที่มาคู่กันคือมีจิตใจเมตตาและกรุณาก็พร้อมจะลงมือช่วยเหลือสงเคราะห์ เช่น เห็นสุนัขถูก ทารุณ ก็เข้าไปขอร้องไม่ถูกทารุณ เห็นสุนัขนอนบาดเจ็บก็นำส่งโรงพยาบาลสัตว์หรือคลินิกรักษา สัตว์ และเห็นช้างเข้ามาเร่ร่อนในกลางเมืองอย่างทุกข์ทรมาน ก็แจ้งเจ้าหน้าที่ให้ดำเนินการ เป็นต้น ความกรุณาแม้เพียงเล็กน้อยก็ทำให้สัตว์นั้น ๆ พ้นจากความทุกข์ทรมานหรือถูกฆ่าตายได้ ความ กรุณาจึงเป็นคุณธรรมยิ่งใหญ่ที่ต้องเร่งสร้างให้เกิดขึ้นในสังคมเพื่อช่วยเหลือสัตว์ที่ทุกข์ทรมานจากผู้มี จิตใจโหดร้ายหรือประสพกับเหตุร้ายจากภัยธรรมชาติ เมตตานั้นมีไว้เพื่อข่มก่การจัดความพยายาบท ส่วนกรุณานั้นมีเพื่อข่มก่จัดความเบียดเบียน (หิงสา)

เมตตาและกรุณาจึงสมควรนำมาใช้ควบคู่กัน และการใช้นั้นต้องประกอบไปด้วย สติปัญญา คือการรู้เท่าทัน การแสดงออกอย่างเหมาะสมต่อสัตว์ บุคคล และสังคม เพื่อหลีกเลี่ยง ปัญหาที่อาจเกิดขึ้นต่อตนเองหรือสังคมนั้น เมตตานี้สามารถทำได้ทุกขณะจิตเพราะการแสดงออก ไม่มีส่วนไปกระทบกับผู้อื่นโดยตรงเป็นเรื่องของจิตใจปรารถนาดีต่อผู้อื่น ต่างกับกรุณาซึ่งมีการ แสดงออกที่ต้องกระทบโดยตรงกับสัตว์บุคคลอื่น หากปฏิบัติไม่ถูกต้องแทนที่จะเกิดคุณคือกุศล อาจ กลายเป็นบาปคืออกุศลได้ เช่น เห็นงูกำลังจับกบกินเป็นอาหาร จึงเกิดจิตเมตตาสงสารกบ แล้ว แสดงความกรุณาออกไปด้วยการเอาไม้ตีสุนัขตาย หรือเห็นคนกำลังทุบตีสุนัขด้วยความโกรธรุนแรง เข้าไปห้ามปรามอาจถูกทำร้ายก็ได้จึงควรหาวิธีการช่วยเหลือแบบอื่น เป็นต้น ความกรุณาจึงต้อง ปฏิบัติให้เหมาะกับกาลและเทศะ

กล่าวโดยสรุป กรุณาเป็นแบบฝึกหัดที่ทำหายปัญญาเพราะไม่เพียงอาศัยจิตเมตตา เท่านั้นยังต้องใช้สติปัญญาคอยระมัดระวังเข้ากำกับ จึงจะเกิดผลอย่างมหาศาลและไม่มีโทษ ผู้ที่ ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์จึงเห็นค่าในคำสอนที่ลึกซึ้งและแยบคายนั้น ตรงกับลักษณะพิเศษ ข้างต้นที่ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผลเป็นศาสนาของผู้ที่มีปัญญาและเมตตากรุณา เพราะยังปฏิบัติตามคำสอนยังเกิดปัญญาไปตามลำดับ

ค. อภัยทาน : เขตให้อภัยสำหรับสัตว์ (animal sanctuary) เขตอภัยทาน คือ เขตที่ให้ความไม่เป็นภัย หมายถึง เขตห้ามกระทำความชั่วแก่สัตว์โดยในทางพุทธศาสนาไม่ได้ หมายถึงแต่ความชั่วแก่สัตว์ แต่หมายถึงความชั่วต่อชีวิตทั้งปวงด้วย เขตอภัยทานไม่ใช่สวนสัตว์ เท่านั้น แต่หมายถึงสถานที่อื่น ๆ ที่ถูกกำหนดขึ้นร่วมกันก็ได้ เช่น วัด ศาสนสถาน ที่พักพิงสัตว์ สวนสัตว์ เป็นต้น มีขึ้นเพื่อรักษาและบำรุงสัตว์โดยเฉพาะสัตว์ที่ใกล้สูญพันธุ์กับทั้งเพื่อป้องกันมิให้

สัตว์นั้นได้รับความเดือดร้อนจากมนุษย์ใจบาปหยาบเข้า สัตว์ในเขตอภัยทานไม่ได้เป็นสมบัติของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลใด แต่เป็นของส่วนรวมเป็นของสาธารณะเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ และสัตว์สามารถอยู่ในเขตนั้นได้ตั้งแต่เกิดจนตาย เขตอภัยทานยังจะต้องจัดให้มีเจ้าหน้าที่คอยป้องกันและบำรุงดูแลสัตว์และให้ความรู้แก่สาธารณชนเกี่ยวกับเขตอภัยทานอีกด้วย อภัยทานนั้นปรากฏในคัมภีร์ชาดกหลายเรื่อง เช่น นิโครธชาดก ขุททกนิกาย เป็นต้น^{๔๑} เหตุผลของการจัดตั้งเป็นเขตอภัยทานในที่นี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการไม่ให้สัตว์ถูกล่าหรือถูกฆ่ามากเกินไป จึงต้องกำหนดเขตแดนและแบ่งหน้าที่กันในการเป็นเหยื่อระหว่างเนื้อ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มเนื้อสาขะและกลุ่มเนื้อนิโครธ เขตอภัยทานก็ยังมีเงื่อนไขระหว่างมนุษย์กับสัตว์ที่ทำการตกลงกัน ส่วนเขตอภัยทานอีกอย่างหนึ่งคือเขตอภัยทานที่ไม่มีเงื่อนไขสัตว์สามารถมีอิสระเสรีในการดำรงชีวิตได้^{๔๒}

ความหมายของคำว่า “อภัยทาน” นั้น แยกออกเป็น ๒ คำ คือ อ+ภย+ทาน รวมเป็นอภัยทาน แปลว่า การให้ความไม่มีภัยหรือให้ปลอดภัย^{๔๓} พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า คำว่า อภัย หมายถึง ความไม่มีภัย ความไม่ต้องกลัว เมื่อประกอบกับคำว่า ทาน รวมเป็นอภัยทาน หมายถึง การให้ความไม่มีภัย เช่น ให้อภัยทาน ที่ให้ความไม่มีภัย เช่น เขตอภัยทาน^{๔๔} ส่วนคำว่า “ทาน” หมายถึง การให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ อภัยทานจึงเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสรับรองไว้ว่า “อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว ชื่อว่า ให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียน แก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนอันไม่มีประมาณ...”^{๔๕}

ในอรรถกถาปรมัตถทีปนี ขุททกนิกาย จริยปิฎก ให้คำอธิบายเพิ่มเติมว่า อภัยทาน หมายถึง การป้องกันภัยอันตรายที่ปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลาย จากพระราชา โจร ไฟ น้ำ ศัตรู สัตว์ร้ายมีราษสีห์ เสือโคร่ง เป็นต้น^{๔๖} เขตอภัยทานเป็นเขตแดนให้อภัยกันได้ทางร่างกายคือไม่ใช้อาวุธประทุษร้ายสัตว์และส่งเสริมให้กันสวัสดิภาพแก่สัตว์ ทางวาจาคือกล่าววาจาให้อภัยสัตว์และยอมรับในการที่จะไม่กระทำการประทุษร้ายสัตว์ และทางจิตใจคือข่มความโลภ โกรธ หลง หรือควบคุมจิตใจมิให้ไปตามกิเลสที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ได้ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส มองว่า อภัยทานมีความหมายชัด ๒ ประการ คือ ๑) ในแง่ของการป้องกันความขัดแย้งคือไม่ทำให้เกิดความรู้สึกว่ากำลังถูกคุกคามหรือทำร้าย ๒) ในแง่ของการเปลี่ยนผ่านความขัดแย้งด้วยการส่งเสริมหรือสนับสนุน

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน พุ. ชา. อ. (ไทย) ๕๙/๘๕๓-๘๖๔.

^{๔๒} พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “อภัยทานกับความจริง การอภัยโทษ การนิรโทษกรรม” **บทความทางวิชาการบัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1424&articlegroup_id=276 [๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๖].

^{๔๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๓๒๑.

^{๔๔} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๒**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๓๑.

^{๔๕} อัง. อญฺฐก. (ไทย) ๒๓/๓๙/๓๐๐-๓๐๑.

^{๔๖} พุ. จริยา. อ. (ไทย) ๗๔/๖๒๑.

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ เช่น การช่วยบริจาค ช่วยเหลือองค์กร หรือจิตอาสาในการดูแลสัตว์ เป็นต้น เปลี่ยนจากประทุษร้ายมาเป็นสร้างดีต่อสัตว์หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามต่อสัตว์^{๔๗}

พระมหาภูติชัย วชิรเมธี เน้นว่า อภัยทาน มี ๒ ความหมาย คือ ๑) ความหมายเชิงบวก หมายถึง การเป็นคนดี ไม่มีพิษภัยกับใคร คนดีทุกคนจึงเท่ากับว่าเป็นผู้ปฏิบัติอภัยทานอยู่แล้วโดยปกติ ๒) ความหมายเชิงลบ หมายถึง การไม่จองเวรกับใคร การไม่อาฆาตพยาบาทใคร การปล่อยลงปลงได้ต่อความโกรธเกลียดซึ่งคั่งแค้นบรรดาที่มีที่เคยสร้างสมด้วยกันมาเป็นเวลานาน^{๔๘} อภัยทานจึงเป็นที่มาของสันติภาพเป็นแหล่งเกิดของสันติสุขเกิดขึ้นพร้อมกับเมตตากรุณาและสันติวัตน์มีความสำคัญสำหรับสัตว์ที่จะเป็นเขตอภัยทานให้ได้ฝึกหัดด้านเมตตากรุณาให้มากขึ้น ให้รู้จักรักผู้อื่นมากขึ้น ดังที่พุทธทาสภิกขุกล่าวไว้ว่า

ธรรมเนียมโบราณเขามีสัตว์เลี้ยงในวัด เพราะว่ามันจะได้เป็นบทเรียนฝึกหัดความไม่เห็นแก่ตัว ถ้ามีสัตว์อยู่บ้าง เราต้องแบ่งเวลาไปสนใจกับสัตว์ มันจะฝึกนิสัยเมตตากรุณา ไม่เห็นแก่ตัวนั่นเอง บางวัดแต่ก่อนนั้นเขามีหมู มีไก่ มีสัตว์ประจำวัด เราจะเลี้ยงไว้เป็นอาจารย์ก็ได้เลี้ยงหมาไว้เป็นอาจารย์ เช่น พอคนปวดหัว หมาไม่ปวดหัว ก็ละอายหมา คนต้องกินยากนอนหลับระงับประสาท หมาไม่ต้องกินยานอนหลับระงับประสาท มันก็ละอายหมา จะเลี้ยงหมาไว้เป็นอาจารย์อย่างนี้บ้างไม่ได้เสียหรือ

ถ้าว่าไม่เลี้ยงนี้ มันไม่มีงานชนิดที่จะไปนึกถึงผู้อื่น จะไปเอาข้าวให้มันกิน หรือว่าเมื่อมันเจ็บไข้ จะรักษาพยาบาลมัน ไม่มีใครนึก ถ้าไม่มีสัตว์เหล่านี้ ถ้ามีสัตว์เหล่านี้มันต้องนึกและมันต้องทำ มันก็สร้างนิสัยเห็นแก่ผู้อื่นบ้าง แล้วมันก็จะรักผู้อื่นมากขึ้น การที่ในวัดมีสัตว์เลี้ยงไว้บ้างนี้ ยังคืออยู่ ขอให้ช่วยกันรักษาไว้...ในฐานะเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตาย ได้เลี้ยงดูช่วยเหลือกันไปตามเรื่อง^{๔๙}

กล่าวโดยสรุป การให้อภัยทานเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ ในแง่ที่เกี่ยวกับกับศีลห้านี้ ถือเอาการไม่โกรธ ไม่อาฆาตจองเวร ไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยวิธีการใด เป็นการรักษาศีลไว้ได้ ในแง่ที่เกี่ยวกับธรรมคือเมตตากรุณา วิธีที่เป็นรูปธรรมชัดเจนคือการสร้างเขตที่เป็นการให้อภัยกับสัตว์ได้ หรือสร้างเขตที่จะไม่ให้มีการเบียดเบียนให้เป็นเวรเป็นภัยต่อกันและกันได้ เช่น วัดทำให้เป็นเขตศักดิ์สิทธิ์มีที่สำหรับสัตว์ หรือสร้างที่พักพิงสัตว์ไม่ให้ถูกทำร้าย เป็นต้น เขตอภัยทานจึงเป็นเขต

^{๔๗} ผศ.ดร.พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธินุญยากกร), **การบูรณาการพุทธปัญญาเพื่อพัฒนาชีวิตและสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๙๓-๑๐๙. และ พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, “อภัยทานกับความจริง การอภัยโทษ การนิรโทษกรรม” บทความทางวิชาการบัณฑิตวิทยาลัย, **บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=1424&articlegroup_id=276 [๒๐ ธันวาคม ๒๕๕๖].

^{๔๘} พระมหาภูติชัย วชิรเมธี, **อหิงสา มรรคาสู่สันติภาพ**, หน้า ๔๕.

^{๔๙} พจนี ยังพลจันทร์, **เทวดา คน พระ : หมู หมา กา ไก่ ในสวนโมกข์** พจนี ยังพลจันทร์ เรียบเรียง, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ธรรมะ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

สำคัญที่จะช่วยป้องกันสัตว์ไม่ให้ถูกทำร้าย และนอกจากอภัยทานแล้วเรายังต้องช่วยกันสนับสนุนหรือส่งเสริมให้ในการช่วยเหลือสัตว์ในส่วนที่จะพึงกระทำได้

สรุปว่า หลักธรรมที่สนับสนุนด้านสิ่งแวดล้อมนี้ ก็เพื่อให้สังคมนั้นแสดงออกทางกาย วาจาที่ถูกต้อง ๑) การรู้จักใช้อินทรีย์คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกายในการสัมผัสรับรู้กับโลกภายนอกอย่างถูกต้อง ๒) การรู้จักเสปบริโภคน้อยอย่างพิจารณาให้รู้จักคุณค่าที่แท้จริง หรือการเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมภายนอกตัวเราอย่างถูกต้อง ๓) การเคารพกฎกติกาของสังคมส่วนรวม มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสังคม ๔) การดำรงชีวิตที่สะอาดหรือสัมาอาชีวะที่สะอาด ไม่กระทบต่อศีลธรรมหรือกฎกติกาของสังคมส่วนรวม ระดับสังคม ธรรมชาติมีผลต่อความเป็นไปของสังคม เช่น ทำให้เกิดความเสื่อม ความเจริญ ความร่มเย็นเป็นสุข ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์และสภาพแวดล้อม ในแง่ที่เป็นคุณและโทษต่อสังคม คือเป็นการเปิดเปิดผู้อื่น/สัตว์อื่น ทำผู้อื่น/สัตว์อื่นให้เดือดร้อนหรือเป็นไปเพื่อทำลายธรรมชาติหรืออำนาจประโยชน์สุขที่แท้จริงแก่สังคมแก่ธรรมชาติ ในแง่ที่เป็นมาตรฐานทางสังคม คือตามบัญญัติทางศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม เช่น กฎหมาย เป็นต้น ซึ่งขึ้นต่อการใคร่ครวญตรวจสอบกลั่นกรองของวิญญูทั้งหลายตามกาลสมัยที่จะมีให้ถือกันไปโดยมโนการหรือผิดพลาดคลาดเคลื่อน การประยุกต์ใช้หลักคำสอนนั้น อาจประยุกต์ใช้ได้ให้เหมาะสมกันเท่าที่จะปรับตัวได้ เน้นการตรวจสอบ การประเมินสถานการณ์และคุณภาพการทำงาน และทุนในการช่วยเหลือ

๔.๒.๒.๔ ระดับกายภาวนา หมายถึง การพัฒนาทางกาย เป็นการพัฒนากายพร้อมกับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือทางร่างกาย สิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับทางกายของมนุษย์ก็มีส่วนสำคัญในฐานะเป็นปัจจัยภายนอกหรือเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการกระทำและเมื่อจะแก้ไขปัญหาก็ไม่ควรจะละเลยการแก้ไขทางกายด้วย นอกจากจะให้ความสำคัญกับบริบทรอบตัวแล้ว กายภาวนาในที่นี้ก็หมายถึงตัวปัจเจกชนด้วย เพราะปัจเจกชนนั้นมีความสำคัญในการปฏิสัมพันธ์กับบริบทสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ เราอาจมองด้านกายภาพได้ ๒ ด้าน คือ มุมมองด้านบวก การฝึกฝนพัฒนาตนเองอย่างดีจะทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวได้อย่างรู้เท่าทันและแก้ไขปัญหาคได้ รวมทั้งอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข และมุมมองด้านลบ การขาดการฝึกฝนพัฒนาตนเองจะทำให้ไม่ยอมรับสิ่งแวดล้อมหรือยึดถือตนเองเป็นศูนย์กลางเป็นใหญ่ที่สุด ทำให้สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ นั้นเป็นรอง เมื่อยึดถืออย่างนี้ก็จะมีการปฏิสัมพันธ์กับสัตว์หรือสิ่งแวดล้อมในเชิงลบ การยึดถือศีลธรรมเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาตนเองจึงเป็นความสำคัญมากกว่าการยึดถือตนเองหรือสิ่งอื่น ๆ เป็นศูนย์กลาง ซึ่งจะทำให้มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวอย่างเมตตากรุณา อย่างไรก็ตาม การยึดถือศีลธรรมเป็นใหญ่นั้น ก็มีคำถามจะยึดถืออะไรเป็นใหญ่ในการปฏิสัมพันธ์กับสัตว์หรือสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา ในกายภาวนานี้ผู้วิจัยเห็นว่าความสำคัญอยู่ที่ศีลธรรมและอวิชชาเพื่อที่จะตอบใจหทัยด้านปัจเจกชน เมื่อปัจเจกชนดำรงมั่นในกายภาวนาแล้ว การทารุณกรรมสัตว์ก็น่าจะลดลงและเสริมส่งด้วยคุณธรรมในภาวนาอื่น ๆ นั่นคือมีความสอดคล้องเชื่อมโยงกับตามลำดับ (ธรรมานุธรรมปฏิบัติ) และจะทำให้การประยุกต์ใช้นั้นง่ายขึ้น

ก. ศีลธรรม ๒ ประเภท (Morality) ระบบศีลธรรมในพระพุทธศาสนามีหลายระดับ อย่างเช่น ศีล ๕ ศีล ๘ (อุโบสถศีล) ศีล ๑๐ (ทศศีล) และ ศีล ๒๒๗ เป็นต้น ในศีลแต่ละระดับ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันอย่างคือมีข้อห้ามไม่ให้ฆ่ามนุษย์หรือฆ่าสัตว์ ประเด็นจึงอยู่ที่การห้ามไม่ให้เบียดเบียนสัตว์ทุกวิธีการ คำสั่งสอนที่กล่าวถึงโดยตรงคือ ๑) อนุปวาท ห้ามไม่ให้กล่าวร้าย ๒) อนุปฆาต ห้ามไม่ทำร้าย การห้ามนี้มีลักษณะคือศีล เป็นความประพฤติทางกายและทางวาจา เหตุผลที่สั่งสอนไว้เช่นนี้มีหลายประการ กล่าวคือ ๑) ไม่ให้เบียดเบียนสัตว์ ๒) ให้เมตตากรุณาต่อสัตว์ ๓) เป็นศีลธรรมพื้นฐานสำหรับวัดความเป็นมนุษย์ ๔) เป็นมโนธรรมพื้นฐาน ตั้งแต่อุโบสถศีลขึ้นไป เน้นในการฝึกฝนขัดเกลาจิตใจของปัจเจกชนเป็นหลัก ส่วนศีล ๕ เน้นความประพฤติด้านกายและวาจาของปัจเจกชนและสังคม ศีลห้าจึงเป็นวินัยทั้งในส่วนปัจเจกชนและสังคม^{๕๐} ผู้วิจัยพยายามจะสื่อให้เห็นคือศีลธรรมนี้แหละเป็นตัวยืนยันถึงสถานภาพและสิทธิของสัตว์ เป็นข้อเรียกร้องให้กับสัตว์ที่จะไม่ถูกมนุษย์ทารุณ ได้รับการคุ้มครองจากมนุษย์และศีลธรรม เหตุผลก็คือมนุษย์เป็นผู้มีสติปัญญาและเหตุผลมากกว่าสัตว์ย่อมสามารถที่จะสร้างมาตรวัดให้กับตัวของมนุษย์ด้วยกันเองเพื่อป้องกันเรื่องทารุณกรรมสัตว์ ตัวที่จะเป็นมาตรวัดก็คือศีลธรรมพื้นฐาน ศีลข้อแรกจึงเน้นไปที่การไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วย เหตุผลก็คือสัตว์นั้นก็มีความรู้สึกรักชีวิต รักสุขเกลียดทุกข์ เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ ถ้าหากเกิดการทารุณสัตว์ก็เป็นการ ๑) ละเมิดชีวิตสัตว์ ๒) ผิดศีลธรรม ๓) ทำลายระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ จะเห็นได้ว่าศีลเป็นข้อห้ามและตัวธรรมเป็นข้อปฏิบัติสนับสนุนหรือช่วยจัดสวัสดิภาพให้แก่ตัวมนุษย์และสัตว์เองได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การจัดระบบศีลธรรมในพระพุทธศาสนาในอดีตนั้นยึดโยงกับผู้คนในอินเดียเป็นหลัก เมื่อประมาณ ๒,๕๐๐ กว่าปีมาแล้ว แม้จะมีปัญหาในลักษณะเช่นนี้ก็ยังไม่อาจตอบปัญหาในปัจจุบันที่สลับซับซ้อนมากกว่าอดีตมากนัก การจัดระบบศีลธรรมดังกล่าวเอื้อต่อปัจเจกชนเพื่อให้ปฏิบัติศีลธรรมได้ดีและสะดวก แต่ปัญหาปัจจุบันในสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างมาก ระบบศีลธรรมเดิมจึงตอบปัญหาได้ในระดับหนึ่งแต่ไม่ทั้งหมด จึงกลายเป็นปัญหาคือการใช้ศีลธรรมในระดับสังคม ดังนั้น การจัดระบบศีลธรรมให้เกิดดุลยภาพต่อทั้งปัจเจกชนและสังคมจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาอย่างรอบคอบ สมภาร พรหมทา มองว่า การจัดระบบศีลธรรมใหม่นั้นจะทำให้ระบบศีลธรรมพระพุทธศาสนาตอบโจทย์ปัญหาในปัจจุบันได้อย่างดีและทันสมัย การจัดระบบศีลธรรมนี้ตั้งอยู่บนฐานศีลธรรมเดิมแต่เพิ่มมิติของสังคมขึ้นมา ศีลธรรมหรือจริยธรรมที่ถูกจัดใหม่นี้ แบ่งเป็น ๒ ประการ^{๕๑} คือ

๑) ศีลธรรมสำหรับปัจเจกชน หมายถึง ศีลธรรมนี้เป็นพื้นฐานชีวิตของปัจเจกชน เป็นหลักการฝึกหัดขัดเกลาตนเอง เป็นข้อกำหนดส่วนบุคคล กล่าวได้ว่าเป็นส่วนที่เกี่ยวกับกรรมนิยามนั่นคือความรับผิดชอบทางศีลธรรม ผู้ฆ่าสัตว์ย่อมผิดศีลธรรมและดำรงอยู่ในนรกในภายหน้า ผู้ที่ไม่ฆ่าสัตว์ย่อมไม่ผิดศีลธรรมและดำรงอยู่ในสวรรค์ก็ได้ กฎแห่งกรรมจึงเป็นเครื่องรับรองอีก

^{๕๐} สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา : รายงานการวิจัย” วารสารพุทธศาสนศึกษา, : ๓๓.

^{๕๑} ดูรายละเอียดได้ในบทที่ ๗-๙ ของงานเขียน สมภาร พรหมทา, พุทธปรัชญา มนุษย์ สังคม และปัญหาจริยธรรม, ซึ่งผู้เขียนได้เชื่อมโยงเรื่องสิทธิ (มนุษยชน) และระบบศีลธรรมจริยธรรม ๒ ประการเข้าด้วยกันและจัดระบบศีลธรรมให้เหมาะสมเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวในปัจจุบันที่แตกต่างไปจากอดีต.

ชั้นหนึ่งให้กับระบบศีลธรรมส่วนบุคคลดังที่กล่าวถึงในบทที่ผ่านมาแล้ว สิ่งที่จะเน้นในที่นี้ก็คือระบบศีลธรรมระดับนี้แม้จะส่งผลกระทบต่อปัจเจกชนเป็นหลัก แต่ก็พึงเห็นว่าส่งผลกระทบต่อสังคมด้วย เพราะเป็นส่วนที่สนับสนุนให้เกิดการกระทำเลียนแบบ เช่น การลักลอบค้าขายสุนัข การบริโภคเนื้อสุนัขหรือสัตว์อื่นด้วยฐานความเชื่อบางอย่าง เป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง ศีลธรรมส่วนปัจเจกชนนี้เมื่อเชื่อมโยงกับกฎหมายหรือวัฒนธรรมประเพณีอื่น ๆ ก็อาจมีความแตกต่างกัน สิ่งที่กฎหมายกระทำได้คือการหาพยานหลักฐานในการทำผิดแล้วลงโทษต่อผู้กระทำผิด ในแง่นี้ก็ไม่ได้แตกต่างกัน กฎแห่งกรรมไม่ได้ต้องการพยานหลักฐาน สิ่งที่กระทำได้กลายเป็นหลักฐานไปในตัวของผู้กระทำเอง ไม่จำเป็นต้องหาพยานหลักฐานอื่นใด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความบริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ ย่อมรู้ได้ด้วยตนเอง ไม่ใช่คนอื่นจะรู้หรือตัดสินให้ได้ (สุทธิ อสุทธิ ปจฺจตฺตํ นาณญฺญ อณฺญํ วิโสธเย)”^{๕๒} กฎหมายนั้นกำหนดขอบข่ายของความผิดและลงโทษ (จำหรือปรับ) ที่เป็นรูปธรรม แต่กฎหมายกำหนดผลการกระทำไว้ทั้งโลกนี้และโลกหน้าและรับผลของการกระทำนั้นตามความเหมาะสม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ไปต่าง ๆ คือให้ทรมานและประณิต (กมฺมํ สตฺเต วิฆตฺติ ยทิทํ หีนํ ปณฺนิตตฺย)”^{๕๓} ศีลธรรมส่วนปัจเจกชนจึงต้องเข้าใจให้ชัดเจนทั้งในแง่ที่เป็นข้อห้าม (ห้ามฆ่าสัตว์หรือทารุณสัตว์) และในแง่ที่เป็นข้อสนับสนุน (เมตตากรุณา) และต้องปฏิบัติให้ครบทั้งสองส่วน ศีลธรรมนี้จึงจะไม่ส่งผลกระทบต่อสังคมไม่เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำเชิงลบที่กลายเป็นความคุ้นชินและกระตุ้นให้สังคมนั้นหันเหไปในทิศทางเดียวกัน กลายเป็นประเด็นปัญหาของสังคมไปด้วย การกระทำดังกล่าวจึงนับว่าสันถลอนมนุษยธรรมหรือมนธรรมของผู้คนในสังคม

๒) ศีลธรรมสำหรับสังคม หมายถึง ศีลธรรมนี้จะกลายเป็นมาตรฐานของสังคมหรือเป็นอุดมคติของสังคมในการกำหนดกฎหมายและเป็นตัววัดสังคมคือการประพฤติของคนในสังคม กรณีเช่นนี้เห็นได้จากศีลข้อที่หนึ่งคือการฆ่าสัตว์ สังคมที่เน้นการฆ่าสัตว์ย่อมเป็นสังคมที่วุ่นวายเดือดร้อนเต็มไปด้วยการเข่นฆ่า ศีลที่หนึ่งจะตอบได้ว่าสังคมนั้นมีคุณภาพต่ำกว่าเพราะเดือดร้อนวุ่นวายด้วยการเข่นฆ่ากัน เช่นเดียวกับปัจจุบัน การทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ ก็ถือได้ว่าเป็นการกระตุ้นให้สังคมนั้นทะเลาะวิวาท เข่นฆ่าสัตว์ ทารุณกรรมสัตว์ ซึ่งต่ำกว่าความเป็นมนุษยธรรมที่ยึดถือการมานานนั้นคือการตั้งมั่นในศีลห้านี้ สังคมอินเดียเกิดกรณีเช่นนี้น้อย เพราะไม่ส่งผลกระทบเชิงสังคม แต่ส่งผลกระทบที่ตัวปัจเจกชนเป็นหลัก แต่ปัจจุบันศีลข้อนี้กำลังถูกท้าทายและทำให้เสื่อมคุณค่าลง ปัญหาเชิงสังคมจึงกระทบศีลธรรมส่วนบุคคลและไม่อาจแก้ไขปัญหาได้อย่างที่เคยเป็น ผู้วิจัยสนับสนุนและเห็นด้วยกับ สมภาร พรหมทา ที่มองว่า ศีลห้านี้เป็นระบบศีลธรรมส่วนบุคคลที่มีขอบเขตครอบคลุมไปถึงสัตว์ ชาวพุทธที่มุ่งกระทำความดีเพื่อก้าวไปหาเป้าหมายสูงสุดอันได้แก่ความพ้นทุกข์นั้นย่อมเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์อื่นที่มีสถานะต่ำกว่ามนุษย์ แม้ว่าโลกแห่งความเป็นจริงมนุษย์ไม่เคยกำหนดกรอบทางความรับผิดชอบให้อ้อมมาถึงสัตว์เลยก็ตาม แต่ในแง่ที่เป็นจริยธรรมทางสังคมอันจะเป็นรากฐานของการตรากฎหมาย ศีลห้าจะครอบคลุมเฉพาะสังคมมนุษย์เท่านั้น แต่กฎข้อนี้ก็มีกรณียกเว้นในบางกรณีกล่าวคือ การละเมิดสัตว์อื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ก็สามารถทำได้ ในกรณีที่การกระทำต่อสัตว์นั้นเป็นสิ่งที่ไร้เหตุผล เช่น การฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารถือว่าเป็นการกระทำที่มีเหตุผลเพราะโครงสร้างทางชีวภาพของเราถูกออกแบบมาโดยธรรมชาติให้ต้องบริโภค

^{๕๒} ม. อุ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

^{๕๓} พ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๕/๘๔.

เนื้อสัตว์ แต่การทรมานสัตว์เพื่อความสนุกสนาน การกระทำทารุณกรรมต่อสัตว์โดยไม่มีเหตุอันควร ถือว่าเป็นการกระทำที่ไร้เหตุผลเพราะไม่สามารถอธิบายได้ว่ามีความจำเป็นอันใดจึงต้องกระทำการเช่นนั้น^{๕๔} ส่วนปรีชา ช้างขวัญยืน อธิบายด้วยระบบธรรมชาติของมนุษย์ คือ ๑) ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ จึงต้องสนองความต้องการด้วยการกินการใช้ปัจจัยสี่ ๒) มีความทุกข์และตกอยู่ในกฎแห่งกรรม^{๕๕}

วัชร งามจิตรเจริญ ให้เหตุผลเกี่ยวกับความจำเป็นต้องมีศีลธรรมไว้ว่า “เหตุผลที่พุทธธรรมให้ความสำคัญแก่เรื่องศีลธรรมและคุณธรรมนั้น เพราะศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันหรือการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในทุก ๆ ด้านของมนุษย์ หากมนุษย์ขาดศีลธรรม การอยู่ร่วมกันในสังคมย่อมเป็นไปอย่างทุกข์ยากหรือแทบเป็นไปไม่ได้เลย”^{๕๖} ในขณะที่กรรมระดับสังคมนั้นก็มิพุทธพจน์รับรองไว้เช่นกันว่า “กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก กมฺมฺนา วตฺตตี ปชา” แปลความได้ว่า โลก (คือสังคมมนุษย์) เป็นไปตามกรรม หมู่สัตว์เป็นไปตามกรรม กรรมในระดับนี้ซึ่งเป็นกระแสร่วมกันที่มองเห็นง่าย ๆ ก็คืออาชีพการงาน ซึ่งทำให้มนุษย์มีวิถีชีวิตเป็นไปต่าง ๆ พร้อมทั้งกำหนดสถานะและวิถีของสังคมนั้น ๆ ด้วย^{๕๗}

กล่าวโดยสรุป ศีลธรรมเชื่อมโยงกับตัวบุคคลในลักษณะที่เป็นกรรมนิยามคือสัตว์มีสถานภาพทางกฎแห่งกรรมด้วย ผู้ที่เบียดเบียนสัตว์ก็จะต้องได้รับผลในสิ่งที่ตนเองกระทำไปตามความเหมาะสม แต่ลักษณะเช่นนี้ก็ดูจะเป็นการเน้นที่ตัวบุคคลมากเกินไป ทำให้ศีลธรรมนั้นถูกละเลยไม่ได้รับการปฏิบัติเท่าที่ควรจะเป็น ซึ่งนำไปสู่การสร้างปัญหาและหลีกเลี่ยงที่จะปฏิบัติตามการจัดระบบศีลธรรมใหม่ด้วยการเพิ่มหรือเน้นมิติด้านสังคมจึงน่าจะตอบโจทย์ปัญหาเชิงศีลธรรมที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ค่อนข้างจะมาก อย่างน้อยบทบาทในเชิงสังคมตรงนี้ของพระพุทธศาสนาก็จะชัดเจนมากขึ้นและเป็นการทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคมอย่างแท้จริง

ข. อวิหิงสธรรม^{๕๘} (non-violence, non-harming) : การไม่เบียดเบียนสัตว์ ประเด็นเรื่องการทารุณกรรมสัตว์ในสังคมไทยนั้นได้รับการจับตามองเป็นอย่างมากโดยสื่อสารมวลชน ที่ถือว่าเป็นเหตุเป็นตาที่มีอิทธิพลต่อการรับรู้ข่าวสารของประชาชน เช่น การลักลอบค้าขายสัตว์ โรงฆ่าสัตว์ การทุบตีสุนัข การชนไก่ ยิงนก ตกปลา การนำช้างมาเร่ร่อนกลางเมือง หรือการรับประทานสัตว์อย่างพิสดาร เป็นต้น กระแสข่าวที่เกิดขึ้นบางครั้งจึงถี่บ่อยครั้ง บางครั้งก็ไม่ข่าวปรากฏให้เห็น ความจริงแล้วการไม่มีข่าวด้านนี้นับเป็นเรื่องดีเรื่องหนึ่ง แต่จะอย่างไรก็ตาม ก็ปรากฏ

^{๕๔} สมภาร พรหมทา, “ศีลธรรมกับกฎหมาย มุมมองพุทธศาสนา : รายงานการวิจัย” วารสารพุทธศาสนศึกษา, : ๓๖.

^{๕๕} ปรีชา ช้างขวัญยืน, วรรณคดีทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๕-๓๗.

^{๕๖} วัชร งามจิตรเจริญ, แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๐.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), เชื้อกรรม รู้กรรม แก่กรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนอริยมรรค, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^{๕๘} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐-๒๖๒. อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๑๒๔-๑๒๕/๓๗๐-๓๗๓. วคิน อินทสระ, พุทธปรัชญาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : รามคำแหง, ๒๕๓๗), หน้า ๑๘๘-๑๙๔.

ข่าวให้ได้รับรู้ถึงการเบียดเบียนชีวิตสัตว์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในทางตรงนั้นเป็นการเบียดเบียนสัตว์โดยตรงคือทั้งการฆ่าหรือการทุบตีด้วยอาวุธอย่างทารุณ ในขณะที่การทำลายป่าไม้ แหล่งน้ำ สถานที่อยู่อาศัยก็มักเรื้อนไปทั่วตามตรอกซอกซอยในเมืองหรือนอกเมือง อันเป็นเหตุให้เกิดการทารุณนานาประการด้วยรังเกียจหรือกลัวภัยอันตรายต่อตนเองและครอบครัว ทั้งที่สัตว์ทั้งหลายก็เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาหรือธรรมชาติ ดังนั้น เมื่อสัตว์ถูกฆ่าหรือทำลายมากจนเกินไปทำให้ระบบนิเวศวิทยาสูญเสียชีวภาพ ธรรมชาติก็สูญเสียความสมดุลไป คำสอนของพระพุทธศาสนาจึงเน้นเรื่องการไม่เบียดเบียนกันทั้งทางกายทั้งทางวาจา เช่น ในโอวาทปาติโมกข์ก็สอนไม่ให้ว่าร้ายใส่ร้ายไม่ให้เบียดทางวาจา สอนไม่ให้ทำร้ายหรือเบียดเบียนทางกาย ในวิติกก็สอนอวิหิงสาคือไม่ให้ตริตรองเน้นการเบียดเบียนสัตว์อื่นด้วยความพยาบาทหรือสนองความต้องการ ส่วนศีลนั้นก็สอนให้ไม่เบียดเบียนสัตว์ด้วยการฆ่าหรือการทารุณกรรมสัตว์ เป็นต้น กลับสอนให้ปล่อยวางและชำระจิตใจให้ขาวสะอาดปราศจากความคิดที่จะเบียดเบียนกันทั้งต่อสัตว์ทั้งต่อธรรมชาติ พระพุทธศาสนาจึงสอนให้ไม่ทำความชั่ว (ไม่เบียดเบียน) เน้นทำความดี และชำระจิตใจให้ผ่องใส เดวิด คินสลีย์ ได้เสนอหลักอหิงสธรรมคือหลักแห่งการไม่เบียดเบียนกันและกัน ซึ่งเขามองว่าเป็นหลักการเฉพาะทางพุทธศาสนา เขานำเสนอผ่านเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่ไม่ทรงเบียดเบียนสัตว์และผู้อื่น และเห็นว่าทั้งมนุษย์และสัตว์ต่างก็ตกอยู่ภายใต้สังสารวัฏร์ร่วมกันคือ มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีความรู้สึกสุขหรือทุกข์ร่วมกัน และจะต้องเวียนว่ายตายเกิดจนกว่าจะเข้าถึงจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน คินสลีย์ สรุปไว้ว่า

แง่คิดเรื่องเรื่องราวทั้งสองนี้คือ ประการแรก พุทธศาสนาสอนให้คนบ่มเพาะความเมตตาแก่ความทุกข์ของชีวิตอื่น ๆ และการดำรงชีวิตตามหลักอหิงสาในการกระทำทุกอย่างเพื่อไม่ไปเพิ่มความทุกข์ให้มากขึ้น ผู้รู้แจ้งหรือผู้ที่จิตใจได้รับการบ่มเพาะมาดีแล้วย่อมรับรู้ความรู้สึก ความทุกข์ยาก และแรงปรารถนาของชีวิตอื่น ๆ ได้อย่างประณีต พวกเขาจะสามารถขยายอาณาบริเวณแห่งจิตใจตนออกไปเป็นหนึ่งเดียวกับจิตใจของชีวิตอื่น ๆ ได้ ประการที่สอง ตามหลักการของอหิงสานั้น ความรู้สึกร่วมทุกข์พื้งแผ่กว้างออกไปถึงสรรพชีวิต บุคคลผู้มีความอ่อนโยนนั่นย่อมอ่อนโยนกับทุกสิ่งและเห็นคุณค่าของชีวิตทั้งปวง ไม่จำเพาะเพียงชีวิตมนุษย์เท่านั้น^{๕๙}

การไม่เบียดเบียนกันและกันมีพื้นฐานมาจากจิตใจดีงามหรือที่เรียกกันว่า มโนธรรม (เทวธรรม) ประกอบด้วยส่วนสำคัญ ๒ ประการ คือ ๑) มีหิริ ความละอายบาป ความละอายใจที่จะทำทารุณกรรมสัตว์หรือฆ่าสัตว์ เป็นความละอายที่มาจากจิตใจหรือเจตนาที่กลัวต่อการที่จะทำความชั่วทุกประการ โดยเฉพาะการทารุณสัตว์ด้วยคำนี้ถึงว่าการกระทำที่นำไปแล้วจะให้ผลเป็นทุกข์ โทษ ตีเตียน ต่อตนเอง หิริเป็นธรรมคุ้มครองโลกให้ร่มเย็นเปรียบเสมือนเป็นเกราะคุ้มครองจิตใจและยับยั้งไม่ให้ทำชั่วทุกประการ ทำให้บุคคลคิดดี พูดดี ทำดี ดำรงตนไว้มั่นในทำนองคลอง

^{๕๙} David Kinsley, *Ecology and Religion* แปลโดย لطาพรพรณ ศุภมันตรา, (กรุงเทพมหานคร : สวนเงินมีมา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙๐-๑๙๒.

ธรรม และ ๒) โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาปที่เกิดจากการทำทารุณสัตว์หรือฆ่าสัตว์ เป็นความเกรงกลัวต่อผลของการทำทารุณกรรมว่าให้ผลเลวร้าย เป็นทุกข์ โทษ หรือตกนรก เป็นต้น โอตตปปะจึงเปรียบเสมือนเกราะป้องกันระวังไม่ให้คนทำความชั่วเพราะเกรงกลัวต่อผล^{๖๐} ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องพยายามเรียนรู้เข้าใจถึงความรู้สึกหรือจิตใจของผู้อื่นหรือสัตว์แล้วนำมาเทียบเคียงกับความรู้สึกหรือจิตใจที่ตนเองเป็นอยู่ด้วยหัวใจที่อ่อนโยน มองเห็นคุณค่าของชีวิตอื่น ๆ แล้วปฏิบัติต่อสัตว์อย่างไม่เบียดเบียนกันทางกายและวาจา ไม่ทุจริต ๓ อย่าง คือ ความประพฤติชั่วทางกาย ความประพฤติชั่วทางวาจา และความประพฤติชั่วทางใจ แต่มีความประพฤติดีงาม ประพฤติชอบทางกาย วาจา และใจ^{๖๑}

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาเสนอพุทธธรรมที่เป็นทั้งตัวหลักการและตัวปฏิบัติการ ต่อระบบนิเวศวิทยาคือการมองสรรพสิ่งแบบองค์รวมที่เชื่อมบรรสานกัน และต่อการแก้ไขปัญหาเรื่องการทำทารุณสัตว์ด้วยวิธีการที่เรียกว่า อวิหิงสา คือการไม่เบียดเบียนกัน กล่าวคือให้มีเมตตากรุณาต่อกัน ด้วยจิตใจที่อ่อนโยน มีความอดทนอดกลั้น มีสติปัญญาในการแก้ไขปัญหา ทำให้พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งสันติภาพ เป็นศาสนาแห่งการไม่เบียดเบียน

จากที่อภิปรายมาทั้งหมดสรุปได้ว่า การปฏิบัติต่อสัตว์จะต้องครอบคลุมภาวนาทั้ง ๔ ด้าน โดยตัวของภาวนาเองแล้วมีสรุปลง ก็จะได้เห็นว่า ย่อเหลือเพียง ๓ ด้านก็ได้ คือ ด้านปัญญาภาวนา (การฝึกฝนพัฒนาด้านความคิด) ด้านจิตตภาวนา (การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ) และด้านพฤติกรรม (การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรม) ตามหลักไตรสิกขา^{๖๒} เมื่อได้ปัญญาเป็นแกนนำแห่งการศึกษาแล้วก็พัฒนาภายในตัวบุคคลที่เป็นผู้ปฏิบัติได้ต่อไป ในทัศนะของผู้วิจัยแล้วมองว่าเราอาจจัดลงได้ ๓ ด้าน โดยเน้น ๑) ด้านกายภาวนาที่เน้นปัจเจกชน ๒) ด้านศีลภาวนาที่เน้นสังคม ๓) รวมปัญญาและจิตตภาวนาเข้าด้วยกัน กลายเป็นอำนาจแห่งปัญญา อำนาจแห่งเมตตา และอำนาจแห่งศีลธรรมอธิบายก็คือ ปัญญาและจิตนี้ทั้งปัจเจกชนและสังคมจะต้องเน้นสร้างกระบวนการให้เกิดเป็นความรู้ความเข้าใจและมีจิตใจที่เมตตาต่อสรรพสัตว์ จึงจะสามารถปฏิบัติต่อสัตว์ได้อย่างถูกต้องและดีงามตามพื้นฐานที่จะกระทำได้ ตัวปัจเจกชนเมื่อมีปัญญาภาวนาและจิตตภาวนาแล้วก็สามารถทำการสร้างสรรค์ จัดการ หรือแก้ไขปัญหาได้ เช่นเดียวกับสังคมเมื่อมีพื้นฐานด้านปัญญาและจิตใจที่ได้รับการฝึกฝนอบรมแล้วก็จะสามารถกระทำได้เช่นเดียวกัน ในกระบวนการฝึกฝนพัฒนาตนเพื่อให้มีชีวิตที่ดีงามนั้น การฝึกฝนความรู้จักคิด หรือคิดเป็น จะเป็นปัจจัยชักพาไปสู่ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น ตลอดจนความเชื่อถือถูกต้อง ที่เรียกว่า สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นแกนนำของชีวิตที่ดี

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน พ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๓๙๐-๓๙๑.

^{๖๑} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๐.

^{๖๒} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๑๑-๑๒. ระบบการพัฒนาคนตามหลักไตรสิกขาและการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ สามารถดูรายละเอียดได้ในหนังสือ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” หน้า ๒๓๘-๒๕๘.

งามทั้งหมด^{๖๓} การปฏิบัติต่อสัตว์จะต้องยึดหลักธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งการปฏิบัติที่ได้ที่เรียกกันว่า อธิบา^{๖๔}

ด้วยกระบวนการทำงานดังกล่าวจะสามารถส่งเสริมหรือผลักดันให้ปัจเจกชนและสังคมนั้นเกิดการเปลี่ยนแปลงและสนับสนุนให้ศีลธรรมในพระพุทธศาสนานั้นก้าวหน้าเจริญต่อไป ดังที่พระไพศาล วิสาโล มองว่า การส่งเสริมศีลธรรมนั้นจะต้องผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือปฏิรูปรอบด้านวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม และระบบความสัมพันธ์ทางสังคมเพื่อให้เกื้อกูลต่อศีลธรรม โดยมาตรการเหล่านี้ ๑) เสริมสร้างสายสัมพันธ์ครอบครัว ๒) พัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ๓) พัฒนาบทบาทของวัดและคณะสงฆ์ ๔) ปฏิรูปการศึกษา ๕) เสริมสร้างองค์กรประชาสังคม ๖) ปฏิรูปสื่อเพื่อมวลชน และ ๗) ลดอิทธิพลของบริโภคนิยมและอำนาจนิยม^{๖๕} แม้มุมมองนี้จะมองอย่างองค์รวมแต่ก็เชื่อได้ว่าหากจะแก้ไขปัญหาแล้วรายละเอียดแต่ละประเด็นต้องชัดเจนไปด้วย

อย่างไรก็ตาม เท่าที่กล่าวมานี้จะเห็นได้อย่างชัดว่า การปฏิบัติต่อสัตว์ตามแนวทางที่เสนอนี้จะก่อให้เกิดสิ่งดีหลายประการ คือ

๑. ได้เมตตา-กรุณาที่เป็นสากล คือแผ่ความรู้สึกเป็นมิตรไมตรีมีความรักความปรารถนาประโยชน์สุขแก่สัตว์และมนุษย์ทุกคนเสมอเหมือนกันโดยไม่แบ่งแยก
๒. ได้ความเป็นมนุษย์ที่เป็นสากล คือความเป็นมนุษย์ที่จะต้องมองเห็นเข้าใจให้ความนับถือเสมอกัน ไม่แบ่งแยกกัน การทำร้ายและเบียดเบียนเป็นความไม่ดีงามทั้งสิ้น
๓. ได้ความจริงที่เป็นสากล คือหลักความจริงที่เป็นกลาง ๆ มีผลเสมอเหมือนกัน^{๖๖}
๔. ชีวิต งาน และสังคมที่สมบูรณ์ กล่าวคือทำให้ชีวิตนั้นสมบูรณ์เพราะสิ่งเกื้อกูลเหล่านี้คือการทำงาน ทรัพย์ ไม่มีโรค และไมตรีดีงาม และทำให้สังคมนั้นสงบสุขด้วย^{๖๗}

๔.๒.๓. คนดีในสังคมพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัยมองภาพรวมคือเน้นลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาบางประการและนำเสนอหลักการวิธีการที่เกี่ยวข้องอย่างกว้าง ๆ ต่อการไม่ทารุณสัตว์หรือฆ่าสัตว์ตามหลักศีลข้อที่หนึ่ง และประเด็นต่อมาได้เสนอหลักธรรมที่สนับสนุนในระดับของภavana ๔ ประเด็นที่จะพิจารณาต่อไปคือเรื่องคนดีในสังคมแบบพุทธศาสนา ถ้ามองว่าทุกคนสามารถที่จะทำผิดได้หรือไม่ คำตอบก็คือมีโอกาสที่จะผิดพลาดทั้งทำผิดได้ แต่การทำผิดนั้นหากสามารถปรับปรุงแก้ไขได้ จะเห็นได้ว่าได้กลายเป็นคนดีที่ได้รับการนับถือ เช่น พระองค์สิริมาล เป็นต้น ดังนั้น ผู้ที่เป็นคนดีและมีความรู้จึงเป็นผู้ที่สังคม

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม**, หน้า ๑๒.

^{๖๔} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗ . และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ธรรมบุญชีวิต**, หน้า ๓๖.

^{๖๕} พระไพศาล วิสาโล, **ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่**, หน้า ๒๔-๔๔.

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **มองสันติภาพโลกผ่านภูมิหลังอารยธรรมโลกวิวัฒน์**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สว, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑๖-๒๑๗.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **ชีวิต งาน และสังคมที่สมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๘). และ วศิน อินทสระ, **สิ่งเกื้อกูลชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สภาการศึกษาหมามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔). พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี, **เมตตาธรรม**, หน้า ๔๔-๔๖.

ปรารถนาและต้องการ เพราะทำให้สังคมเจริญก้าวหน้าและสงบสุข ธรรมะอะไรเป็นมาตรฐานวัดมาตรฐานชีวิตของความเป็นคนดี ในที่นี้ การจะเป็นคนได้นั้น จึงได้แก่

๔.๒.๓.๑ คนดีเพราะมีธรรมประจำจิต หมายถึง เป็นคนดีเพราะมีปัญญาที่มีจิตใจดีงามด้วยธรรมะ ปัญญาจะทำให้ฉลาดคิดสร้างสรรค์ประโยชน์เพื่อสัตว์ ชุมชน สังคม สิ่งแวดล้อม จิตใจดีงามมีเมตตากรุณาก็จะทำให้มองสิ่งรอบตัวอย่างอ่อนโยนปรารถนาดีและลงมือช่วยเหลือเมื่อมีสัตว์หรือผู้อื่นประสบความเดือดร้อน ปัญญาดี จิตใจดีเพราะมีธรรมจึงทำให้กลายเป็นคนดีได้ ผู้วิจัยเห็นว่ามีธรรมะที่ทำให้ดีมากมาย แต่ขอยกตัวอย่างประกอบที่เป็นเครื่องหมายยี่ห้อคนดีได้ คือ

๑. คนที่รู้จักสร้างสรรค์ประโยชน์ คือคนที่รู้จักสร้างสรรค์และบำเพ็ญประโยชน์ของตนเอง สัตว์อื่น และสังคมอย่างต่อเนื่อง มีจิตใจอาสาสมัครที่จะช่วยเหลือเสมอ บุคคลผู้ปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลตนเองและปฏิบัติเพื่อเกื้อกูลผู้อื่นเป็นบุคคลที่ได้รับการสรรเสริญว่าเป็นคนดี^{๖๘}

๒. คนที่ภายในทรงกำลัง คือ มีกำลังที่เกิดจากคุณธรรมความประพฤติปฏิบัติที่เป็นหลักประกันของชีวิต ซึ่งทำให้เกิดความมั่นใจในตนเองจนไม่มีความหวาดหวั่นกลัวภัย มีกำลังหรือมีอำนาจ ที่เรียกว่า พลธรรม ๔ ประการ คือ ๑) ปัญญาพล (กำลังคือปัญญา) คือ มีปัญญาพิจารณาด้วยดีถึงความดีหรือความชั่ว มีโทษหรือไม่มีโทษ คนมีปัญญาทรมาย่อมกลัวภัย ส่วนคนมีปัญญาย่อมไม่กลัวภัยต่าง ๆ ๒) วิริยพล (กำลังคือความเพียร) คือ สร้างฉันทะ พยายาม ปรารถนา ความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น ให้เข้มแข็งมั่นคง ไม่ท้อถอย ๓) อนุวัชพล (กำลังคือกรรมที่ไม่มีโทษ) คือ ทำงานที่ไม่มีโทษทางกาย ทางวาจา และทางใจ และ ๔) สังคหพล (กำลังคือการสงเคราะห์) คือ สงเคราะห์กันและกันในด้านการให้ พุดจาไพเราะ บำเพ็ญประโยชน์ และการวางสม่ำเสมอ^{๖๙}

๓. คนที่สร้างสรรค์สุขเสริมได้ยอดเยี่ยม หมายถึง คนที่สามารถสร้างความสุขสำหรับตนเองได้ ในที่นี้หมายถึงความสุขของคฤหัสถ์หรือสุขของชาวบ้าน เป็นความสุขที่ชาวบ้านทั่วไปควรพยายามสร้างสรรค์ให้ได้สม่ำเสมอ มี ๔ ประการ คือ ๑) สุขเกิดจากความมีทรัพย์ (อตัลสุข) ๒) สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ (โภคสุข) ๓) สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ (อนนสุข) และ ๔) สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ (อนุวัชสุข)^{๗๐} ความสุขที่เกิดจากการเลี้ยงสัตว์ก็เป็นสุขที่พึงปรารถนา แต่ก็ต้องรู้จักเลี้ยงให้ดี มีความรักให้เสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใดก็ตาม

๔. คนที่มีกตัญญูทศเวทิตาธรรม^{๗๑} คือ การกตัญญูทศเวทิต่อผู้อื่นที่มีพระคุณนั้น พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญว่าเป็นมงคลอย่างยอดเยี่ยม ๑ ใน ๓๘ มงคล ในมงคลสูตร คนกตัญญูนั้นเป็นคนไม่ดีเพราะมักประทุษร้ายมิตรคือผู้ที่ทำคุณประโยชน์ให้ แม้สัตว์เดรัจฉานและต้นไม้ที่มี

^{๖๘} อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๙๗-๙๘/๑๔๖-๑๕๐. อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๑/๙๐. ๒๒/๑๙๓/๓๒๕-๓๒๙. และ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, หน้า ๓๑-๓๒.

^{๖๙} อัง. นวก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๓๙-๔๔๑. ภัยที่กล่าวถึงในพระสูตรนี้ ได้แก่ ๑. อาชีวิกภัย (ภัยเนื่องด้วยการเลี้ยงชีพ) ๒. อสิลอกภัย (ภัยคือความเสื่อมเสียชื่อเสียง) ๓. ปริสสารัชชภัย (ภัยคือความครั่นคร้ามในบริษัท) ๔. มรณภัย (ภัยคือความตาย) ๕. ทุกคติภัย (ภัยคือทุกคติ)

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๑๐๕-๑๐๖.

^{๗๑} อัง. ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๗๗. ๒๐/๑๒๐/๑๑๔. อัง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๔๓/๒๓๙. ๒๒/๑๙๕/๓๓๔. ขุ. ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๘.

คุณประโยชน์ก็จัดว่าเป็นมิตร ถ้าชาวนาประทุษร้ายวัวควายที่ทำประโยชน์ให้ก็ชื่อว่าประทุษร้ายมิตร ช้าง สุนัข แมว ม้า หรือสัตว์อื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อมนุษย์ฆ่าหรือทารุณกรรมต่อสัตว์ก็ชื่อว่าประทุษร้ายมิตร ความอกตัญญูจึงเป็นเครื่องหมายของคนไม่ดี ส่วนความเป็นคนกตัญญูกตเวทินั้น เป็นยี่ห้อ เป็นเครื่องหมาย เป็นสัญลักษณ์บ่งบอกได้ถึงความเป็นคนดี กตัญญู คือรู้จักบุญคุณที่คนอื่นกระทำไว้แล้ว ส่วนกตเวทินั้น คือการกระทำตอบแทนเท่าที่จะพึงกระทำได้ ทั้งด้านกาย วาจา และจิตใจ ดังนั้น ความกตัญญูกตเวทินี้เราสามารถกระทำต่อมิตรคือทำต่อสัตว์ ต่อบุคคล และต่อสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่มีคุณสร้างสรรค์ประโยชน์ให้กับเรา สรุปก็คือ ความกตัญญูกตเวทินี้เป็นเครื่องวัดบุคคลให้รู้ว่าเป็นคนดีหรือไม่อีกตัวชี้วัดหนึ่ง ผู้ที่กระทำดีย่อมได้รับความยกย่องนับถือจากสังคมและเป็นที่นิยมชมชอบ

กล่าวโดยสรุป คนดีขั้นแรกคือดีเพราะมีธรรมประจำจิตใจ มีความรู้ความสามารถดี มีสติปัญญาในการคิดพิจารณาถึงคุณและโทษของการกระทำหรือสิ่งต่าง ๆ แล้วกระทำอย่างเหมาะสมด้วยเจตจำนงที่ประกอบเมตตากรุณา มีการปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่กาลและเวลาเพื่อพัฒนาตนเองอยู่เสมอ คนที่มีธรรมะประจำจิตใจอย่างมั่นคงจึงเป็นคนดีชนิดหนึ่งในพระพุทธศาสนา

๔.๒.๓.๒ คนดีเพราะยึดหลักกรรม คือ คนดีนั้นเพราะเข้าใจในกฎแห่งกรรมและรู้จักกระทำกรรมดี (กุศลกรรม) ละเว้นกรรมชั่ว และชำระจิตใจให้บริสุทธิ์แจ่มใส มีศรัทธาในกรรม คือ ๑) กรรมสัทธา เชื่อในเรื่องกรรม ๒) วิปากสัทธา เชื่อในเรื่องผลแห่งกรรม ความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมนี้จะเป็แรงจูงใจให้กระทำแต่กรรมดี ซึ่งการทํานี้จะแยกแยะให้เราเป็นคนดีหรือคนเลวก็ได้ กรรมที่ทําลงไปของปัจเจกชนจำนวนมากก็อาจกลายเป็นกรรมร่วมกันของสังคม เป็นความเคยชินของปัจเจกชนและสังคม ประเด็นสำคัญที่คู่กับการทำดีก็คือมีเจตนาที่ดีในการกระทำดังที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมา อีกอย่างหนึ่ง คำว่า กรรม นั้น ยังมีความหมายบ่งบอกถึงการงานด้วย คนที่เป็นคนดีนั้นเพราะมีการงานทำหรือเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต มีวิชาความรู้ประกอบกัน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของความประเสริฐดีงาม เป็นตัวกำหนดพิจารณาให้รู้ว่าเป็นคนดีได้หรือไม่ หรือเป็นสังคมที่ดีได้หรือไม่ ได้แก่ การงาน วิชาความรู้ ธรรมะ และศีล ทำให้ชีวิตประเสริฐสูงสุด (กมฺมํ วิชา จ ธมฺโม จ สํลํ ชีวิตมุตฺตม) ^{๗๒} มีพุทธพจน์บทหนึ่งที่ยอมรับกันทั่วไปเกี่ยวกับการเป็นคนดีนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับชั้นวรรณะหรือการงานหรืออะไรก็ตาม แต่กรรมคือการกระทำนั่นเองทำให้แยกแยะได้ว่าเป็นคนดีหรือไม่ “บุคคลไม่ได้เป็นคนเลวเพราะชาติ ไม่ได้เป็นคนดีเพราะชาติ แต่เป็นคนเลวเพราะการกระทำเป็นคนดีเพราะการกระทำ” ^{๗๓} และ “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ไปต่าง ๆ คือให้ทรมานและประณีต” ^{๗๔} ดังนั้น เมื่อจะตัดสินใครคนหนึ่งว่าดีหรือเลวหรือไม่ จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับชาติชั้นวรรณะ แต่ให้ดูที่การกระทำหรือกรรมของคนนั้นเป็นหลัก ผู้กระทำดี สร้างสรรค์ประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคม จึงได้ชื่อว่า เป็นคนดีในพระพุทธศาสนา

^{๗๒} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๔๘/๖๒.

^{๗๓} พ. ส. (ไทย) ๒๕/๑๓๖-๑๔๒/๕๓๑-๕๓๒.

^{๗๔} พ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๕/๘๔.

๔.๒.๓.๓ คนดีเพราะมีศีลธรรม คือคนที่ไม่ทำผิดศีลข้อที่หนึ่ง และร่วมกันสร้างสรรค์สังคมให้น่าอยู่ คนดีเพราะมีศีลธรรม คือคนที่ปฏิบัติตามหลักเบญจศีลเบญจธรรม ในส่วนของตนเองนั้นก็ปฏิบัติตามหลักศีลอย่างมั่นคง ไม่คลอนแคลน ไม่หวั่นไหว ไม่คลาดเคลื่อน ไม่ต่างพร้อยอยู่แล้ว ในด้านธรรมะก็มีจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตากรุณาที่จะช่วยเหลือสรรพสัตว์ที่เดือดร้อน มีความสุขที่ได้ช่วยเหลือสัตว์เหล่านี้ หลักศีลธรรมจึงเป็นหลักพื้นฐานของชาวพุทธ เป็นมาตรฐานชีวิตของชาวพุทธทั้งหลายที่จะพึงถือปฏิบัติให้ได้ตามความเหมาะสมกับภาวะของตนเอง ซึ่งในบทสรุปของศีลนั้นให้อานิสงส์อย่างกว้างไว้คือ สามารถเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เจริญด้วยโภคสมบัติ และเข้าถึงพระนิพพานได้ ชาวพุทธจึงไม่เพียงแต่ไม่ฆ่าไม่ทำทารุณกรรมต่อสัตว์เท่านั้น ยังมีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา แม้จำเป็นจะต้องฆ่าเพื่อดำรงชีวิตของตนเอง แต่ก็ไม่ทำทารุณกรรมต่อสัตว์ มองให้ลึกซึ้งแล้วก็ปฏิบัติตนเหมือนกับคนที่บริโภคเนื้อของบุตรน้อยที่รักที่สุด จึงต้องปฏิบัติอย่างดีที่สุดเท่าที่ตนเองจะทำได้ ไม่ให้หลักศีลธรรมและกฎหมายขัดแย้งกันเอง ใช้สติปัญญาและกรุณาแก้ไขปัญหา คำนึงถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นหลัก

สรุปว่า คนดีในสังคมพุทธนั้น แบ่งได้ ๒ จำพวก คือ ๑) พระสงฆ์ ที่จะต้องปฏิบัติตนด้วยการเน้นความหลุดพ้นเป็นหลักด้วยการปฏิบัติตามแนวทางไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ๒) คฤหัสถ์ที่ปฏิบัติตนได้ตามหลักศีลธรรมหรือจะเน้นตามหลักพื้นฐานในบุญกิริยาวัตถุคือ ทาน ศีล และภาวนา การบ่มเพาะศีลธรรมตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้แก้ไขปัญหาคารhutสัตว์ได้ โดยเฉพาะปัจเจกชนที่แม้จะถูกเน้นก็ตาม แต่เมื่อปัจเจกชนในแต่ละหน่วยในสังคมนั้นสามารถมีแนวคิดในทางเดียวกัน (ทิวฐิสามัญญตา) และปฏิบัติไปตามแนวทางเดียวกันได้ (ศีลสามัญญตา) ก็จะทำให้สังคมนั้นเจริญก้าวหน้าด้วยดี แต่เมื่อปัจเจกชนเสียศูนย์ขาดหลักในการปฏิบัติก็กลายเป็นคนไม่ดีของสังคม สังคมที่มากไปด้วยปัจเจกชนอย่างนี้ย่อมเป็นสังคมที่วุ่นวายไม่สงบสุขไปได้ อีกอย่างหนึ่งที่จะต้องเน้นก็คือแม้กรรมจะเป็นส่วนปัจเจกชนก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นก็กระทบกับสังคมด้วย ซึ่งจะคอยก่อกวนให้สังคมนั้นขาดทะเลาะพร้อยกลายเป็นสังคมที่วุ่นวายและเป็นกรรมของสังคมนั้นด้วย ตัวอย่างของปัจเจกชนที่มีอยู่ในสังคมที่รักสัตว์ ชอบช่วยเหลือสัตว์ก็มีอยู่มากมาย เช่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชที่ทรงเลี้ยงสุนัขไว้หลายตัว โดยเฉพาะทองแดงได้กลายเป็นสุนัขยอดนิยม เป็นต้น ทำให้สังคมหันมาสนใจและใส่ใจกับสุนัขของตนเองหรือสุนัขจรจัดมากขึ้น ไม่ทำร้ายไม่ทารุณ อย่างน้อยก็แจ้งให้เจ้าหน้าที่มาจับไปไว้ที่ศูนย์พักพิงเพื่อดูแลกันต่อไปและไม่เป็นการสร้างภาระและปัญหาให้กับสังคมด้วย

๔.๒.๔ การประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อการปฏิบัติต่อสัตว์

จากที่ได้อภิปรายมาทั้งหมดนั้น จะเห็นได้ว่า มีหลักพุทธธรรมที่มาสสนับสนุนการปฏิบัติต่อสัตว์ในกรอบของภาวนา ๔ เพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้นผู้วิจัยเห็นว่า การประยุกต์ใช้กับสถานการณ์จริงน่าจะแนวทางหนึ่งที่จะทำให้เห็นภาพของบทนี้ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ต้องใช้หลักการนี้คือชาวพุทธที่อยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งจะครอบคลุมทั้งด้านปัจเจกชน สังคม และระบบธรรมชาติ และทำอย่างไร การปฏิบัติตามแนวทางนี้จะเป็นการปฏิบัติที่เป็นสัมมาปฏิบัติคือเอื้อเกื้อกูลต่อชีวิตของทุกฝ่าย ด้วยการดำเนินตามอย่างประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมองว่าสามารถนำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้ได้ตามกรอบ ดังต่อไปนี้

๔.๒.๔.๑ รู้จักจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์ รัฐหรือปัจเจกชนจะต้องจัดสวัสดิภาพให้แก่สัตว์อย่างเหมาะสม กล่าวคือ การจัดความสะดวกให้กับสัตว์เพื่อความสุขของชีวิตสัตว์จะได้ปลอดภัยจากการถูกทารุณกรรม หลีกเลี่ยงการอยู่อย่างหวาดระแวงกันและกัน ด้วยการจัดสรรระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติอย่างเหมาะสมและการเลี้ยงดูที่เป็นไปอย่างที่ถูกที่ควรจะเป็นสำหรับซึ่งจะไม่เข้าข่ายการทารุณสัตว์ สวัสดิภาพที่ควรจัดนั้น เช่น

๑. มีกฎหมายที่ชัดเจนและสนับสนุนกฎหมายแห่งศีลธรรม เพื่อประโยชน์ของสัตว์และผู้เลี้ยงสัตว์ สังคม และระบบธรรมชาติ ซึ่งจะต้องเน้นระเบียบวินัยให้มาก สามารถที่จะลงโทษผู้กระทำความผิด และสนับสนุนส่วนที่เป็นการสร้างเสริมความดีให้กับสังคมโดยให้เอื้อต่อองค์กร สมาคม และปัจเจกชนด้วย

๒. ให้บริการข้อมูลข่าวสาร ด้วยการประชาสัมพันธ์หรือการโฆษณาเพื่อรณรงค์ให้สังคมรับรู้ถึงการทารุณกรรมและการมีส่วนร่วมในการป้องกันปัญหา หรือสื่อสารอื่น ๆ ที่จำเป็น รวมทั้งมีเทคโนโลยีต่าง ๆ ที่จะนำมาทำงานเพื่อสัตว์ให้เกิดประสิทธิผล เช่น เฟซบุ๊กส์ อีเมล โทรศัพท์ เครื่องตรวจสอบ เป็นต้น มีการตรวจสอบกรณีที่เป็นกรณีข้อสงสัยต่าง ๆ ได้ และจัดให้มีอาสาสมัครในการดูแลสัตว์บางชนิด เช่น รับสมัครเลี้ยงสุนัขหรือแมว เป็นต้น สำหรับผู้ที่มีจิตใจรักสัตว์ เมื่อไม่สามารถดูแลสัตว์จำนวนมากก็หาอาสาสมัครในการเลี้ยงดู

๓. สร้างเขตอภัยทานให้แก่สัตว์ ส่งเสริมสนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์เกี่ยวกับสัตว์ เช่น หมู่บ้านควาย หมู่บ้านช้าง หมู่บ้านงู สถานที่พักพิงสัตว์ เป็นต้น มีการสร้างคลินิก หน่วยกู้ภัยสัตว์ สถานพยาบาลรักษาสัตว์ หรือโรงพยาบาลสัตว์ จัดสรรงบประมาณที่เพียงพอต่อการดูแลสัตว์และเจ้าหน้าที่ มีแหล่งพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้เรื่องราวของสัตว์ และไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เช่น การตัดไม้ทำลายป่า การทำลายแหล่งน้ำ อากาศเป็นพิษ เป็นต้น

๔. สวัสดิภาพในการขยายเผ่าพันธุ์ของสัตว์ การสืบพันธุ์เพื่อขยายเผ่าพันธุ์ของสัตว์ชนิดนั้น ๆ จะต้องไม่ขัดขวางต่อธรรมชาติของสัตว์ ไม่เข้าไปกำหนดเร่งหรือทำลาย เป็นการขยายเผ่าพันธุ์ให้ดำรงอยู่ได้และไม่ให้สูญสายพันธุ์ไปได้ การพัฒนาสายพันธุ์ควรที่จะเป็นไปตามกฎของธรรมชาติและควรทำเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เช่น กรณีการทำหมันสุนัขเร่ร่อน เพื่อควบคุมจำนวนประชากรไม่ให้มีจำนวนมากเกินไป ซึ่งยากต่อการควบคุมจำนวนของสัตว์และสร้างปัญหาให้กับสังคม ก็ควรจะทำเท่าที่จำเป็น เป็นต้น

๕. สวัสดิภาพในการแสวงหาอาหาร สัตว์ทุกชนิดดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร ไม่ควรที่จะทำลายแหล่งอาหารของสัตว์ เช่น ป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น จนทำให้เกิดความขาดแคลนนำไปสู่การบุกรุกถิ่นฐานของมนุษย์ เช่น กรณีของช้างป่าที่เข้ามาหากินยังถิ่นมนุษย์ทั้งที่เคยเป็นแหล่งอาหารมาก่อน (โปง) เป็นต้น อันทำให้เกิดการต่อสู้กันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ การไม่รุกรานหรือทำลายป่าก็ถือเป็นการช่วยเหลือสัตว์ในด้านการกินอยู่ของสัตว์ทุกชนิด และช่วยให้ระบบนิเวศวิทยาธรรมชาตินั้นไม่พังสลายลงเร็วขึ้น

๖. สวัสดิภาพในแหล่งที่อยู่อาศัย การรักษาป่าไม้หรือระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติไว้โดยไม่เข้าไปรุกรานสถานที่อยู่อาศัย จะทำให้สัตว์นั้นสามารถมีที่อยู่ปลอดภัย ไม่ต้องหวาดกลัวต่อภัยจากมนุษย์ (โดยเฉพาะกลุ่มนักล่าสัตว์ป่า) พื้นที่ป่าจะมีพอสมควรแก่การอยู่อาศัย และประกอบด้วยแม่น้ำ ภูเขา ป่าไม้ พืชพันธุ์ธัญญาหารที่อุดมสมบูรณ์ การบุกรุกถิ่นของสัตว์ ทำให้

สัตว์ไม่มีที่อยู่อาศัย จนถึงขั้นบุกรุกเข้าเมืองและอาศัยตามตรอกซอกซอยในเมืองอย่างยากลำบาก และมักถูกทารุณกรรมจากมนุษย์และสัตว์อื่น การหาอาหารดำรงชีวิตก็ยากลำบากและต้องดำรงชีวิตอย่างหลบ ๆ ซ่อน ๆ ระบบนิเวศวิทยาจึงมีความสำคัญกับสัตว์ไม่น้อยไปกว่าที่สำคัญกับมนุษย์

สรุปว่า การจัดสวัสดิภาพสำหรับสัตว์มีส่วนสำคัญอย่างมากที่จะต้องคำนึงถึงคือ ชีวิตของสัตว์ เจ้าของสัตว์เลี้ยงนั้น และธรรมชาติของสัตว์นั้น ที่จะต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้มากถึงความเหมาะสมกับสิ่งที่สัตว์จะได้รับ และต้องมีจิตใจประกอบด้วยเมตตากรุณา สงเคราะห์ต่อสัตว์ เพื่อไม่ให้สัตว์นั้นทุกข์ทรมานที่จะได้รับ อีกอย่างหนึ่งคือ เมื่อมองแยกย่อยก็จะเห็นว่าสัตว์มีระบบมีพฤติกรรมหรือที่เรียกว่าธรรมชาติของสัตว์ที่จะต้องอยู่ในป่า รักอิสรภาพ และส่วนลึกก็คือสัตว์นั้นก็เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ต้องมองให้ออกถึงองค์รวม และเมื่อเกิดปัญหาที่ต้องจัดการจะได้บริหารจัดการอย่างถูกต้อง และจิตใจก็จะไม่เกิดเป็นทุกข์

๔.๒.๔.๒ ไม่ใช้วิธีการรุนแรงต่อสัตว์ การทารุณกรรมต่อสัตว์นั้น มักจะมาจากวิธีการอันหลากหลาย และอาวูรุมมากมายที่ใช้ในการทารุณกรรมต่อสัตว์ ดังนั้น กรรมวิธีในการทารุณกรรมต่อสัตว์ก็ต้องถูกห้ามด้วยกฎหมายส่วนหนึ่ง และส่วนหนึ่งก็มาจากจิตสำนึกของปัจเจกชนที่กระทำการเอง โดยต้องมองเปรียบเทียบให้ได้ว่า เรากลัวความเจ็บปวดจากอาวูรุมานาประการ เราไม่อยากเจ็บปวดหรือถูกทำร้าย ฉนั้นใด สัตว์อื่นก็กลัวความเจ็บปวดและไม่อยากถูกทำร้ายด้วย ฉนั้นนั้น ความรู้สึกนี้มีเท่าเทียมกันทั้งในสัตว์และมนุษย์ เมื่อเวลาได้รับความเจ็บปวดมันจะต้องแสดงอาการทางสีหน้าหรือส่งเสียงร้องเช่นเดียวกัน จิตสำนึกนี้เมื่อเกิดขึ้นจะทำให้เราไม่ประทุษร้ายสัตว์ ไม่ทรมาน ไม่เบียดเบียน ไม่ทารุณกรรมต่อสัตว์ด้วยวิธีการนานา ซึ่งเรื่องนี้จะต้องตระหนักและสอนกันให้มากในสังคม ผู้วิจัยเห็นว่ากรรมวิธีเหล่านี้ควรที่จะลด ละ เลิก ได้แล้ว หรืออย่างน้อยก็ต้องทำให้สัตว์นั้นทรมานน้อยที่สุด เช่น

๑. ล้มเลิกการฆ่าสัตว์ ดักจับสัตว์ และผลิตภัณฑ์ที่ส่งเสริมกิจกรรม กล่าวคือ การทำลายหรือฆ่าชีวิตสัตว์ด้วยความพยายามอย่างมากและด้วยทุกวิธีการนั้น มีความผิดทั้งในด้านกฎหมายและศีลธรรม แต่เมื่อจำเป็นต้องฆ่าสัตว์แล้ว ก็ต้องทำอย่างไรให้สัตว์นั้นรู้สึกทรมาน แม้ผลการกระทำจะเป็นเช่นนี้ แต่เกณฑ์หลักคือเจตนาในการฆ่าต่างหากที่สำคัญ เมื่อจิตปราศจากเจตนาแต่ต้องดำเนินการตามกฎหมายหรือเพื่อสังคมส่วนรวมแล้ว ก็ต้องลงมือทำได้ เช่น การฆ่านก การฆ่าเป็ด การฆ่าไก่ เพื่อกำจัดการแพร่ระบาดของโรค และเพื่อควบคุมและปรับสมดุลให้กับธรรมชาติ เป็นต้น ก็เป็นสิ่งจำเป็น โดยเฉพาะเมื่อคิดว่าผลกระทบนี้จะเกิดอย่างกว้างขวางต่อทั้งมนุษย์ สัตว์ และระบบนิเวศวิทยา ดังนั้น การฆ่าในลักษณะนี้ ผู้วิจัยมองว่ายังสามารถทำได้ ดังเช่นงานวิจัยของวัลลภา อัครปติ ได้วิจัยเป็นตัวอย่างไว้แล้ว

ตัวอย่างหนึ่งที่เป็นการประยุกต์ใช้กับสังคมปัจจุบันเพื่อให้รู้เท่าทันโลกและดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกัน ท่านติช นัท ฮันห์ ได้ประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อเป็นแนวทางบางอย่างในการฝึกอบรมสติในชีวิตประจำวัน หรือเป็นบทบัญญัติเพื่อสังคมที่สงบสุขและมีสติในการบริโภคสิ่งต่าง ๆ เพื่อไม่ให้เกิดทุกข์ โทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นและเกิดสันติสุขร่วมกัน เรียกว่า “ข้อฝึกอบรมสติ ๕ ประการ” ในศีลข้อที่หนึ่งนั้นเป็นข้อฝึกอบรมสติที่ว่า

การปกป้องชีวิต ด้วยความตระหนักรู้ถึงความทุกข์จากความรุนแรงและการทำลายชีวิต ข้าพเจ้าขอตั้งปณิธานที่จะบ่มเพาะปัญญาเห็นแจ้งของความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ของสรรพสิ่ง (การเป็นดั่งกันและกัน) และหล่อเลี้ยงเมตตากรุณาจิตให้เปี่ยมบาน เพื่อที่จะปกป้องชีวิตของมนุษย์ สัตว์ พืช และสภาพแวดล้อมของสรรพชีวิตเหล่านั้น ข้าพเจ้าขอตั้งปณิธานที่จะไม่ทำลายชีวิต ไม่ปล่อยให้ผู้อื่นทำลายชีวิต และไม่สนับสนุนการกระทำใดๆ ที่ก่อให้เกิดการทำลายชีวิตใดชีวิตหนึ่งบนโลกนี้ ไม่ว่าจะด้วยความคิด หรือการดำเนินชีวิตประจำวันของข้าพเจ้าก็ตาม ข้าพเจ้าเห็นว่าการก่อความรุนแรงทั้งหลาย มีสาเหตุจาก ความโกรธ ความกลัว ความออยาก ความคับแค้น และความเชื่ออย่างมมาย ที่มีรากมาจากความคิดที่เป็นสองขั้ว และแบ่งแยก ข้าพเจ้าตั้งปณิธานที่จะเรียนรู้ ผูกพัน ให้มีทัศนอันเปิดกว้าง ไร้การแบ่งแยก ไม่ติดยึดกับความเห็นใดความเห็นหนึ่ง ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง หรือระบบความคิดแบบใดแบบหนึ่ง เพื่อที่จะแปรเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์แห่งความรุนแรง ความเชื่ออย่างมมาย และการยึดติดในลัทธิใดๆ ที่มีอยู่ในตัวข้าพเจ้าและในโลก^{๗๕}

กล่าวโดยสรุป การฆ่านั้นเป็นวิธีการที่โหดร้าย เพราะยุติบทบาทการดำรงชีวิตของสัตว์ทุกชนิด การฆ่าจึงไม่ใช่ความประเสริฐโดยตัวมัน ยิ่งเป็นการฆ่าที่มีเจตนารุนแรง ผลการกระทำก็ยิ่งรุนแรงขึ้นไปอีก ทำอย่างไร การฆ่านี้จะลดลงได้ เช่น เมื่อเป็นอาชีพที่ต้องฆ่าก็ลดวิธีการที่รุนแรงลง หรือไม่ฆ่าสัตว์ใหญ่ ไม่ฆ่าสัตว์ที่มีบุญคุณต่อเรา เป็นต้น ลดการกรรมวิธีและลดความรุนแรงในการฆ่าลงให้ได้ และลดความจำเป็นในการฆ่าให้ได้ด้วย โดยเฉพาะการฆ่าที่ประกอบด้วยเจตนา จะได้ลดกรรมหรือผลแห่งกรรมนั้นลงได้ และประพฤติดีดมั่นในศีลธรรมให้มากยิ่งขึ้น ใช้ปัญญาและเมตตากรุณาให้มากขึ้น

๒. ไม่ทำร้ายสัตว์ หมายถึง การกระทำใด ๆ ก็ตามที่เป็นความรุนแรงไม่ถึงตาย แต่ทำให้สัตว์ได้รับความเจ็บปวดทรมานร่างกายหลายอย่าง เช่น อาจพิกลพิการ ทำให้เสียอวัยวะ ทำให้บาดเจ็บสาหัส และทำให้เจ็บปวด เป็นต้น เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเพราะเข้าข่ายทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างชัดเจน และในทางศีลธรรมนั้นถือว่าผิดเพราะเป็นการละเมิดศีลข้อปาณาติบาต (แม้จะไม่ครอบงำประกอบของการกระทำก็ตาม) ส่วนทางกฎหมายปรับหรือจำคุกตามเจตนาและผลของการกระทำคือลหุโทษ กรรมวิธีนี้ถือว่าเป็นความโหดร้ายทารุณต่อสัตว์อย่างมาก เพราะเจ็บปวดอย่างมาก ถ้าถึงขั้นพิการก็ยิ่งทำให้ดำรงชีวิตยากลำบากขึ้นไปอีก

๓. ไม่ทรมานต่อสัตว์ หมายถึง การกระทำทารุณอย่างโหดร้ายหรือโหดเหี้ยมแก่สัตว์โดยขาดเมตตากรุณา เป็นการทรมานสัตว์ให้เดือดร้อน จะรุนแรงมากหรือน้อยก็ตาม กรรมวิธีในการทารุณสัตว์อย่างนี้เป็นสิ่งไม่ควรจะทำและเกิดขึ้นในสังคมพุทธ เช่น

^{๗๕} หมู่บ้านพลัมแห่งประเทศไทย (www.thaiplumvillage.org/), ข้อฝึกอบรมสติห้าประการ, หมู่บ้านพลัมแห่งประเทศไทย ออนไลน์ : http://www.thaiplumvillage.org/index.php?option=com_content&view=article&id=7_&Itemid=4 7 [๑๐ มกราคม ๒๕๕๗].

๑) ไม่ใช้งานหนัก หมายถึง การใช้สัตว์นั้นให้ทำงานหนักหรือใช้เกินกำลังของสัตว์ที่จะทำได้ ทั้งไถนาทั้งลากเข็น เช่น ควายที่ต้องลากไถ ช้างที่ต้องเทียมยานเพื่อขนส่ง หรือลากซุง เป็นต้น

๒) ไม่กักขังหน่วงเหนี่ยว หมายถึง การเลี้ยงไว้ในกรงในคอกเป็นการกักขังไว้ผูกล่ามไว้ด้วยเหตุผลหลายอย่าง เช่น การดูแล การขึ้นชม เป็นต้น

๓) ไม่ขนส่ง หมายถึง ไม่ผูกมัดสัตว์แล้วให้นำไป เช่น ไม่ผูกมัดเปิดหรือโกไว้รวมกันแล้วนำไป (ฆ่าหรือค้าขาย) ไม่หิ้วหามเอาเท้าขึ้นเอาศีรษะลง อันเป็นการทำให้สัตว์เหล่านั้นทรมาน เป็นต้น

๔) ไม่เล่นสนุก หมายถึง ไม่จับสัตว์มาเล่นเพื่อความสนุกสนานบันเทิง เช่น วิธีการเอาประทัดผูกหางสุนัขแล้วเอาไฟจุดแล้วให้ตกใจวิ่งหนีไป การขว้างสัตว์ด้วยก้อนหิน การสาดน้ำร้อน การหักทั้งปีกหรือขาของต๊กแตนหรือจิ้งหรีด เป็นต้น

๕) ไม่ผจญสัตว์ หมายถึง ไม่นำสัตว์มาชนกันมาแข่งขันกันอันเป็นเกมกีฬาชนิดหนึ่ง เช่น การวิ่งควาย ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนสุนัข กัดปลา กัดจิ้งหรีด การล่าสัตว์ เช่น การล่าสุนัข การล่ากวาง เป็นต้น และละครสัตว์ เช่น การนำช้างมาแข่งกีฬา การแสดงโชว์ของเสือหรือสัตว์ชนิดอื่น ๆ เป็นต้น

สรุปว่า กรรมวิธีเหล่านี้ ทำให้สัตว์นั้นบาดเจ็บล้มตายอย่างทรมานมานักต่อนักแล้ว จึงไม่สมควรที่จะใช้วิธีการลงโทษหรือการกระทำอย่างนี้อีก แต่เมื่อจำเป็นต้องทำ เช่น อุตสาหกรรม การทดลอง หรือการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ก็ไม่ควรที่จะให้สัตว์ทุกข์ทรมานก่อน ขณะ หรือหลังการทดลอง และทรมานก่อนจะตาย เมื่อมองเปรียบเทียบกับความรู้สึกเช่นนี้กับมนุษย์แล้ว ทุกคนก็ไม่อยากจะถูกทรมานด้วยวิธีการลงโทษอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน เพราะทำให้เจ็บปวด ทุกข์ทรมานอย่างมาก แม้ไม่ถึงตายก็ต้องพินาศพิการและเก็บฝังไว้ในจิตใจอย่างหลอกลอนจนยากที่จะมีความสุขตลอดไปได้ ดังนั้น กรรมวิธีเหล่านี้ควรจะต้องคิดและตระหนักให้มากถึงความทารุณกรรมของสัตว์ถึงความเจ็บปวดของสัตว์ แล้วหาวิธีการอื่นที่จะไม่ยากลำบากในการใช้เครื่องมือ เมื่อไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะฆ่าได้ ก็ไม่ควรให้สัตว์นั้นถูกฆ่าอย่างทรมาน และควรที่จะหลีกเลี่ยงการทำทารุณกรรมต่อสัตว์ทุกประการ เพราะผลแห่งการกระทำนั้นจะยังติดตามผู้กระทำให้ได้รับผลแห่งกรรมทั้งในชาตินี้และชาติต่อไป ดังที่พระพุทธองค์ทรงสอนให้รักและเคารพชีวิตของสัตว์อื่น หลีกเลี่ยงการทำอาชญากรรมในสัตว์ทุกประการ และทรงสอนให้ใช้สติปัญญาและเมตตากรุณาต่อสัตว์

๔.๒.๔.๓ กรณีในการประยุกต์ใช้หลักธรรม จากประเด็นข้างต้นที่เสนอไว้ในกรอบของการจัดสวัสดิภาพอย่างกว้าง (โดยรัฐและสังคม) ไปสู่การหลีกเลี่ยงการทารุณกรรมต่อสัตว์ด้วยกรรมวิธีนานาชนิดแล้ว สิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญยิ่งก็คือสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันที่หลักพุทธธรรมจะต้องถูกนำไปประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ของสัตว์และส่วนรวมเป็นหลัก ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่เสนอไว้ข้างต้นจึงเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจและนำมาประยุกต์ใช้ให้ได้ เพื่ออิสรภาพ ความเท่าเทียมกัน และได้รับการคุ้มครองอย่างปลอดภัยจากกฎหมายและกฎศีลธรรม ผู้วิจัยตั้งไว้ในกรอบ ๕ สถานการณ์ กล่าวคือ

๑. การเลี้ยงสัตว์เลี้ยง หมายความว่า ผู้รักสัตว์และต้องการจะเลี้ยงสัตว์นั้นจะต้องตระหนักให้มากกว่าการเลี้ยงสัตว์นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย สัตว์เล็กแต่น่ารักนั้นถูกพรากจากพ่อแม่ ไม่ได้ถูกเลี้ยงดูโดยตรง แต่ต้องการที่จะเลี้ยงสัตว์ จะต้องหาความรู้ในด้านนี้ ไม่มองเพียงแค่ความต้องการ (สุข) ส่วนตัวแล้วสร้างความลำบากให้กับสัตว์อื่น อันเป็นการทารุณกรรมต่อสัตว์มากกว่าจะเมตตา กรุณา การหาความรู้จะทำให้เราเข้าใจถึงวิธีการเลี้ยงอย่างดี และต้องมีจิตประกอบด้วยเมตตาและกรุณาเป็นใหญ่ด้วย การเลี้ยงสัตว์อย่างใดอย่างหนึ่ง หากเลี้ยงไม่ดีก็เท่ากับนำมาซึ่งให้สัตว์ทรมาน เพราะอดอยาก ถูกทุบตี ถูกพรากจากครอบครัว หรือถูกกักขัง ทำให้มีอิสระน้อย เช่น การเลี้ยงสุนัขตัวหนึ่ง เมื่อยังเด็กก็น่ารัก ชื่นชอบ เอาใจใส่อย่างดี แต่เมื่อโตขึ้นความน่ารักก็อาจค่อยหายไป มีการละเลยที่จะเลี้ยงดูเหมือนเดิม อาจเพราะสาเหตุหลายอย่าง เป็นต้น เปรียบเทียบความรู้สึกเช่นนี้ก็肯定不会ต่างกันนัก คือการที่ลูกของเราสักคนถูกคนขอไปเลี้ยง เราจะรู้สึกคิดถึงลูกอย่างมาก และวิธีการเลี้ยงนั้นก็สุมเสี่ยงที่จะเข้าข่ายทารุณอยู่บ้าง จึงทำให้เรารู้สึกว่าเขาทรมานลูกของเรา ผู้วิจัยมองว่า ความรู้สึกนี้ก็คงไม่ต่างกันนักระหว่างมนุษย์กับสัตว์ แม้จะอยู่อย่างยากลำบาก แต่การเลี้ยงดูนั้นก็กลับเปี่ยมด้วยน้ำใจและเมตตากรุณา ยังจะทำให้รู้สึกดีมากกว่าเสียอีก

สรุปว่า การเลี้ยงสัตว์ก็สุมเสี่ยงที่จะเข้าข่ายทารุณกรรมต่อสัตว์ จึงควรตระหนัก และไตร่ตรองให้ดี ควรหาความรู้ในด้านการเลี้ยงสัตว์ให้มาก จะต้องเลี้ยงด้วยจิตใจเมตตาและกรุณา การเลี้ยงนั้นจะต้องเลี้ยงและรับผิดชอบต่อสัตว์เลี้ยงของตนเองให้มาก หากปล่อยทิ้งไม่ดูแลก็อาจไปทำร้ายคนอื่น และเมื่อถูกปล่อยทิ้งก็กลายเป็นปัญหาของสังคมไปด้วย การเลี้ยงสัตว์เองจึงไม่ใช่เรื่องง่าย เราอาจจะลองหาสัตว์อื่นที่จะทำให้เรามีความสุขจากการได้เลี้ยงก็ได้ เช่น สวนสัตว์ต่าง ๆ วัดที่มีสัตว์ให้เลี้ยงอาหาร เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ไม่เป็นภาระของผู้เลี้ยง ไม่ทำให้สัตว์เดือดร้อน และสามารถที่จะเสริมสร้างความรู้ที่ดีเช่นนี้ได้จากศูนย์ทั้งหลาย

๒. การบริโภคเนื้อสัตว์ การกินนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ชีวิตของมนุษย์เจริญเติบโตทางร่างกาย ส่วนประกอบของการกินนั้นจะต้องได้อาหารตามหลักโภชนาการครบ ๕ หมู่ คือ เนื้อ ผัก เป็นต้น สัตว์จำนวนมากถูกฆ่าตายเพราะเหตุผลด้านการกิน เนื้อสัตว์ที่อยู่ตามร้านหรือตลาดต่างๆ ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นการฆ่าเพื่อขายให้ผู้มาซื้อไปประกอบเป็นอาหาร มนุษย์เรียนรู้วิธีการทำอาหารจากเนื้อสัตว์ได้มากมาย ในขณะที่อีกมุมหนึ่งการบริโภคอาหารนั้นไม่จำเป็นต้องประกอบด้วยเนื้อสัตว์เป็นหลัก เราสามารถกินพืชพันธุ์ธัญญาหารได้ทุกชนิดเพื่อให้ร่างกายอยู่ได้ก็ได้อีก กระแสการทานมังสวิรัตก็เพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะในมุมมองของรีแกนและซิงเกอร์ และมุมมองแบบมหายานที่เสนอให้การกินนั้นปราศจากเนื้ออันเป็นสาเหตุแห่งการที่สัตว์ถูกฆ่า และข้อเสนอของพระเทวทัตก็เป็นเช่นเดียวกันนี้ สองมุมมองนี้มีความแตกต่างกันชัดเจน ฝ่ายหนึ่งต้องบริโภคเนื้อสัตว์ ฝ่ายหนึ่งไม่บริโภคเนื้อสัตว์ ด้วยเหตุผลของแต่ละฝ่ายที่เสนอไว้

ในมุมมองพระพุทธศาสนาแล้ว ไม่ได้ยกให้การกินเป็นเรื่องสำคัญ แต่ยกเหตุผลของการกินเป็นเรื่องสำคัญมากกว่า กล่าวคือความจำเป็นที่จะต้องกิน จะบริโภคเนื้อหรือมังสวิรัตก็ขึ้นอยู่กับผู้บริโภค พระพุทธศาสนาไม่ได้ห้ามหรือจำกัดไว้แบบใดแบบหนึ่งเท่านั้น จากงานวิจัยเรื่องหนึ่งให้เหตุผลต่อท่าทีการบริโภคหรือไม่ว่า “...พุทธจริยศาสตร์เถรวาทมีท่าทีต่อการบริโภคหรือไม่บริโภคเนื้อสัตว์ ในฐานะที่เป็นเรื่องของปัจเจกชน ถ้าเห็นว่าการไม่บริโภคปลาและเนื้อเป็นเรื่องดีงาม ก็ปฏิบัติตามไปด้วยจิตที่เป็นกุศลและประกอบด้วยเหตุผลที่เป็นจริง ไม่ควรมีมานะถือตัวเองว่าดีกว่า

และประเสริฐกว่าผู้ที่ยังบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อมนุษย์เข้าใจวัตถุประสงค์ของการบริโภคที่แท้จริงแล้ว ไม่ว่าอาหารจะเป็นปลาเนื้อหรือผักผลไม้ ต่างก็เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตของสัตว์ให้ดำรงอยู่ได้เหมือนกัน ที่สำคัญเพียงแค่การบริโภคอย่างเดียวไม่ได้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้สัตว์บริสุทธิ์หรือไม่บริสุทธิ์ได้”^{๗๖}

จะเห็นได้ว่า ท่าทีที่พระพุทธศาสนาเสนอขึ้นมานั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มองอย่างไร และเหตุปัจจัยในการบริโภคนั้นเป็นไปเพื่ออะไร การบริโภคเนื้อหรือไม่ ไม่ได้เป็นเหตุปัจจัยหลักในการทำดีหรือทำชั่ว จิตใจและเหตุผลของผู้บริโภคต่างหากเป็นเกณฑ์หลักที่ไม่ควรจะมีเจตนาให้สัตว์ถูกฆ่าเพื่อเป็นอาหาร คำสอนเรื่องจึงต้องตั้งอยู่บนทางสายกลางแห่งการบริโภคคือจะบริโภคเนื้อสัตว์หรือมังสวัตถุก็สามารถกระทำได้อย่างไม่ผิดหลักการ ผู้วิจัยขอเสนอมุมมองเชิงประยุกต์ใช้ไว้ดังนี้

๑) ต้องพิจารณาให้ลึกซึ้งก่อนการบริโภค พระพุทธศาสนามองว่าการบริโภคนั้น ต้องเน้นการบริโภคอย่างพอประมาณหรือเหมาะสม (โภชนะ มัตตัญญูตา) พิจารณาให้ลึกซึ้งถึงเหตุผลของการบริโภคว่าเป็นไปเพื่ออะไร เช่น ในข้อพิจารณาอาหารบิณฑบาตก็ให้พิจารณาทั้งก่อนการบริโภคและหลังการบริโภคว่า ไม่ได้เป็นไปเพื่อความเพลิดเพลินสนุกสนาน เพื่อประดับตกแต่งแต่เพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ เพื่อละเว้นความลำบากแห่งกาย เพื่ออนุเคราะห์แก่การประพาสพรหมจรรย์ เพื่อกำจัดเวทนาคือความหิวเก่า และไม่ทำเวทนาใหม่ให้เกิดขึ้น ความเป็นไปโดยสะดวก ความไม่มีโทษ และความผาสุกจักเกิดมีขึ้นได้^{๗๗} การพิจารณาดังกล่าวนี้นจะเป็นการคอยกระตุ้นให้รู้จักคุณค่าแท้คุณค่าเทียม (โยนิโสมนสิการ) ของการบริโภคอาหารด้วยเหตุและผล อันจะไม่นำไปสู่การเบียดเบียนสัตว์อื่นให้ลำบากเดือดร้อนเพียงเพราะเป็นแค่อาหารเท่านั้น

๒) เน้นถูกต้องมากกว่าถูกใจ พระพุทธองค์ทรงเสนอหลักการในการพิจารณาถึงแหล่งที่มาของอาหารไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุรู้อยู่ ไม่พึงฉันเนื้อที่เขาทำเจาะจง รูปโคฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตปลา เนื้อเป็นของบริสุทธิ์ด้วยอาการ ๓ อย่างคือ ๑) ไม่ได้เห็น ๒) ไม่ได้ยิน ๓) ไม่ได้นึกสงสัย”^{๗๘} เหตุผลที่ทรงบัญญัติไว้นี้ก็เพราะทรงเห็นว่า ถ้ามีเจตนาฆ่าสัตว์หรือสั่งให้ฆ่าสัตว์แล้วปรุงเป็นอาหารมาถวายนั้น ผู้กระทำการฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญจะได้บาปหรือประสบบาปเพราะ (๑) ระบุถึงชนิดของสัตว์ที่จะฆ่า (๒) การที่สัตว์ได้รับทุกข์ทรมานขณะถูกผูกคอตานำมาฆ่า (๓) การสั่งฆ่าสัตว์ (๔) การที่สัตว์นั้นได้รับทุกข์ทรมานขณะถูกฆ่า และ (๕) การที่บุคคลนั้นทำให้พระพุทธเจ้าหรือสาวกของพระพุทธเจ้ายินดีกับเนื้อที่ไม่สมควร และทรงแนะนำให้รู้จักการแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์โดยไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณ ไม่มีเวรภัยทั่วทุกทิศ^{๗๙} ดังนั้น สิ่งที่พระพุทธศาสนานำเสนอจึงไม่ใช่มิติด้านการฆ่าสัตว์เพื่อทำบุญหรือการงดเว้นเนื้อเนื้อตามที่กล่าวแล้ว แต่ทรงสอนให้เมตตากรุณาต่อสัตว์และไม่ทำผิดหลักการพระพุทธศาสนา เช่นเดียวกับการที่พระ

^{๗๖} พระมหาภาสกรณ โกดำ, “การศึกษาพุทธจริยศาสตร์เถรวาทกับปัญหาการบริโภคเนื้อสัตว์”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจริยศาสตร์ศึกษา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓).

^{๗๗} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๑๘๒/๑๔๐-๑๔๑. ม. ม. (ไทย) ๑๒/๒๓/๒๓. อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๙/๒๒๑.

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๙๔/๑๑๖. วิ. จ. (ไทย) ๗/๓๔๓/๒๐๐. ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๒-๕๓/๔๙-๕๐.

^{๗๙} ม. ม. (ไทย) ๑๓/๕๕/๕๒. รศ.วนิดา ขำเขียว, **พุทธศาสน์**, หน้า ๑๒.

เทวทัตทูลขอร้องให้พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ภิกษุฉันปลาและเนื้อสัตว์ตลอดชีวิต พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะกระทำเช่นนั้น เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเสรีภาพ คำแนะนำของพระองค์ก็คือว่า ข้อนี้ขึ้นอยู่กับว่าภิกษุจะฉันอาหารมังสวิริติหรือมิใช่มังสวิริติที่สุดแล้วแต่ความจำเป็นของภิกษุและผู้ถวายทาน แต่จะต้องพิจารณาให้รอบคอบก่อนการบริโภคเสียก่อน ทรงตำหนิพระภิกษุหรือผู้ที่ไม่ได้พิจารณาเช่นนี้เสมอ เพราะประพฤติดขัดแย้งสังคมและผิดหลักการ เช่น เรื่องราวของภิกษุผู้ชอบฉันเนื้อแล้วบริโภคเนื้อที่นางสุปียาฉีกเนื้อตนเองทำเป็นอาหารแล้วถูกพระพุทธองค์ทรงตำหนิเป็นตัวอย่างของการไม่พิจารณาก่อนบริโภค^{๘๐}

๓) บริโภคด้วยปัญญามากกว่าตัณหา ยุคปัจจุบันนี้ได้กลายเป็นสังคมแห่งบริโภค นิยมและวัตถุนิยมเต็มตัว การบริโภคอาหารก็เป็นเช่นเดียวกัน มีผู้นิยมบริโภคอาหารหลายชนิดหลายวิธีการ แต่ขาดการเน้นการเสพแบบมีคุณภาพด้วยปัญญามากกว่าตัณหา^{๘๑} อันเป็นการพิจารณาให้เห็นคุณค่าของการรับประทานอาหารและบริโภคอย่างพอประมาณ ให้เหมาะสมแก่การเสพด้านตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ กล่าวคือมีผู้นิยมรับประทานอวัยวะสัตว์ด้วยวิธีการพิศดารและเหตุผลที่แปลกไป เช่น รับประทานสุนัขแก่หนาว ปลาสองแผ่นดิน สมอลิง ตับห่าน และหูลาม เป็นต้น แมกกฎหมายจะควบคุมอย่างเข้มงวดก็ไม่สามารถคลี่คลายปัญหานี้ลงได้ สัตว์เหล่านี้จึงต้องถูกฆ่าตายอย่างทรมานเพื่อเป็นอาหารจำนวนมาก การใช้สติปัญญาจะทำให้รู้จักเสพบริโภคอย่างรู้คุณค่าของอาหารและสามารถใช้อย่างเหมาะสมทั้งหมดได้อย่างถูกต้อง เน้นการเรียนรู้และเสพบริโภคด้านคุณค่า ไม่สร้างค่านิยมในการรับประทานอาหารสัตว์ที่เข้าข่ายเบียดเบียนสัตว์ พระพุทธเจ้าทรงเปรียบเทียบให้การบริโภคนี้เหมือนกับการบริโภคเนื้อบุตรเพื่อข้ามสังสารวัฏเท่านั้น^{๘๒} และ “บุคคลผู้ไม่สำรวมถึงจะฆ่าบุตรภรรยาแล้วให้ทานก็ตามที่ ผู้มีปัญญาบริโภคอาหารนั้นก็ไม่ได้แปดเปื้อนบาปเลย”^{๘๓} ดังนั้น การรับประทานอวัยวะสัตว์ก็ดี เหตุผลในการรับประทานสัตว์ก็ดี จึงต้องพิจารณาให้รอบคอบและเน้นคุณค่า ไม่ผิดศีลธรรม ไม่ผิดกฎหมาย บริโภคเท่าที่จำเป็นและเพียงพอต่อการดำรงชีวิตเท่านั้น และจิตใจนั้นก็ต้องประกอบด้วยเมตตากรุณา ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าหรือสั่งให้ฆ่าเพื่อเป็นอาหาร อีกอย่างหนึ่ง เมื่อพิจารณาให้ถูกต้องตามกฎหมายแล้ว ก็จะกระตุ้นจิตสำนึกให้ตระหนักถึงความรักชีวิตของตนเอง รักสุขเกลียดทุกข์ ทุกชีวิตมีความเท่าเทียมกัน เป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์และกฎแห่งกรรม เมื่อคิดอย่างลึกซึ้งอย่างนี้ก็จะบรรเทาความเบียดเบียนในสัตว์อื่นลงได้ เห็นคุณค่าแห่งชีวิตของสรรพสัตว์เท่าเทียมกัน

^{๘๐} ดุรายละเอียดใน วิ. ม. (ไทย) ๕/๒๘๐/๘๐-๘๓..

^{๘๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development), หน้า ๒๔๔. ดุรายละเอียดเพิ่มเติมใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนกินอยู่เป็น, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๕๓).

^{๘๒} ดุรายละเอียดใน ส. นิ. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๑๙-๑๒๓. ส. นิ. อ. (ไทย) ๒๖/๓๐๘-๓๒๕. ในปุตตมังสสูตรนี้กล่าวถึงอาหารไว้ ๔ อย่าง คือ กวฬิงการาหาร ผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิณญาณาหาร กวฬิงการาหารนั้น หมายถึง อาหารคือคำข้าวที่หยาบหรือละเอียด เมื่อจะทานก็ให้พิจารณาเหมือนกับการทานเนื้อบุตรน้อยที่เลี้ยงดูด้วยความรักแล้วฆ่าเพื่อรับประทานในการข้ามแดนกันดารคือสังสารวัฏ ไม่ได้ทานเพื่อมัวเมา เพื่อตกแต่งเพื่อเล่น เพื่อประดับ

^{๘๓} ขุ. ขา. (ไทย) ๒๗/๑๙๓/๑๑๗.

สมภาร พรหมทา ได้เสนอทางออกไว้ว่า ทางสายกลางแห่งการกินในระดับสังคมนั้น น่าจะเป็นทางออกที่ดีในขณะนี้ นั่นก็คือ

๑. รัฐมีการอนุญาตให้มีการกินเนื้อสัตว์ต่อไป ส่วนสังคมพุทธควรจะมีการลดการฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารให้น้อยลงตามกลไกทางศาสนาและวัฒนธรรม

๒. รัฐหรือสังคมต้องถือเป็นความตระหนักว่าอุตสาหกรรมเนื้อสัตว์เป็นบาปเพราะเป็นการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น จึงต้องทำอย่างมีมนุษยธรรมที่สุด

๓. มีมาตรการในการศึกษาวิจัยเพื่อหาหนทางหันไปบริโภคพืชแทนเนื้อสัตว์ให้มากขึ้น^{๘๔}

สรุปว่า การกินหรือการบริโภคเนื้อสัตว์นั้นมีมานานมากแล้วและได้พัฒนารูปแบบการกินอย่างหลากหลายจนกลายเป็นการเสพบริโภคที่เกินควร เพราะเป็นสาเหตุทำให้มีการเบียดเบียนสัตว์และเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน สิ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญจึงเป็นการใช้ปัญญาพิจารณาก่อนการบริโภคคือเน้นให้เป็นสังคมแห่งการบริโภคด้วยปัญญา มีปัญญาเป็นตัวกำกับและควบคุม เมื่อผู้คนกินอยู่เป็นด้วยปัญญาแล้ว สังคมก็จะลดละเลิกการฆ่าสัตว์หรือฆ่าสัตว์เพียงเพื่อเหตุผลคือความจำเป็นด้านชีวภาพเท่านั้น ทุกคนใช้ปัญญาของตนเองและข้อมูลรอบด้านช่วยในการพิจารณาให้เห็นถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมแล้วแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาของมนุษย์เอง กล่าวคือ คิดเป็นก็แก้ไขปัญญาได้และคิดได้ก็แก้ปัญหานั้น

๓. การค้าขายสัตว์ เมื่อเราอยู่ในโลกนี้ชีวิตของสัตว์แต่ละชนิดก็มีคุณค่าคือหนึ่งชีวิตเท่าเทียมกัน ไม่มีใครมีสิทธิที่จะละเมิดด้วยการค้าขายชีวิตสัตว์อื่นหรือการฆ่าชีวิตสัตว์อื่น สัตว์ก็มีชีวิตมีลมหายใจ รักสุขเกลียดทุกข์ มีความรู้สึกเจ็บปวดหรือรู้สึกดีใจ การดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพในโลกนี้มีมากมายหลายอาชีพที่ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับอาชีพที่ผิดศีลธรรม เช่น การค้าขายสัตว์ เป็นต้น ก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่พระพุทธองค์ไม่สรรเสริญ เพราะเป็นการเบียดเบียนสัตว์ ทารุณสัตว์ให้ได้รับความเจ็บปวด^{๘๕} ทรงแนะนำว่าไม่ควรที่จะประกอบการค้าขายหรือประกอบธุรกิจด้านอื่นเป็นการเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น เช่น การจับสัตว์มาขายเพื่อสะเดาะเคราะห์ตามศาสนา สถาน การลักลอบค้าขายสุนัข การลักลอบค้าขายอวัยวะของสัตว์ (ทำให้ต้องฆ่าสัตว์) เป็นต้น ตัวอย่างเช่น การลักลอบค้าขายสุนัขทำให้ถูกจับใส่กรงขายร่วมกันจำนวนมาก การทะเลาะของสุนัขในกรง และอากาศที่ร้อนทำให้สุนัขเครียด ล้วนแต่เข้าข่ายการทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างยิ่ง คิดดูว่าหากเรามีญาติสักคนที่ติดคุกแล้วต้องถูกทรมานเพื่อให้รับสารภาพความผิด เราจะรู้สึกแย่อังไร สุนัขที่ถูกขังในกรงก็คงรู้สึกแย่เช่นกัน เพียงแต่การรับรู้ความเจ็บปวดนั้นต่างกัน การประกอบอาชีพในลักษณะนี้เป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะส่งเสริมให้มีการค้าขายและเบียดเบียนสัตว์ แต่เมื่อคำนึงถึงความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตแล้ว ก็เป็นการยากที่ห้ามปรามได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องประกอบอาชีพเช่นนี้ทั้งในส่วนของโรงงานเลี้ยงสัตว์ ฟาร์มปศุสัตว์ โรงฆ่าสัตว์ หรืออุตสาหกรรมเกี่ยวกับสัตว์ทุกชนิด ก็จำเป็นต้องเลี้ยงดูอย่างดีไม่ให้เข้าข่ายทารุณกรรม การกักขังสัตว์ก็ต้องไม่ให้ทรมาน จะต้องคำนึงและยึดหลักหลักเมตตาธรรมไว้ให้มาก และต้องทำตามกฎหมายด้วย

^{๘๔} สมภาร พรหมทา, **กิน : มุมมองของพุทธศาสนา**, หน้า ๑๖๓.

^{๘๕} อจ. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕. การค้าขายสัตว์ หมายถึง การค้าขายมนุษย์ซึ่งเป็นเหตุให้หมดอิสรภาพ การค้าขายเนื้อในที่นี้ หมายถึง การค้าขายสัตว์ทุกประเภทซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเบียดเบียนหรือฆ่าสัตว์.

ในยุคพุทธกาล มีหลายอาชีพที่พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนอยู่แล้ว เช่น อาชีพจับปลา อาชีพฆ่าโค อาชีพค้าขายเนื้อ และอาชีพฆ่าสัตว์อื่น ๆ เป็นต้น เพราะเป็นอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการเบียดเบียนทารุณกรรมต่อสัตว์ ดังเช่นนายจุนทสุกริกผู้มีอาชีพฆ่าสุกร ก่อนทำการฆ่านั้นเขาจะกรอกน้ำร้อน ขูดหนังและเส้นขนให้หมด เป็นการกระทำที่ทารุณทั้งที่หมูยังไม่เสียชีวิต เมื่อเห็นว่าสะอาดดีแล้วจึงลงมือเชือดนั้น เขาประกอบอาชีพนี้จนแก่เฒ่าก่อนตายได้ร้องคร่ำครวญเหมือนกับเสียงโคที่ถูกทารุณและเมื่อตายไปแล้วก็รับโทษในนรก^{๔๖} พระพุทธองค์ทรงสอนให้ยึดสมาธิอาชีพคืออาชีพที่ถูกต้องเหมาะสม ถ้ามัวเป็นไปไม่ได้หรือไม่ว่า การยึดอาชีพนี้เมื่อจำเป็นจะต้องฆ่าสัตว์อยู่แล้ว ทำอย่างไรจึงจะไม่ให้สัตว์นั้นทรมานก่อนตายได้ การมีปัญญาและกรุณาตรงนั้นจะช่วยสัตว์ได้มาก คือต้องไตร่ตรองให้รอบคอบใช้ความรู้ความสามารถและใช้เทคโนโลยีมาช่วยให้เกิดประโยชน์ ซึ่งน่าจะเป็นการช่วยเหลือสัตว์ไม่ให้รู้สึกทรมานก่อนตายได้อย่างมาก

๔. การใช้สอยสินค้าสัตว์ อวัยวะของสัตว์ที่มีคุณค่าที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในด้านอื่น ๆ ได้ เช่น เขา หนัง งา และกระดูก เป็นต้น สามารถสร้างรายได้ให้กับผู้ประกอบการด้านนี้ได้อย่างมาก ทำให้มีการฆ่าสัตว์ในแต่ละปีจำนวนมาก ทำให้กลุ่มผู้รักสัตว์ออกมาประท้วงในหลายรูปแบบ เช่น กลุ่มพิทักษ์สัตว์ เป็นต้น) เช่น เลื้อยขนแกะที่จะต้องฆ่าแกะเพื่อทำเสื้อสักตัวหนึ่งไว้ใส่ประดับตนเอง กระเป๋าหนังจระเข้ เข็มขัดงู และงาช้าง เป็นต้น ล้วนแต่มาจากการฆ่าสัตว์เหล่านี้เพื่อต้องการนำมาทำเป็นเครื่องประดับในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อใช้สอยอันเป็นการสร้างคุณค่าเทียมให้เกิดขึ้นในกลุ่มบริโภคนิยม แม้จะกล่าวได้ว่าตนเองเป็นเพียงผู้ใช้สอยหรือซื้อหาไม่ได้เป็นคนฆ่าเองหรือสั่งให้ฆ่าก็ตาม ก็คงไม่อาจหลีกเลี่ยงการถูกมองในเชิงลบได้ เพราะผิดกฎหมาย (ลักลอบค้าขายสัตว์) และศีลธรรม ในมุมมองของกลุ่มรักสัตว์แล้วก็คงรู้สึกแยะและความรู้สึกของสัตว์ก็คงไม่แตกต่างกันคือเกิดความหวาดกลัวต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ถ้าเลือกได้สัตว์ก็คงไม่อยากจะมียอวัยวะเหล่านี้แล้วเกิดมาเพื่อให้ถูกฆ่าเพื่อนำอวัยวะไปเป็นเครื่องประดับ

ผู้วิจัยมองว่า การใช้สอยปัจจัยสี่นั้นควรที่จะสอบถามถึงที่มาที่ไปให้ชัดเจน แล้วค่อยซื้อมาใช้สอย เราสามารถหลีกเลี่ยงการซื้อหรือใช้สอยสินค้าเหล่านี้ได้ การไม่สนับสนุนสินค้าจึงเป็นทางออกที่ดีอย่างหนึ่ง และก่อนจะใช้สอยสินค้าก็ควรตระหนักให้มากกว่า เราใช้สอยอย่างไรที่จะไม่เป็นการเบียดเบียนสัตว์ เน้นการบริโภคที่ใช้สติปัญญาให้มาก ใช้สอยเท่าที่จำเป็นและเกิดประโยชน์ที่สุด สรุปว่า การสนับสนุนการใช้สอยสินค้าเช่นนี้ ทำให้สัตว์จำนวนมากต้องรับเคราะห์กรรมเพราะมีอวัยวะบางส่วนที่สร้างรายได้ให้กับกลุ่มธุรกิจและสนองความต้องการของกลุ่มผู้บริโภค ทำให้ลุ่มหลงต่อวัตถุนิยม พระพุทธศาสนาไม่สนับสนุนการกระทำอย่างนี้เพราะเท่ากับเบียดเบียนสัตว์ แต่สนับสนุนการไม่ใช้สอยและใช้สอยสินค้าเครื่องประดับอย่างมีปัญญาและอย่างจำเป็นเท่าที่จะทำได้ ดังสุภาษิตที่ว่า “คนจะงามงามน้ำใจใจไบบหน้า คนจะสวยสวยจรรยาใช้ตาหวาน คนจะแก่แก่ความรู้ใช้ชื่อยุณาน คนจะรวยรวยสินทานใช้บ้านโต”

๕. การใช้สัตว์ทดลอง ในอดีตสัตว์จำนวนมากถูกนำมาบูชายัญเพราะความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่ง ดังเช่นที่พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงกระทำ^{๔๗} เริ่มแรกพระองค์ไม่ได้ตระหนักถึงความลำบากเดือดร้อนของสัตว์จำนวนมาก แต่ภายหลังทรงเชื่อในคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วกลับ

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พุ. ธ. อ. (ไทย) ๔๐/๑๗๐-๑๗๔.

^{๔๗} ส. ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๘.

พระทัยไม่บูชายัญสัตว์อีกต่อไป พระพุทธเจ้าทรงห้ามไม่ให้ทำการบูชายัญด้วยการฆ่าสัตว์หรือทารุณกรรมสัตว์ด้วยวิธีการต่าง ๆ เพราะเบียดเบียนชีวิตของสัตว์อื่น การใช้สัตว์ทดลองก็คงเช่นเดียวกัน ในวงการวิทยาศาสตร์นั้นมีการใช้สัตว์ทดลองมานานกว่าร้อยปี แต่ละปีมีสัตว์จำนวนมากต้องตาย และทรมานเป็นจำนวนล้านตัวขึ้นไป สัตว์ที่มักถูกนำมาทดลองก็คือหนู กระต่าย เป็นต้น ในวงการอุตสาหกรรมยาและอาหาร เรื่องนี้มีการทำวิจัยและเสนอแนวทางกันมามากพอสมควร มีการเสนอกันว่า การใช้สัตว์ทดลองนั้น ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของเมตตากรุณา คือก่อนจะทดลอง ขณะทำการทดลอง และหลังการทดลอง ไม่ควรให้สัตว์รู้สึกแหย่หรือถูกทรมาน ข้อเสนอของซิงเกอร์คือให้ล้มเลิกการใช้สัตว์ทดลองล้มเลิกผลิตภัณฑ์อาหารและการเกษตรที่ต้องทำลายชีวิตสัตว์ ซึ่งก็ถูกค้านจากนักวิทยาศาสตร์อยู่แล้ว

ผู้วิจัยเห็นว่า มีขั้นตอนหลักที่ควรปฏิบัติคือ ๑) ใช้สติปัญญาให้มากกว่าจำเป็นมาน้อยแค่ไหนในการต้องนำสัตว์มาทดลอง หากจำเป็นก็ต้องปฏิบัติต่อสัตว์ให้ดี และทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ๒) จิตใจของผู้ทดลองนั้นควรประกอบด้วยจิตเมตตากรุณาต่อสัตว์ในทุกขณะ ซึ่งจะทำให้รู้สึกรักชีวิตของสัตว์นั้นเหมือนกับรักชีวิตของตัวเอง และ ๓) ควรทำตามกฎหมายที่อนุญาตไว้และปฏิบัติตามทุกขั้นตอนอย่างมีระเบียบ หากปฏิบัติไม่ได้ดังกล่าวนี้อาจจะผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม ซึ่งกฎหมายก็สามารถลงโทษผู้กระทำความผิดได้อย่างเหมาะสมกับสาเหตุ ผู้วิจัยมองว่า มีเหตุปัจจัยเกี่ยวกับประเด็นนี้อยู่มากทีเดียวในการทดลองแต่ละครั้ง ซึ่งเมื่อคำนึงถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้สัตว์ทดลองแล้ว ก็สามารถจะกระทำได้นบนพื้นฐานการยึดโยงประโยชน์ของมนุษยชาติเป็นหลัก แต่ก็ต้องไม่ละเลยชีวิตของสัตว์ที่ถูกทดลองด้วยว่าจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างดีที่สุด

พระพุทธศาสนานั้นไม่เห็นด้วยกับการใช้สัตว์ทดลอง (เช่นเดียวกับการนำสัตว์มาบูชายัญ) แต่เมื่อจำเป็นต้องทำแล้ว ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยในการพิจารณารายละเอียดของประเด็นนี้อย่างมาก และให้ยึดหลักปัญญาและเมตตากรุณาเป็นหลักในความจำเป็นนี้ อย่างไรก็ตามพระพุทธศาสนาก็ไม่เห็นด้วยกับการเบียดเบียนสัตว์ทุกชนิด แต่สอนให้เมตตากรุณาต่อสัตว์มากกว่า ดังที่สุชีพ ปุณฺณานุภาพ กล่าวไว้ว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแรกที่สอนปฎิบัติเรื่องการทำบุญ โดยวิธีฆ่าสัตว์ หรือฆ่ามนุษย์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือการทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน หากสอนให้ทำงานด้วยสังคมสงเคราะห์แทนการเบียดเบียน และสอนให้หาทางชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดว่าเป็นบุญ”^{๘๘} ผู้วิจัยเห็นว่างานวิจัยที่มีอยู่อย่างมายน่าจะสนับสนุนแนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ได้เป็นอย่างดี ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างงานเขียนสองท่านมาสนับสนุนประเด็นดังกล่าวนี้ คือ เกียรติวรรณ อมาตยกุล ที่ได้เสนอหลักพุทธจริยธรรมในการปฏิบัติต่อสัตว์และสรรพสิ่งไว้ดังนี้

๑. หลักในการปฏิบัติตัวกับสรรพสิ่งทั้งหลาย (สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอื่น ๆ) เป็นการเน้นการปฏิบัติต่อองค์รวมคือระบบธรรมชาติทั้งหมด ด้วยหลักการคือ ๑) การไม่มีเจตนาร้ายต่อสิ่งที่มีชีวิตอื่น ๆ ๒) การคิด การใช้คำพูดและการกระทำที่เจตนาจะทำให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์และมีความสุข ๓) การไม่นำหรือแม้แต่จะคิดที่จะนำสมบัติของผู้อื่นมาเป็นของเรา ๔) การพยายามมองให้ทะลุเลยเปลือกนอกของความเป็นสิ่งของ พืช สัตว์ บุคคล ความเป็นพวกเขา พวกเรา จนเห็นถึง

^{๘๘} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, หน้า ๑๙.

สภาวะของความเป็นพุทธะที่มีอยู่ในทุกสรรพสิ่ง และ ๕) การดำเนินชีวิตในรูปแบบที่เรียบง่ายและการรู้จักแบ่งปันส่วนเกินของชีวิตต่าง ๆ ให้กับผู้อื่น

๒. หลักในการพัฒนาร่างกายและจิตใจของเราเอง เป็นการเน้นการพัฒนาและปฏิบัติด้านปัจเจกบุคคล ด้วยหลักการคือ ๑) การรักษาความสะอาดบริสุทธิ์ของจิตใจ ร่างกาย และสิ่งแวดล้อม ๒) การพยายามรักษาภาวะความไร้กังวล ความสบาย และความสงบของจิตใจ ๓) การเสียสละความสะดวกสบายส่วนตัวเพื่อช่วยลดความทุกข์ของผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งใดเป็นการตอบแทน^{๘๙}

พระไพศาล วิสาโล เสนอว่า “สำหรับสังคมสมัยใหม่ การอยู่ร่วมกันด้วยดีในสังคมต้องอาศัยจิตสำนึก ค่านิยม และพฤติกรรมอีกหลายประการ อาทิ การเคารพสิทธิของผู้อื่น การยอมรับความหลากหลายและเคารพความเห็นที่แตกต่าง การเชื่อมั่นในความเพียรของตนเอง ใฝ่รู้ใฝ่ทำ รู้จักฟังตนเองและรับผิดชอบต่อการกระทำของตน การรู้จักคิดหรือคิดเป็นคิดชอบ”^{๙๐} ก็สามารถดำเนินชีวิตอยู่ได้ และไม่เบียดเบียนกันได้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยมองว่าการนำตัวอย่างสักเรื่องหนึ่งมากล่าวถึงไว้ จะทำให้มองเห็นภาพและแนวทางประยุกต์ใช้ได้ชัดเจนมากขึ้น เรื่องนี้เป็นเรื่องของสุนัขจรจัดตัวหนึ่งชื่อวานวล^{๙๑} นวลเป็นชื่อของสุนัขพันธุ์ทางเพศเมียขนสีเหลือง นวลวัยห้าปี ถูกคนใจดำอำมหิตทุบตีจนเกือบตาย เหตุเพราะไปกัดกับสุนัขของเจ้านายที่นำไปเดินเล่น เมื่อเจ้านายรู้จึงว่ากล่าวตักเตือนเขา ยิ่งสร้างความโกรธแค้นนวลมากขึ้น อาศัยความคุ้นเคยอยู่ข้างจิ้งล่อหลอกเจ้านวลให้ติดกับด้วยลูกชิ้น แล้วกระหน่ำทุบตีในขณะที่เผลอกินลูกชิ้นจนกระทั่งสลบ เมื่อมีผู้มาพบจึงนำนวลส่งโรงพยาบาลสัตว์เพื่อรักษาต่อไป จากข้อสังเกตและวินิจฉัยของสัตวแพทย์เบื้องต้นพบว่า สุนัขผู้นำสงสารไม่รู้สีกตัวเลย เนื่องจากอยู่ในสภาวะช็อกหมดสติ มีตัวสั่นบ้างเป็นระยะ ๆ มีเลือดไหลออกจากจมูกและปาก และมีเศษหญ้าติดบริเวณรอบนอก ข้างมุมปากมีแผลทะลุ คล้ายถูกของแหลมคมทิ่มเข้าไป ปัสสาวะไหลออกมามีเลือดปน เยื่อตาขาวมีเลือดออกและบวมมาก จนคล้ายถลอกออกมาเนื่องจากได้รับการกระทบกระเทือนหรือกระแทกที่ศีรษะอย่างรุนแรง ข่านวลถูกทุบตีอย่างรุนแรงถึงขั้นปางตาย ได้ถูกนำเสนอมานานหนังสือพิมพ์และเว็บไซต์ต่าง ๆ มีผู้สงสารบริจาคช่วยเหลือค่ารักษาพยาบาลเป็นจำนวนมาก ความสนใจเกิดเป็นปรากฏการณ์ขึ้นมา ทำให้มีการพยายามฟ้องร้องเอาผิดผู้กระทำด้วยการแสดงตนเป็นเจ้าของนวล

กรณีนี้เป็นเพียงตัวอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นจริงในสังคมไทย จากมุมมองของผู้วิจัยแล้ว มีหลายสาเหตุที่ทำให้เกิดเรื่องทารุณกรรมต่อสัตว์เช่นนี้ กล่าวคือ ๑) โกรธแค้นที่ถูกด่าเพระนวลไปกัดสุนัขของเจ้านายและถูกเจ้านายตักเตือน ๒) สุนัขจรจัดไม่มีเจ้าของทำให้ถูกทำร้ายได้ง่าย ๓) ไม่มีศีลธรรม ขาดความเมตตากรุณา ขาดความยับยั้งชั่งใจ ๔) มองสุนัขเป็นเพียงสัตว์ตัวหนึ่งที่มีสถานะต่ำกว่าตนเอง ๕) กฎหมายไม่สามารถลงโทษผู้ละเมิดอย่างจริงจัง ฯลฯ ผู้วิจัยมองว่ารัฐควรที่จะต้อง

^{๘๙} เกียรติวรรณ อมาตยกุล, **วิถีแห่งพุทธ วิถีแห่งความสุข**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : ที.พี.พรินท์, ๒๕๕๒), หน้า ๖๐-๖๘.

^{๙๐} พระไพศาล วิสาโล, **ฝ่าฟันวิกฤตศีลธรรมด้วยทัศนะใหม่**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๕๙), หน้า ๕๐.

^{๙๑} กาเซโป เขียน, **ปรากฏการณ์เจ้านวล ขอให้หนูเป็นตัวสุดท้าย**, (กรุงเทพมหานคร : เพ็ทแอนด์โฮม, ๒๕๕๐).

ควบคุมดูแลสัตว์จรจัดหรือสุนัขจรจัดให้มากขึ้น มาตรการที่สามารถแก้ไขได้คือการประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมเชื่อมโยงกับกฎหมายและสังคมให้มากขึ้น บทบาททางศีลธรรมควรจะเข้มแข็งมากกว่านี้ ดังนั้น มาตรการที่พึงจะทำก็คือ

๑) มาตรการทางกฎหมายของรัฐ รัฐจะต้องออกกฎหมายที่จะสามารถเอาผิดกับผู้ทารุณกรรมต่อสัตว์ได้ และพยายามควบคุมดูแลและดำเนินการให้ดีที่สุดไม่เกิดกรณีฉาว อย่างน้อย มาตรการทางกฎหมายก็ช่วยควบคุมและป้องกันได้ระดับหนึ่ง รวมทั้งการส่งเสริมกิจกรรมที่เป็นการรักษาสัตว์หลายประการ เผยแพร่ข้อมูลให้ประชาชนได้รับทราบ และรณรงค์การรักษาสัตว์

๒) มาตรการทางสังคม สังคมจะต้องช่วยเป็นหูเป็นตา ช่วยสงเคราะห์สัตว์ บริจาคทรัพย์สร้างแหล่งพักพิงสัตว์หรืออาหารสัตว์ ยารักษาโรค ส่งเสริมโรงพยาบาลรักษาสัตว์ คลินิกสัตว์เท่าที่จะทำได้ และร่วมกันรณรงค์ไม่ให้มีการทารุณกรรมสัตว์ผ่านองค์กรหรือสมาคม

๓) มาตรการทางศีลธรรม ผู้ที่กระทำผิดแล้วไม่สามารถลงโทษได้ทางกฎหมาย แต่ย่อมผิดตามกฎแห่งศีลธรรมและกฎแห่งกรรม และสังคมพุทธก็ไม่สนับสนุนการทารุณกรรมสัตว์หรือกิจกรรมที่เข้าข่ายการทารุณกรรมสัตว์หรือฆ่าสัตว์ทุกประการ จะต้องสอนให้รู้จักใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหาและรู้จักเมตตาการุณาต่อสรรพสัตว์

กรณีสุนัขอย่างนวนมีจำนวนหลายหมื่นตัวที่ยังเป็นสัตว์เร่ร่อนอยู่ในสังคมเมือง ที่เสี่ยงต่อการถูกทารุณกรรม เพราะเป็นสัตว์ไม่มีเจ้าของที่จะรับผิดชอบ ดังนั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าทั้งภาครัฐ องค์กร สมาคม ศาสนา หรือปัจเจกชนในสังคมจะต้องหันมาสนใจสัตว์เหล่านี้ให้มากขึ้น เช่นเดียวกับสัตว์เลี้ยงและสัตว์อื่น ๆ เพื่อป้องกันการถูกทารุณกรรม สิ่งในกลุ่มเหล่านี้จะพึงกระทำไม่เพียงแค่เรื่องของจิตใจที่มีเมตตาการุณาช่วยเหลือสัตว์อย่างเดียวเท่านั้น ยังต้องใส่เรื่องสติปัญญาอันเป็นข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับสัตว์หรือสถานการณ์ของสัตว์ให้กับผู้คนในสังคมได้รับทราบและตระหนักถึงความเลวร้ายและสิ่งที่ดีเป็นประโยชน์ด้วย การให้ความรู้จะช่วยปรับระดับเมตตาการุณาที่มากจนเกินขอบเขตแล้วไม่สามารถแก้ไขปัญหา ซึ่งจะกลายเป็นการพอกพูนปัญหาให้กับสัตว์และสังคม และไม่ควรที่จะจัดการโดยปราศจากจิตเมตตาการุณา เน้นแต่การแก้ไขปัญหาจนเกินไป ทำให้สัตว์ได้รับความเดือดร้อนทั้งหมด ถึงเวลาแล้วหรือยังที่ภาคส่วนทั้งหลายจะเน้นสติปัญญาและจิตเมตตาการุณาให้สมดุลกัน ไม่เอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง จะต้องใช้ทางสายกลางในการจัดการปัญหาเรื่องสัตว์ที่ถูกทารุณกรรมให้ได้ เมื่อเห็นว่าสัตว์ที่มีจำนวนมากเกินไปก็ควบคุมด้วยมาตรการอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อสัตว์ถูกทารุณกรรมมากก็ควบคุมด้วยมาตรการอย่างใดอย่างหนึ่งที่จะไม่กระทบต่อการดำรงชีวิตของสัตว์ มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ

สรุปว่า ผู้วิจัยได้เริ่มต้นด้วยการมองภาพรวมของพระพุทธศาสนาด้วยการนำเสนอหัวใจพระพุทธศาสนาและลักษณะพิเศษสำคัญที่โยงใยไปยังการปฏิบัติต่อสัตว์ เสนอแนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์เชิงคำสอน/หลักการและการประยุกต์ใช้ที่ควรจะเป็น และนำเสนอภาพรวมคนดีในสังคมพุทธศาสนา เหตุผลสำคัญในการนำเสนอนี้ก็เพื่อเป็นแนวทางที่จะต้องเป็นการปกป้องสัตว์ไม่ให้ถูกทารุณทุกรูปแบบ ซึ่งสัตว์นั้นถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งแห่งชีวภพในระบบนิเวศวิทยาเดียวกันกับมนุษย์และพืช การปกป้องด้วยแนวทางนี้จึงเป็นไปเพื่อสถานภาพและสิทธิของสัตว์หรือเพื่อตัวของสัตว์ เพื่อมวลมนุษย์ และเพื่อระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ และที่สำคัญที่สุดคือเพื่อศีลธรรมอันดีงาม อีกทั้งในแนวทางการประยุกต์ใช้นั้นก็เน้นที่ปัญญาและเมตตาการุณาเป็นหลักเพื่อสวัสดิภาพของสัตว์ ดังพุทธพจน์

ที่ว่า “บัณฑิตพึงศึกษาบุญที่ดีเลิศมีความสุขเป็นกำไรเท่านั้น คือพึงบำเพ็ญทาน ประพฤติธรรม สม่ำเสมอ และเจริญเมตตาจิต ... ย่อมเข้าถึงโลกที่เป็นสุข ซึ่งไม่มีการเบียดเบียนกัน”^{๙๒}

๔.๓ สรุป

จากที่ได้อภิปรายถึงประเด็นหลักของบทนี้คือแนวทางในการปฏิบัติต่อสัตว์ในมุมมองพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยการสำรวจวิเคราะห์ภาพรวมของสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในกลุ่มแนวคิดสี่กลุ่มคือ กฎหมาย กลุ่มสิทธิของสัตว์ กลุ่มนิเวศวิทยา และพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งต่างก็มีมุมมองที่คล้ายกันอย่างมากระหว่างกันและแตกต่างกันไปบ้างตามรายละเอียดของแต่ละกลุ่มดังกล่าวข้างต้น

ประเด็นต่อมาคือหัวใจหลักของบทนี้ ผู้วิจัยได้นำเสนอลักษณะพิเศษของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกัน ได้คำตอบว่า พระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะพิเศษมากมายหลายประการ เช่น เน้นเรื่องขันธธรรม (ความอดทน) เน้นเรื่องอวิหิงสธรรม (การไม่เบียดเบียนต่อสัตว์) กรรมวาท (เน้นเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม) ให้ละเว้นชั่ว ทำความดี และชำระจิตใจให้เมตตาและผ่องใสเนื่องด้วยเป็นต้น ในการประชุมไซเตสได้ยกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธว่าสอนไม่ให้เบียดเบียนสัตว์และให้มีจิตใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ซึ่งจะสามารถดูแลและปกป้องสัตว์ได้อย่างดี

หลักธรรมที่สนับสนุนการปฏิบัติต่อสัตว์ยึดตามกรอบภาวนา ๔ ประการ คือ กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา โดยเริ่มต้นที่ตัวปัญญาภาวนาก่อน เพราะปัญญาสำคัญที่สุดที่จะทำให้เราเข้าใจสัตว์ มนุษย์ และระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ จะทำให้เรามีท่าทีและปฏิบัติต่อสัตว์ได้อย่างมีเมตตากรุณา ซึ่งเชื่อมโยงกับสังคมด้วยกายภาวนา ภาวนาทั้งสี่นั้น เมื่อแยกกันแล้วจะได้ ๒ ด้าน คือ ด้านปัจเจก (กายภาวนา และด้านสังคม (ศีลภาวนา) ทั้งสองด้านนี้จะต้องพัฒนาด้านปัญญาและด้านจิตใจควบคู่กันไปด้วย จะขาดด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ จะทำให้โน้มเอียงหรือเกิดอคติต่อสัตว์หรือต่อมนุษย์ด้วยกันเอง เมื่อเข้าใจหลักธรรมที่สนับสนุนภาวนาทั้งสี่ประการแล้วก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในทุกระดับ ทั้งกฎหมาย ทั้งสังคม ทั้งแนวคิด หลักธรรมสนับสนุนเหล่านี้เปรียบเสมือนฟันเฟืองของเครื่องจักรที่มีความสำคัญที่จะขาดไม่ได้ แม้จะเป็นหลักธรรมที่รู้จักกันและให้ความสำคัญน้อยก็ตาม ก็ย่อมจะขาดหลักธรรมหรือวิธีการเหล่านี้ไม่ได้ และหลักธรรมเหล่านี้ยังสามารถประสานเชื่อมโยงกันและกันได้ คนที่ประพฤติดีนั้นจะไม่กระทำทารุณกรรมต่อสัตว์ เพราะมีธรรมประจำจิตใจ ยึดหลักกรรม และมีศีลธรรมเพื่อประโยชน์สุขของตนเอง สังคม และระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ ส่วนการประยุกต์ใช้นั้นจัดอยู่ในกรอบของการจัดสวัสดิภาพของสัตว์ ลด เลิกกรรมวิธีในการทารุณต่อสัตว์ และประยุกต์ใช้กับสถานการณ์จริง เช่น การเลี้ยงสัตว์เลี้ยง การค้าขายสัตว์ การบริโภค การใช้สอยสินค้า และการทดลองสัตว์ เป็นต้น ซึ่งจะต้องประยุกต์ใช้ด้วยปัญญาและมีจิตใจเมตตากรุณาต่อสัตว์เป็นหลักสำคัญ เคารพในชีวิตของสัตว์อื่น และให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างมีสติปัญญา บริโภคอย่างพอเพียงพออยู่พอกิน

^{๙๒} พ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๓๖๗.